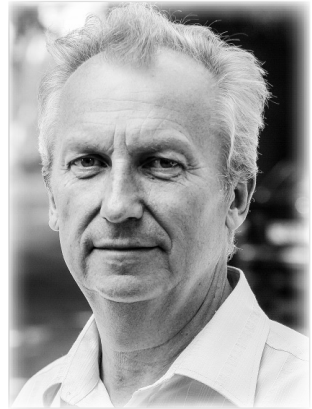

Анатоль БУТЭВІЧ

РАСПАСАЖАНЫ ДОМ, АБО ХУТАРСКАЯ ВОЛЬНИЦА*

Аповесць

Маім бацькам Івану ды Мар'і

Жыццё пражыта, нібы зжата жыта...

Віктар ШНІП

«**С**овет Министров БССР и ЦК КП Белоруссии отмечают, что наличие в западных областях республики 190 тысяч хуторских дворов колхозников крайне усложняет управление колхозным производством и стало серьезным препятствием дальнейшему развитию общественного хозяйства и экономики колхозов, а также улучшению благосостояния и культурно-бытового обслуживания колхозников.

Руководствуясь решениями XX съезда КПСС о дальнейшем улучшении жилищно-бытовых условий колхозников путем усиления строительства жилых и культурно-бытовых построек в колхозах на базе первоочередного роста общественного колхозного производства и учитывая многочисленные просьбы колхозников-хуторян и решения многих общих собраний колхозников

Бутэвіч Анатоль Іванавіч нарадзіўся 15 чэрвеня 1948 года на хутары Язавец Нясвіжскага раёна. Скончыў філфак БДУ (1971). Працаваў у БелТА, намеснікам рэдактара газеты «Чырвоная змена», дырэктарам выдавецтва «Мастацкая літаратура», у ЦК ЛКСМБ і ЦК КПБ, старшынёй Дзяржкамтэта РБ па друку, міністрам інфармацыі, міністрам культуры і друку Беларусі, Генеральным консулам Рэспублікі Беларусь у Гданьску, Надзвычайным і Паўнамоцным Паслом Рэспублікі Беларусь у Румыніі. Аўтар кніг «Прыгоды намаўзлівай Рыскі» (1999), «Як акіян з кропелькай барукаўся» (2003), «Прыгоды Віруса Шкодзі» (2009), «Раскіданае гняздо крывіцкай славы» (2008), «Расстайны пах асоту» (2000), серыі кніг «Сем цудаў Беларусі» — «У гасцях у вечнасці» (2001), «Званы Нямігі» (2002), «За наміткай гісторыі» (2003), «Адвечны покліч Радзімы» (2004), «Славуцья родам сваім» (2006), «Перуновага племені дзеці» (2008); «Пад небам беларускага слова» (2007), рамана «Каралева не здраджвала каралю» (2010), «Я адной табе належу...» (2013), «Паміж Княствам і Каронай» (2013), «Пацалунак на фоне гор» (2014), «Таямніцы Мірскага замка» (2013), «Таямніцы Нясвіжскага замка» (2014), «Таямніцы Крэўскага замка» (2015) і інш., вядомы таксама як перакладчык.

* Другая аповесць дылогіі «Апошнія ігрышча». Першая надрукавана ў часопісе «Полымя» ў № 1—2, 2007 г.

о сселении хуторских дворов в колхозные селения, а также и то, что многие колхозы республики экономически окрепли и имеют возможность выделять значительные денежные и материальные средства как для строительства общественных построек, так и для оказания серьезной помощи колхозникам в сселении хуторов, Совет Министров БССР и ЦК КП Белоруссии считают хозяйственно целесообразным и возможным осуществить в 1956—1960 гг. сселение хуторов в колхозные селения в западных областях республики.

Некоторые передовые колхозы уже начали проводить сселение хуторов в колхозные селения.

Общее собрание колхозников колхоза им. Калинина Несвижского района, Минской области решило переселить все 540 дворов с хуторов в колхозные селения в течение 1956—1958 гг. и выделило из доходов колхоза в 1956 году 1200 тыс. рублей для выдачи ссуд колхозникам, переселяющимся с хуторов...

Придавая огромное значение делу сселения хуторов в колхозные селения, как одному из важнейших мероприятий дальнейшего роста экономики колхозов и поддерживая инициативу многих колхозов и колхозников по сселению хуторов, Совет Министров БССР и ЦК КП Белоруссии постановляют:

1. Рекомендовать колхозам Брестской, Гродненской, Молодечненской и Минской областей провести в течение 1956—1960 годов сселение всех хуторов в колхозные сёла.

2. Обязать облисполкомы и райисполкомы, обкомы и райкомы КПБ Брестской, Гродненской, Молодечненской и Минской областей организовать разъяснительную работу среди колхозников о назревшей необходимости как для роста общественного хозяйства колхозов, так и для улучшения жилищно-бытовых условий и культурного обслуживания колхозников сселения хуторов в колхозные сёла.

3. Принять предложения Брестского, Гродненского, Молодечненского и Минского облисполкомов и утвердить план сселения хуторских дворов в колхозные селения в 1956—1960 гг. по этим областям по годам, согласно приложению № 1...»

3 Пратакола № 13 пасяджэння Бюро ЦК КПБ ад 5 мая 1956 года
«Аб ссяленні хутароў у калгасныя пасяленні
ў Брэсцкай, Гродзенскай, Мінскай і Маладзечанскай абласцях»
(Пастанова Савета Міністраў БССР і ЦК КПБ).

1

Раскашавала светлая раніца позняй вясны. Ці на ўсім белым свеце, то невядома, але што да нядаўняга заходнебеларускага, а цяпер проста беларускага хутара Язавец — тое дакладна. Ва ўсялякім разе для маладой маці Марыі, альбо проста Мані, як называлі яе тут, гэта не патрабавала аніякіх дадатковых доказаў, было відочным і таму неаспрэчным.

Асабліва чуйная і надзвычай празрыстая перадсвітальная цішыня панавала над Язаўцом, клапатліва атуляла яго ад усялякіх чужых тут гукаў. Нават лясное і палявое птаства перапыніла свае начныя спевы ў напружаным чаканні. Вось-вось павінна выпырхнуць на неба адпачылае за ноч і абмытае расой недалёкага разнатраўнага поплаву працалюбівае сонейка. Менавіта ў прадчуванні гэтага цуду і сцішылася ўсё чыста на свеце. Каб не прапусціць гэтых дзівосных дзівосаў, каб паспець прыкмеціць тую танюткую мяжу, што падзяляе

ноч і дзень, і якая незаўважна, але няўмольна рухаецца па зямлі, адбіраючы ў цемрыва метр за метрам, за лесам — вёску, за лугам — лес, за зоркай — зорку. Каб убачыць трымціва непаўторнае і заўсёды кранальна свежае абуджэнне прыроды пасля начнога сну. Хоць, што праўда, жыццё не аціхае і падчас панавання цемры. Яно нязводнае і неўміручае, яно ўсюдыснае, бо ахоплівае ўсё, усюды і ўсіх.

У прыродзе наступае мо самы цікавы, самы адказны і самы таямнічы момант.

Разняволеныя ад цемры праменні сонца вызалацілі ўскраек неба — сямелькі ягоны беражок, які на даляглядзе так шчыльна прытуліўся да сцішанай пакуль зямлі, што пры ўсёй стараннасці і вастравокасці немагчыма заўважыць іхнюю мяжу. І таму здаецца, што загадкавым бляскам свеціцца распаленая на невядомым і нябачным адсюль магутным вогнішчы альбо ў кавальскім горане сама зямля. А там, дзе начная цемра адступіла, ледзь-ледзь варушыцца набрынялая святлом вялізная празрыстая намітка. Здаецца, каб махнуў сваім крылом прыціхлы ветрык, намітка адразу пачала б адкрываць яркасць і прамяністаць нябеснага свяціла, якое настойліва, захоплена і радасна коціцца па небе, каб агледзець свае ўладанні — як без яго пераначавалі крыху ўспучаныя пагоркамі палеткі і пляскатыя, як стол, паплавы, як пачуваецца Школьны лес з яго паўзмрокамі і паўценямі, што ўпарта трымаюцца за падлесак, як адыходзіць на глыбінны спачын вадзянік у Ткачовым лузе, і каб убачыць, хто ж першым выйдзе сёння на надворак сваёй хаты сустракаць яго — распарадчыка цяперашняга, як і ўсіх папярэдніх і ўсіх будучых дзён, гаспадара над гэтым рассяяным сярод бязмернага поля хутарам з незвычайнай назвай Язавец.

І ў гэтае самапершае імгненне, калі распаленае і расчырванелае ад натугі сонца пачынае адрывацца ад зямлі, каб цэлы дзень не сыходзіць з нябеснага купала і купацца ў ягоным блакіце, коціцца яно надзвычай рухава — не згледзіш, як аддзялілася сляпучай палосачкай ад берага бачнай адсюль зямлі, як шырыцца гэтая мяжа і адначасова губляе сваю яркасць, пераходзячы ў звычайны летні блакіт неба, якое незлічоную колькасць гадоў захінае родную зямельку ад розных далёкіх і блізкіх бед і катастроф — так клапатлівая маці аберагае ад непатрэбных мітрэнгаў і непамыснасцяў сваіх ужо нават дарослых дзяцей, бо яны для яе заўсёды дзеці: да самага магулінага скону. Пакуль тата ці мама называюць цябе «сыноч» альбо «дачушка», ты ўсё яшчэ на гэтым свеце дзіця, нават калі табе шэсцьдзясят альбо восемдзясят гадоў. І толькі тады, калі не будзе каму сказаць гэтыя заветныя шчырыя словы, ты становішся дарослым, адказным за свой род. Высокая адказнасць, надта высокая...

А сонца ўсё вышэй і ярчэй. У такі момант прыжмурыш вока, зірнеш праз вузенькія шчылінкі, а яно, быццам забаўляючыся, кальне сваёй пікай-праменьчыкам у самую зрэнку так, што ажно слязінка народзіцца. І пакуль ты міргаеш, страсаючы яе, сонейка з гарэзлівай рухавасцю залезла яшчэ вышэй. Падымеш галаву, а яно ўжо так высока, што і качаргой не дастанеш. І толькі тады крышачку прыпыніцца, быццам прытомленае, а ягоны рух па небе набудзе сваю заўсёдную самавітасць і няспешнасць.

Сонечку весела, і табе становіцца ўсцешна, быццам і няма неадкладных клопатаў, як бы ўсё жыццё толькі і быў адзіны занятак, што пазіраць на сонца ды сачыць за ягоным кругабегам па нябесным купале...

Маня схамянулася: ой, занадта доўга гуляе ў хованкі з сонцам. Як малая. Гэта ў яе сыночка Толіка адно гулі наўме, а ёй за працу брацца пара. Але напаследак яшчэ хвілінку дадала да свайго незвычайнага занятку. Яна то прымружвае вочы, то расплюшчвае іх, то прыкрыве растапыранымі пальцамі,

ловячы мігатлівыя вясёлкавыя праменні і праменьчыкі. Але адчула, што ёй і сапраўды стала лагодней, палягчэла, адлягло, нібыта нябеснае супакаенне сышло на жанчыну, адагнаўшы ўсе трывожныя развагі, прыцьміўшы неспай, які апошнімі днямі проста разрывае душу, сушыць мазгі, нават ціск павышае, бо Маня адчувае, як моцна пасля ночы баліць галава, а патыліцу быццам сабакі грызучь.

Маня ўздыхнула: «Стой, кабета, стой — паранее... Забаўляйся з сонцам, гуляй з ім у жмуркі ці ў хованкі, як бы ў цябе і клопату іншага няма. Але помні, што ўходжвацца табе ўсё адно давядзецца. Гаспадарка на руках гаспадыні трымаецца». А нехта іншы як бы пярэчыць: у Бога дзён многа.

Так, думае Маня, у Бога і праўда дзён многа, але клопатаў па гаспадарцы не менш. Нечакана для сябе яна пачала прыдуманнае самой практыкаванне, так сказаць, дыхальную гімнастыку. Дыхала радзей і спакойней, як бы цадзіла празрыстае ранішняе паветра, якое аддавала яшчэ начной прахалодай. Гэта заўсёды прыносіла супакаенне. Да такой высновы яна прыйшла даўнавата і самахоць, можна сказаць, выпадкова. Неяк падчас такога значчывага размеранага дыхання адчула, што настрой яе мяняецца, лепшае, а самой хочацца зараз жа брацца за справу, нават тую, што была нямілай, і якую доўгі час адкладвала. Праверыла і адзін раз, і другі — так і было. Маня ўспрыняла гэта як дараваны ёй небам знак і пачала карыстацца гэткай манерай даволі часта. Дапамагала.

Бывала, нават у час працы на полі прыпынялася на хвілінку-другую і паўтарала свой занятак, аднаўляючы падупалыя сілы і падвясельваючы настрой. А што да дарогі, то і казаць няма чаго — як бы далёка ні ішла, а не забывалася патрэніраваць грудзі глыбокім і размераным дыханнем, надоўга затрымліваючы выдых і робячы глыбокі ўдых. Ішлося пасля гэтага куды лягчэй.

Спачатку нікому не прызнавалася, баялася, што будуць смяцца, скажуць здурнела баба пад старасць, хоць якая там яшчэ старасць — ледзь за трыццаць перайшло. Адным словам, трыццаць з гакам. Ды, як жартаваў некалі іхні хутарскі балагур і мудрэц, вечнае яму супакаенне і царства нябеснае, дзед-усёвед Мацейка, — у тым гаку яшчэ гэтулькі. Але тут і праўда невялікі гак. Гэта яе Івану на дзесяць гадоў больш. Ды і то старым сябе не лічыць. Кажы, самы цымус, найлепшы час для заляцанняў. На што Маня не прамінае падчапіць яго:

— Ну-ну, давай, польскі кавалер, ілжы, не падсяваючы. Вешай локшыну на вушы. То будзе, як пра тоё Стэпка, вечны спакой, казалы.

— А што ж яна такоё казалы, га? — як быццам забыўшыся, пытаецца Іван.

— А то ты ні ведаеш?

— Не-а.

— Казалы, што калі будзеш вешаць локшыну на вушы, то я табе на рогі буду яе накручваць, — Маня ажно заходзіцца ад смеху.

— Каб табе такі нос, як ты праўду кажаш, — не саступае Іван. — А я тыя рогі адрэжу і разам з локшынай на Сноўскі базар аднясу. Цукерак сыну куплю. Бо хіба забылася: не капай другому яму там, дзе ходзіш сам?

Гэта ён аджартоўваецца так, з Мані пакеплівае, калі пад настрой і час вольны мае. Не зважае, што гэткаія жарты злуюць Маню, бо недзе ў глыбокай глыбіні яе душы тлее незразумелая трывога. Іван хоць і гаспадарлівы, улеглы ў працы, але больш суровы і ашчадны ў пачуццях. Маня ж вясёлая і разняволеная, і дома не ўседзіць на адным месцы, і на ігрышчах не з боку прыпёку — песню любіць першай зацягнуць, а то і ў танец пусціцца. Што праўда, спявае яна не

адно на ігрышчах. Удома, у хаце — ля калыскі сына, на надворку, калі ўходжваецца, нават падчас жніва спявае ў ахвотку, альбо хоць бы мурлыкае нешта сама сабе пад нос. За гэта невядома чаму не раз папікаў яе Іван. Як быццам зложое яна рабіла, альбо не ведаў ён да вяселля, што спяваць любіць.

2

Да вяселля... Ой-я-ёй, як даўно тое было. Яшчэ не за нашым часам. Не, што не за нашым, то няпраўда. Бо ў наш, у савецкі час гэта адбывалася. Але праўда і тое, што не за нашым. Бо пад немцам тады былі. Толькі што з-пад палякаў вылузаліся, як тут вайна навалілася, немцам не хапала жыццёвай прасторы. А тое, аб чым згадка Маніна, акурат пад канец вайны сталася. Хутар акупацыю перажыў як і ўсе вакольныя вёскі. Нехта з партызанамі знаўся. Бо чыгунка недалёка. Да Савэрава — так называлі бліжэйшы паўстанак, дзе цягнікі на Баранавічы—Брэст і на Мінск праносіліся, было ад Язаўца кіламетры тры-чатыры. Рвалі партызаны рэйкі, пускалі пад адхон вагоны. Часта начавалі альбо днывалі ў Іванавага бацькі. А нехта з хутаран і да партызан не хінуўся, але і немцам ботаў не чысціў. Сёй-той атрымаў з невядома-далёкіх ваенных франтоў пахавальны ліст — па-геройску аддаў сваё жыццё за Радзіму муж, сын ці брат. Плакалі тады ўсім хутарам, бо балела кожнаму. Мо з той пары і баяліся хутаране паштальёна — бог ведае, што ён прынясе.

Маня ўздыхнула, паправіла хустку на галаве.

— Ой, вяселлё, вяселлё, — прашаптала і зноў уздыхнула.

Такая звычка не толькі на хутары была: да вяселля маладая павінна вышыць маладому сарочку. Сваімі рукамі. Каляровымі ніткамі. Маня не паспела. Вайна ж. Дзе тыя ніткі возьмеш. Ды і не да вышыванкі было. У канцы мая вырашылі пабрацца, а 9 чэрвеня вяселле гулялі. Было гэта ў 1944 годзе. Немецкія рэшткі ўжо дадому — нах хаўс — драпалі, добра гналі іх савецкія воіны. Але яшчэ агрызаўся немец, за чужую зямлю чапляўся, не пераставаў веяць людскую душу ад цела. А тут нечакана хапун пачаўся.

Хутаране гэтаму верылі і не верылі. Ліпаўцы ж казалі, што ў іх такое ўжо было: прыедуць немцы з паліцаямі, збяруць нібыта на сход, а тады давай маладых і здаровых хлапцоў з дзяўчатамі асобна адсартоўваць. Пасля альбо ў калгаснае гумно, альбо адразу на калёсы, тут жа па іхняму загаду сабраныя, і ў Гародзій, на чыгуначную станцыю, а там — у вагоны і ў Германію на працу. Відаць, не хапала сваіх рук, каб снарады з патронамі рабіць. Але галоўная інтрыга была ў тым, што, казалі, бралі толькі нежанатых.

Праўда гэта ці не, то й не праверыш адразу. Бо адны баялі адно, іншыя другое. Але што вывозілі, то праўда. Вось і пайшла гуляць па вёсках і хутарах пагалоска, усё больш доказна і цвёрда паўтораная: не, не бяруць немцы жанатых. І давай маладыя хлопцы і дзяўчаты, іхнія бацькі вяселлі ладзіць. Ці то сапраўдныя, ці мо фальшывыя — абы не перціся ў тую ўсё яшчэ страхатліва ваяўнічую Германію. Але вяселлі стараліся рабіць як і раней, па ўсіх правілах — са сватамі, з вышыванкамі, з музыкай. Ды дзе ты паспееш усё справіць, калі хапун не спыняецца. Абыходзіліся і без вышыванкі, і без музыкі — не даваў рады гарманісты Васіль Пулікоўскі, бо адзін на ўсе вакольныя вёскі.

Баяліся таго дурнога хапуна і ў Гэтэвічаў, і ў Назаноў, не на месцы было сэрца ў мацярок. Хапаць было каго — поўныя хаты дзяцей, дарослых ужо. Але і засцярогі бацькі не гублялі. Асабліва пасля таго, як паехаць у Нямецчыну мусіў сёй-той са знаёмых. Бачылі ў абедзвюх хатах, што Іван не спускае вока з

Мані. Праўда, тая не заўсёды адказвала ўзаемнасцю. Здаралася, меншы Іванаў брат Петрык праводзіў Маню з вечарынак альбо на нячастых танцах на польку запрашаў. Яе сусед Чэс Пахвалёнчыкаў тады так пазіраў на Петрыка, што ў яго, здавалася, дзірка прагарыць у кашулі. Иван жа толькі ціхенька пасмейваўся з іхніх хітрыкаў, хоць сам ён да сястры Чэсвай, Стасі, даўнавата быў неабыякавы. Маня пра тое ведала, аднак не рабіла з гэтага трагедыі. Яны ж усе пакуль што проста хлопцы і дзеўкі — нежанатыя, чаго тут злосць паказваць? І за што? Што нехта некага правёў альбо на танец запрасіў? Столькі тае бяды. Калі дойдзе да сур’ёзнай справы, тады і будзе вырашацца, хто з кім жыць захоча, хто за каго пойдзе.

Аднак, калі размовы тыя сталі асабліва даймаць, а немцаў на мінскай зямлі пачалі савецкія самалёты бамбіць, прыйшлі да Мані сваты. Як убачыла іх, сэрца ёкнула: ад Петрыка. Аказалася, ад Івана. Яна яшчэ вагалася: ісці замуж ці не? А калі ісці, то за каго? Чэся яна баялася — ён нахабны і сапраўдны бандзюк. А тут Петрык нечага прыціх, як бы Івана наперад выпусціў. А мо назіраў, што ж далей будзе — адправіць Маня Івана ці прыме сватоў? Калі адправіць, тады і яго час настане.

Не, не адправіла. Пакіраваліся падзеі на вяселле. Разважаць ды цягнуць ката за хвост было небяспечна. Час імкліва каціўся з гары, а немцы не спынялі хапуна.

Вяселле, як і належыць, гулялі з музыкай. На гармоніку іграў Васіль Пулікоўскі. Брат Іванаў Мікалай стукаў у барабан. Гасцей сабралася нямала. І калі толькі бацькі маладой пары паспелі самагонкі нагнаць? З закускай, што праўда, не шыкавалі. Ды й дзе ты таго шыку набярэшся, калі пустуюць паграбы і каморкі. Але ж і вачамі не свяцілі ні Гэтэвічы, ні Назаны. Па-людску ўсё адбывалася, па-чалавечы.

Па-людску... Яны то па-людску стараліся рабіць, а з імі проста па-свінску паступілі. Нялюдскі быў час...

Маня падняла вочы да неба — сонца ўжо вуньдзека дзе, а яна ўсё дзіцячымі забаўкамі займаецца, як малая. Але нібыта на развітанне яшчэ раз паднесла да вачэй растапыраныя пальцы і праз іх зірнула на яркую нябесную сінечу. Вакол пальцаў заіскрыліся вясёлкі. І не пальцы гэта зусім, а нейкія чароўныя палачкі, ад якіх нетутэйшае святло праменіцца. Маню быццам нехта падхвачваў пазабаўляцца яшчэ крышку. Яна пакручвала пальцамі, сціскала іх у кулак і праз вузкую трубачку пазірала на яркі дыск, нібыта выцікоўвала нешта ля сонца, пасля растапырвала пальцы зноў. Ёй было весела.

А тады нейкая вострая піка нечакана кальнула ў самую зрэнку. Раптоўна стала цёмна ў вачах. Маня міжволі зажмурылася, а калі адплюшчыла вочы, нічога перад сабой не бачыла — чорная цемра засцілала ўвесь свет. Адно толькі ў гэтым цемрыве святлела прадаўгаватая белая плямка, якая некуды рухалася. Калі Маня ўнутраным зрокам прыгледзелася да яе, падалося, што гэта іхняя хата. Ва ўсякім разе, абрысы былі яе — гэтка ж доўгая будыніна, дзе пад адной страхой і хата, і сені, і каморка, і хлеў. На месцы дзвярэй і вокнаў плямкі былі святлейшыя.

Адно здзіўляла — хата чамусьці была без страхі. Як ні намагалася Маня ўбачыць што-небудзь больш выразна, нічога не выходзіла: хата мігцела і, здавалася, ад’язджала ад яе, аддалялася. Калі ж Маня плюскала вачыма, будыніна набліжалася, каб неўзабаве зноў адсунуцца на такую адлегласць, з якой разгледзець яе немагчыма. І чым больш Маня міргала аслеплымі вачыма, тым больш размытай становілася хата, пакуль урэшце не знікла зусім. Мо ў прададзеным якое паляцела?

Маня пачала спалохана церці павекі кулакамі, ім стала балноча, ажно слёзы збіраліся ў куточках, але ў вачах не святлела. Стала плюскаць павекамі, міргаць, быццам страсала з вейкаў нейкую злую цёмную пялёнку, што закрывала не толькі свет, а, здавалася, усё жыццё. Нечакана яе ахапіў неўсвядомлены, але моцны, страх, чаго не адчувала ніколі раней, хоць часцяком трапляла ў незвычайныя сітуацыі. Вочы не хацелі бачыць і ўсё тут. Маня спалохалася не на жарт, ад чаго цемра перад вачыма пачарнела яшчэ больш. Яна пакруціла галавой, паправіла хустку, перавязала яе вузельчык пад барадой, нібыта прычына была ў ім, рэзка страпанулася і ад нечаканасці знерухомела — перад вачыма нязвыкла ярка выбухнула святло, быццам звалілася тая нябачная заслона, што вісела перад ёй.

«Ой, Божухна, што ж гэта за знак такі? — уздыхнула Маня і перахрысцілася. — Каб жа да нядобраго не дайшло».

А думкі зноў вярталася да вяселля. Іхняга з Іванам вяселля.

Па-людску ўсё адбывалася... Так, па-людску, пакуль не заявіліся ў хату да Івана паліцаі. Свае прыйшлі, з Вялікай Ліпы. Гаспадары не надалі гэтаму асаблівага значэння: ці мала каму хочацца выпіць дармовага. За стол запрасілі, пачаставалі. А калі прапанавалі няпрошаным гасцям разам пайсці да маладога, каб там вяселле прадоўжыць, тыя адмовіліся. Вось тут і затрашчала сябрына па ўсіх швах.

— Не на вяселле мы прыйшлі, Іван, — прызналіся. — Загад у нас...

— А што ж за загад такі, хлопчыкі? — нешта кальнула ў сэрца Іванавай маці.

Хлопчыкі мусілі прызнацца:

— Па цябе, Іван, прыйшлі... Ты ж тое... з патрызанамі знаўся.

«От бачыш, нехта ўсё ж высачыў, удаў немцам. От зараза... А яшчэ кажуць, што Бог даў людзям язык, каб умелі маўчаць. Не, на тоё і сабака, каб брахаць», — сама сабе падумала Іванава маці, а ўголас прамовіла:

— Дак жа і бацьку яго Іванам клічуць, — кінулася ратаваць сына, хоць не адразу зразумела, што тым самым удае свайго мужа.

— Не, маці, («Во знайшліся сыночкі» — маці ледзь не папярхнулася ад нечаканасці), гэты Іван нам патрэбен... Так немцы напісалі. Во паглядзіце...

Ды каму хацелася пазіраць у тую чужую паперчыну, быццам гэта магло нешта змяніць. Выйшла, як у той прымаўцы: якія музыкі, такое і вяселле.

Не аднаго Івана «за сувязь з патрызанамі» забралі. Узялі пад белья ручкі і гарманістага Васіля. Прыхапілі нават амаль дзевяностагадовага дзедка Кусабуцкага. Не, што праўда, рук не вязалі нікому, нават руляў у плечы не настаўлялі, але ж павялі. Мо пасаромеліся браць каня, пайшлі пешкі. А куды? То хто ж іх ведае. Не сказалі.

Таму і давялося Мані добра пазбіваць ногі ў пошуках. Як там ужо дагулялі тое вяселле, то й згадваць не хочацца. Да роспачы непамысна стала маладой, горка бацькам, ды і ў гасцей весялосць прапала. Прыхапіла Маня з сабой усе сабраныя на каравай грошы і пайшла, як па этапу. Спачатку ў Баранавічы — няма там Івана. Пасля ў Гародзю — няма. Тады ў Нясвіж — нічога не кажуць. Але людзі навялі, што немцы ў нясвіжскую турму шмат новенькіх прывезлі. І кожную ноч многіх вывозяць беззваротна.

Ні слёзы, ні плач з энкамі, ні просьбы, ні нават аддадзеныя вясельныя грошы не дапамаглі — нічога не даведалася Маня. Ні з чым вярнулася на хутар. А вось куды ісці — не ведала. Да сваіх бацькоў? Дак нібыта замужам. У Іванаву хату? Дак жа няма там мужа. Спынілася пакуль у сваіх.

А тут савецкія самалёты ледзь не штоночы бамбіць пачалі. Нават гарматны гул чуўся — фронт імкліва набліжаўся да Нясвіжчыны. Часам і начаваць дома баяліся хутаране...

Нечакана Маня ўспомніла самы пачатак вайны. Савецкія салдаты адступалі з Баранавіч, ці мо з Брэста, ішлі па шашы на Нясвіж. За імі, змэнчанымі і знясіленымі, прапацелымі і параненымі, ледзь не па пятах ехалі немцы. Увесь хутар апусцеў — баючыся нямецкіх прыхадняў, людзі пачалі хавацца ў высокім ужо жыце, бо нармальнага лесу блізка не было. Сыны і дочки Назаноў таксама папаўзлі па збажыне. Калі звечарэла, іхні бацька вырашыў сабраць усіх. А як? Не станеш жа гукаць на ўсё поле. Пачаў Міхась свістаць. Але ніхто не адклікаўся. Як пасля расказвалі дзеці, яны думалі, што гэткім чынам іх звабліваюць немцы. Таму не толькі не адзываліся, а ўцякалі яшчэ далей у жыта.

Калі ж урэшце паразумеліся і сабраліся ўсе разам, вырашылі змыць той страх і палявы пыл у Сержановым лузе. Прыйшлі на бераг, парадзьяваліся і ў ваду. А тут нехта адчуў, што пахне нечым нетутэйшым, не кветкамі. Аказалася, перад імі мыліся на лузе немцы, яны і пакінулі мыла проста на траве. Надоўга хапіла тых пахкіх нямецкіх змылкаў Назанам...

А вяселле? Што ж вяселле... Вяртаннем маладога дамоў, да маладой закончылася яно. Адпусцілі немцы, дакладней, паліцаі Івана з ягонай «камандай», вывезлі за горад — вязні думалі на расстрэл, але тыя паехалі ў бліжэйшую вёску Малева збіраць коней, каб разам з немцамі з'ехаць адсюль. Не толькі Івана адпусцілі, а і Васіля, і дзед Кусабуцкага, добра наастатак мацюкамі пакрыўшы і загадаўшы бегма бегчы, не азіраючыся. Пабеглі. Не азіраліся, а чаго на іх пазіраць, каб ім самім свету белага не бачыць. Так дамоў і прыбеглі. Адно грошай вясельных шкада было — марна, безвынікова патраціла іх Маня.

Таму вышываць кашулю свайму Іванку давялося пасля вяселля, калі Іван ужо ў шахтах апынуўся.

3

Звечара Толіку не спалася і ён сваім хныканнем давёў Маню з Іванам ледзь не да шаленства. Ужо і сварыліся на яго, і ўгаворвалі, і страшылі, і лашчылі — нічога не дапамагала. Мо надвор'е замінала яму, бо на вуліцы цыбурэніў такі дождж, што і носа не высунуць. Хлопец хныкаў, выпруджваўся, не хацеў спаць. А потым раптоўна сцішыўся і заснуў. З палёгкай уздыхнулі бацька з маці і таксама пачалі даваць храпака.

Але не іхняя сёння была ноч. Як толькі расслабіліся натруджаныя за дзень рукі і ногі, уздрыгнуць прымусіў нечаканы і моцны грукат у дзверы. Спачатку падумалі: падалося, вецер. Але ж не. Дзверы калаціліся ўсё мацней. Толік таксама прачнуўся і першым ягоным пытаннем было:

— Што, Дзед Мароз прыйшоў?

— Які табе, сыноч, Дзед Мароз летам? Не дуры галавы, — злосна адказа-ла маці. — Спі. Відаць, зладзеі некія... І каго там нячыстая сіла прынесла?

Пачуўшы гэта, Толік зноў завёў сваю невясёлую песеньку. Аднак бацькі не суцяшалі яго і самі не ўставалі з ложка: ці мала хто там і невядома, што можа адбыцца. Грукат не спыняўся, а неўзабаве ад дзвярэй ён перайшоў да вокнаў. Стукалі то ў адно, то ў другое так, што ажно лескаталі незакітаваныя шыбы. Толік спаў разам з бацькам каля акна. Ён адразу ж нацягнуў цяжкую кудзельную коўдру з пакулля на самую галаву — схваўся. А калі б хлопчык ведаў «Новую зямлю» Якуба Коласа, як ведаў яе мамін брат Саша, то мог бы сказаць пра гэтую ноч Коласавымі словамі:

У хаце стала больш страхліва,
 З-за вокан ноч глядзіць маўкліва,
 І гэта ноч як бы жывая,
 І быццам нешта яна знае,
 Але аб тым казаць не хоча,
 Бо на размовы не ахвоча.

Праўда, для Гэтэвічаў ноч не была маўклівай. Бацька мусіў уставаць, бо халера іх ведае, што могуць натварыць гэтыя невядомыя заразы-стукачы. Лямпы не запальвалі, каб не дражніць валацугаў: мо яны са стрэльбай і могуць смальнуць па агні. Иван, не апранаючы куфайкі, падышоў да дзвярэй у сенях — прыслухацца, што адбываецца на дварэ. Гэта, відаць, адчулі прыхадні. Стук у дзверы памацнеў. Не вытрымаў Толік — зайшоўся ад плачу. Маня пачала супакойваць сына. Гэтую мітусню пачулі незнаёмцы. Да Івана даляцела іхняя пагроза:

— Аткарывай, а то всё равно взламаям.

Справа дрэнн. Иван міжволі праверыў засаўку на дзвярах — усё нармальна. Памаўчаў. А тады спакойна спытаў:

— А вы хто? Што вам патрэбно, га? Нічога ў нас німа.

Але гэта толькі падахвоціла стукачоў — грукат памацнеў.

— Ты дзепутат? — пачуўся голас.

— Ну, дзіпутат. А што вам трэба?

— Ага, казала я табе: ні лезь у гэтае начальство. Калі ні поп, то й ні ўбірайся ў рызы, — пачала шаптаць Маня, якая ўстала са свайго ложка і падышла да Івана. — А табе ўсё мало, усё недзя плішчышся. Усё хочаш на сваём паставіць. Во і пастаў, калі такі мондры.

— Ладна, не распускай нюні. Ні пары гарачкі, зараз разбяромсё.

Прышэльцы ж сваё права правяць:

— Тады пачаму ты дурня строіш? Аткарывай. Мы ўпалнамочаныя. Всё равно взламаем.

«Упалнамочаныя... Патрэбныя вы мне. Як у плоце дзірка...»

У Івана аж дух заняло, стаяў ні жывы ні мёртвы. Грукат не спыняўся. Што было рабіць — адсунуў засаўку: «Бог не папусціць — свіння не ўкусіць». У сені ўваліліся змоклыя, як цуцькі, мужчыны. Двое. Маня пачала нешта злоснае мармытаць сабе пад нос. Толік зайшоўся ад плачу.

— Запалі лямпу, — загадаў Иван Мані.

Упаўнаважаныя ўвайшлі з сяней у хату. Яны і праўда былі намочаныя — з іх цякло, як са страхі падчас навальніцы. Неўзабаве каля іхніх ног утварыліся на зямлі сапраўдныя лужыны.

«Мо са старху паабсікаліся?» — не магла стрымаць усмешкі Маня, а ўслых сказала:

— Дай ты, Иван, ім свае порткі, хай здымуць мокраё.

Госці супраціўляцца не сталі. Апранулі сухое і патлумачылі:

— Мы ўпалнамочаныя. Из Мінска. Па льну. Нада большэ яго вырошчваць. Советская прамышленнасць в нём сільно нуждаяцца. У сельсавеце нам казалі, што дзепутат Гэтэвіч за эта адвячае. Вот мы к вам і прышлі. А вы...

— А што мы? Мы не проціў вас. Нам за сына боязно — ці мало якая зараза тут цягаецца, — патлумачыў Иван.

Слова «цягаецца» насцярожыла няпрошаных гасцей, яны, заўважыў Иван, натапырыліся. Ён мусіў заглядзіць гэтую няёмкасць:

— Бачылі мы такіх майстроў, што з белаго ўмеюць рабіць чорнаё... Ні раз, бывало, швэндаліся тут усялякія прахадзімцы-прайдзісветы, а выдавалі

сябе за людзей з цэнтра... — Іван і не заўважыў, што прамовіў проста словамі сельсавецкага актывіста. — Упалнамочанымі называліся.

— Не, мы настаяшчыя... — На гэтых словах Маню так і падмывала дадаць: «Настаяшчыя прахадзімцы», але яна толькі сама сабе ўсміхнулася і змаўчала. — Не бойся, мы рук не распускаем. Мы праўда ўпалнамочаныя. Вот і дакумент, — мужчына намерыўся дастаць з партфеля нейкую паперчыну.

— Ат, нашто ён мне, — адказаў Іван і хацеў дадаць: «Усё роўно не ўмею чытаць», але перадумаў — трэба трымаць марку дэпутата і прамовіў: — Я і так веру...

Урэшце госці і гаспадары паразумеліся. На стале з'явілася не толькі параная бульба, а і бутэлька першаку, якую Маня хавала на лекі — калі патрэба будзе кампрэс які паставіць. Але сітуацыя вымагае: не падмажаш — не паедзеш. Ну, а пасля гэтага — як і ва ўсіх бывае: наеўся, напіўся і спаць паваліўся...

Адно Толік не заснуў да самай раніцы: прытвараўся, што спіць, а сам усю ноч прыслухоўваўся, ці не ўстаюць няпрошаныя госці, ці не хочуць звязаць бацьку з маці, а самі забраць усё іхняе дабро.

Пасля гэтага на слова «ўпалнамочаныя» Толік рэагаваў даволі дзіўна: заплюшчваў вочы, затульваў іх рукамі і казаў: «Я ні дзіпутат...»

4

Упаўнаважаныя тымі гадамі былі ці не галоўнымі дзейнымі асобамі грамадскага жыцця, прынамсі, на хутары. Адбою ад іх не было. Відаць, не прыдумалі яшчэ такой сферы дзейнасці сельскага жыхара-калгасніка, якой не цікавіліся б спецыялісты на ўсе рукі — упаўнаважаныя. Адказныя людзі, як правіла гарадскія, ездзілі і хадзілі па ўсіх вёсках і хутарах. Шукалі непаладкі, выяўлялі недахопы, агітавалі, сварыліся, каралі, падтрымлівалі, палохалі. А пасля гэтага, як кругі па вадзе, разыходзілася пагалоска пра іхнія патрабаванні. Некаторых прыхільнікаў вострых адчуванняў, залішняй вольнасці і заліхвацкасці гэта і праўда спыняла. Пабойваліся тыя, хто не хацеў рабіць таго, што патрабавалі начальнікі, асцерагаліся тыя, хто рабіў не тое, што хацела ўлада. Разумелі: як заспяваеш, так і атрымаеш...

Не абміналі ўпаўнаважаныя і Іванаву хату. Хоць стаяла наводшыбе ад брукаваных дарог, ды не выпадала з поля «ўпалнамочанай» увагі. Праўда, увага гэтая найчасцей праяўлялася чамусьці пад вечар альбо ноччу. Ведама, дэпутат жыў далекавата ад сельсавета. Ды ўсё адно — дэпутат гэта ўжо асоба. Грамадска актыўная, савецкая асоба. А раз савецкая, значыць, перадавая, разумная, гатовая ахвяраваць уласнымі інтарэсамі і харчовымі прыпасамі дзеля агульнай справы. Да такой асобы павага павінна быць, але ж і адпаведны спрос, як казалі тады на кожным сходзе. Спрос за ўсю грамадскую і вытворчую дзейнасць на яго дэпутацкай тэрыторыі, за кожнага ўдзельніка альбо знарочыстага няўдзельніка новага савецкага будаўніцтва. А калі выявляцца хібы ва ўсім клубку гэтых узаемаадносін, то павінна наступіць адпаведнае спагнанне. Бо як вы нашым, так мы вашым. З дэпутата таксама спытаюць, атрымае ён свае пяць капеек на абаранкі. І тут могуць «паспрыяць» упаўнаважаныя, бо дэпутат — важная для іх асоба, адказная.

Іван таксама адказваў, як мог. Як казалі часам Маня: «Памагаеш ты ім, як хваробі кашаль». Але дзе ж ты дзенешся. Праўда, мог ён няшмат. Хіба што часам пакарміць, а то і напаіць тых уедлівых (не, не ад слова «настойлівых»), а

ад працэсу пошукаў дармовага наедку) упалнамочаных, ласых, відаць, на дармаўшчыну, якія па накіраванні сельсавета раз за разам шукалі на хутары Іванаву хату. Для сябе ж Іван зрабіў выснову: калі не можаш памагчы, то лепей памаўчы. Ці ратавала гэта? Здаралася, дапамагала пазбегнуць яшчэ большай бяды.

Камунісцік ажно язык намазоліў, падсмейваючы Івана:

— Папрасі, каб сільсавет каля Школьнага лесу ўказальнік паставіў, як перад Нясвіжам. Хай напішуць: «Дзіпутат Гэтэвіч. 1 кіламетр 700 мэтраў». Альбо сам пастаў, — і ажно заходзіўся ад смеху.

— Ты ведаеш што, чалавеча? Калі да цябе ні п'юць, ні кажы «будзь здароў», — зласнавата адказваў Іван.

— Ну, чаму? — не пераставаў смяяцца Хвілосаф, бо і Камунісцікам, і Хвілосафам называлі на хутары Валодзіка Кусабуцкага. — Калі паставіш, та-скаць (гэта Хвілосаф такім чынам скарачаў сваё ўласнае прыслоўе «так сказаць», якое ў яго вылятала часам ледзь не за кожным словам), то я вып'ю. І «будзь здароў» скажу. Толькі пастаў...

— Ды ідзі ты, — ужо зусім сярдзіта адказваў Іван, але не казаў, куды ісці гэтаму насмешніку: не хацеў чапаць, хай яго кашуля не чапае.

— Ну, а што? — не здаваўся Хвілосаф. — Бо дзе вы яшчэ бачылі: упалнамочаны, та-скаць, на ўпалнамочаным едзе і ўпалнамочаным паганяе? І ўсе на наш хутар, да дзіпутата, да Івана Гэтэвіча. Быццам і няма тут іншых людзей.

— А што? Да цябе, балбатуна, паедуць? Дак ты ж зух толькі супраць мух.

— Ага, добра таго страшыць, хто баіцца, — неяк незразумела для Івана прамовіў Хвілосаф і пакіраваў дадому.

Маня ж часцяком моцна злавалася:

— Надаелі гэтыя ўпалнамочаныя, горш за сытаё мяса надаелі. Пачулі слабіну, проста пішчом лезуць. Прывыклі егдзіць на чужом гарбу.

На гэта Іван падпускаў у голас сур'ёзнасці і прапаноўваў:

— Дак мо табе, Маня, звяннявой стаць? Па льну. Тагды і егдзіць ні будуць, — Іван не ўдакладніў, што меў на ўвазе: не будуць ездзіць на гарбу, ці наогул перастануць наведвацца на хутар. — А калі будзеш добра старацца, ні будзеш бібікаў біць, то і ордэн дадуць, альбо ў Маскву на выстаўку пашлюць. Тагды і нас з Толікам возьмеш...

— Ты што, здурнеў, ці толькі думаеш? — злавалася Маня. — У цябе хіба башка ні варыць? Я табе пакажу: звяннявая! Пользы ад гэтаго, як з казла малака. Хваціць таго, што ты дзіпутат. Наеліся і гэтаго, ажні ванітуя... У Маскву пашлюць... Глядзі, а то я цябе бліжай пашлю. Але і адтуль не вернешся...

— Ну, глядзі сама, — прымірэнча казаў Іван. — Табе відней. Хваціць, дак хваціць. Адно каб пасля ні шкадавала.

— Ні бойся, ні пашкадую...

5

Адночы густаватым веснавым прыцемкам вярталіся Іван з Маняй і Толікам дахаты. Гасцявалі ў дзёда Міхаса з бабай Воляй — іхні сын Янак, брат Манін, у водпуск з войска прыйшоў. Пакуль сёе ды тое, пакуль даводзілі адзін аднаму перавагі сённяшніх і колішніх ваенных танкаў і артылерыі, добра такія сцямнела. Але колькі тут ісці — нейкія паўтара кіламетра. Ішлі цярэспалы, так бліжэй. Але нездарма кажуць: як пойдзеш нацянькі, то праходзіш тры дзянькі.

Ужо на падыходзе да вішнёвых прысадаў сваёй сядзібы Маня нечакана турзанула Івана за рукаў:

— Пастой, пачакай, — яна трывожна кінула галавой у бок свае хаты. — Палядзі, гарыць нешто.

— Хіба ты здурнела? Што там можа гарэць?

Іван прыгледзеўся. І праўда, каля плоту, з таго боку, дзе сцежка да дзёда Ясвай хаты, нешта мільгае, як быццам гарыць.

— Глядзі ты, — неўразумела прамовіў Іван. — Мо мышы свае старыя гнёзды паляць?

— Ні гарадзі гарод, як п'яны. Табе ўсё хіханькі ды хаханькі, — устрывожана абсекла яго Маня. — Мо хату хто падпаліў?

І яны разам на ўсе вочы пачалі ўзірацца ў тое трывожнае мільгаценне жывога агню, які то ападаў ледзь не да зямлі, то падскокваў высока ўгару.

— Вы пастойце тут, а я пайду пагляджу, — прапанавалі Іван.

— Не ўжэ, ні кідай нас адных, — запырэчыла Маня. — Пайшлі ўсе разам.

— А калі там зладзеі?

— Ага, зладзеі. У цябе столькі праўды, колькі ў рэшаце вады, — запырэчыла Маня. — Ні ў хату палезлі, а рашылі каля агню пагрэцца, хоць і без таго на дварэ цёпла.

— А мне дак і саўсім гарачо, — нечакана ўставіў свае тры капейкі Толік. — Як удома на печы.

— А мо гэта нкусаўцы якія? — прамовіў Іван, бо даходзілі чуткі аб залішняй цікавасці спецорганаў да хутарскога жыцця былых польскіх падданных. Але пакуль што чуткі чуткамі і заставаліся. — Мо нас правяраць будуць...

— Ты што, здурнеў?! — ледзь не закрычала Маня. — Прышчамі язык! Знайшоў чым жартаваць! — Але трывога тачыла і яе сэрца, якое затрапятала авечым хвостом.

Дык што ж рабіць? Не начаваць жа тут, на полі.

— Давай мо назад да дзёда Міхася вернямсё? — нерашуча прапанавала Маня.

— Ага, а хату чорту лысаму пакінем. Ці будзе куды вярнуцца?

Вырашылі ціхенька падысці да той невядомай кампаніі. А там відаць будзе. Толіка папрасілі, каб не баяўся нічога, але і не размаўляў, не румзаў. Малому такая просьба толькі паддала страху, але дзе ты дзенешся.

Калі наблізіліся да вішнёвых прысадаў, стала зразумела, што гарыць касцёр. А каля яго два чалавекі бачны. Аб нечым спрачаюцца, бо голас то аднаго, то другога часам набірае высокія ноты. Калі агонь меншае, падкідваюць у яго палкі: відаць, наламалі частаколу з плоту каля гарода. Пастаялі гаспадары хаты, прыслухоўваючыся, але далекавата — нічога не разбярэш. Падышлі бліжэй. Выразна бачацца дзве мужчынскія постаці.

— Я кажу табе, што нкусаўцы, — прамовіў Іван.

— Ні майнач, ні кажы абы-чаго. Хочаш, каб на вярбе грушы выраслі? А мо ўсё-такі ўпалнамочаныя? — разважыла Маня. — Дзіпутата чакаюць, — падкузьміла Івана.

— Ага, самагонку гоняць альбо кілбасу смажаць, частаваць нас будуць, — ужо злосна адказаў Іван, хоць сам ахвотна ўхапіўся за гэтую версію: упалнамочаныя ўсё ж лепш за нкусаўцаў.

— А калі п'янчужкі якія? — засумнявалася Маня. — То могуць бэбахі выпусціць. Альбо будзе, як некалі Косціку Сіневічу...

Была такая бяда на хутары. Аднае ночы, добра падпіўшы, кампанія дзецюкоў вырашыла, што недабрала. Пайшлі шукаць дабаўкі, каб іх зямля не насіла. Пастукаліся да Сіневіча. Не адчыняе. Тут ужо і кулакі засвярбелі. Пачалі грукаць у акно мацней: мо спіць, дак разбудзіць хацелі. Але хмель сваю справу робіць — не разлічылі хлопцы, высадзілі акно. Не сцярпеў Косцік — ухапіў жалезную качаргу, якою ў печцы варушылі, ды як пачне праз акно мянціць. Аднаму з дзецюкаў добра заехаў па галаве, кроўю заліўся той. Гэта яшчэ больш узвіравала і без таго гарачую кроў прыхадняў. Каб не Гэлька, жонка Косцікава, то невядома чым бы ўсё скончылася. Падала яна праз акно бутэльку і папрасіла не сердаваць і не біцца больш. А тыя, ухапіўшы жаданы напой — на халяву і соль салодкая, забыліся на пабітага сябрука, пашлындалі ў Школьны лес, дзе была іхняя палянка, на якой часцяком наталялі смагу. Гэльцы ж давялося яшчэ і таму пабітаму галаву перавязваць, твар абмываць.

— Дак ты хочаш, каб і табе акно вынеслі, і нас добра пакалашмацілі? — пытаецца Маня. — Адно зачачі іх, то бяды ні абярэсся. Бо ў іх, напэўно, і пісталет ёсцэка, калі і праўда яны ўпалнамочаныя. Смальнуць з яго і ўсё тут. А ты ім што — солі на хвост насыплеш?

— Ні рві ты дарэмно душу, яшчэ невядома нічога. Ні вешай на іх усіх сабак. А то заварыш кашу, што есці ні будзя каму...

Пры слове «пісталет» Толік голасна заплакаў.

— Ні плач, Толічак, а то тыя пачуюць і рэбры пералічаць, — папрасіла Маня. — Слязьмі бядзе ні паможаш.

А яны і праўда нешта пачулі, усталі з зямлі, навокал азіраюцца.

Але дзе ты што ўбачыш, калі вочы да агню прывыклі і не прабіваюць цемры, якая яшчэ гусцейшай здаецца. Тады адзін з іх гучна прамовіў:

— Ану хадзі сюды! Хто там хаваецца? А то зараз усіх перастрэляем... — прыгразіў мужчына і зрабіў рух, як быццам дастае з кішэні пісталет.

Тут ужо і Маня ледзь не загаласіла. А Іван гучна і выразна прамовіў, напускаячы ў трымцівы голас як мага больш спакою:

— Ды гаспадары мы. Жывём тут. Нашая гэта хата, ага. А вы хто?

— А як цябе зваць, калі гаспадар? Нам Іван Гэтэвічаў патрэбны. Дэпутат.

— Дак я, гэтае самае, і ёсць дзіпутат.

— А хто з табою яшчэ?

— Дак жонка мая і сын. Малы яшчэ, дзіця...

— Ты нам зубы не заговорвай, на вярбу груш не вешай. А зброі ў цябе няма?

— Ды што вы такоё кажаце?! Хто сам ілжэ, той і другім ні верыць, — спалохана прамовіў Іван, не да канца ўсведамляючы, што такімі словамі можа яшчэ больш раззлаваць нябачных гаваруноў. — Якое зброі? Ні смяшыце людзей. У мяне яе і ў вайну ні было.

— Праўду кажаш? Бо ведаем, што кожны цыган сваю кабылу хваліць, а на хутарах у кожнага нават качарга страляе...

— Не сысці мне з гэтаго места. Кабылы ў мяне даўно німа, а качаргой жонка заведуя...

— Ладна. Тады спярша хай сын падыдзе.

— О, не, вы што — з глузду з'ехалі? — асмялеў Іван — Не, на такоё я ні згодны, аднаго дзіцёнка адпускаць. Лепей мы ўсе разам.

— Пачакай. Мы падумаем, — пачуўся адказ.

Пастаяла хвіліна напружанага чакання, але хвіліна гэтая для Мані і Толіка цэлай гадзінай здалася.

— Ну, добра. Давайце разам. Толькі глядзіце, зубы не паказвайце, а то калі што якое, то кепска будзе. Па зубах і палучыце...

Аказалася, і праўда ўпаўнаважаныя. Па нарыхтоўках хлеба прыехалі і агітаваць за падпіску на аблігацыі. Памірыла, як заўсёды, самагонка і прынесенае на гэты раз самімі ўпаўнаважанымі кола куплёнай кілбасы...

Рознае здаралася з тымі ўпалнамочанымі: і смешнае, і грэшнае, і страшнае, і пацешнае. Самі яны былі і з мухамі ў носе, і з бзікам, блізкім да жадання звесці са свету тых, хто па іх меркаванні не да канца шчыра прымаў савецкую рэчаіснасць. Сустрэкаліся людзі з добрымі намерамі і рэальным разуменнем непатрэбнасці сваёй місіі. Як у звычайным жыцці бывае. А Івану з Маняй да самых апошніх іхніх дзён помніліся ўсе гэтыя прыходы і прыгоды, не забывалася, як з грахам папалам перажылі той «упалнамочаны» час.

6

Хутаране, як самі казалі, свету беллага не бачылі, не ведалі ні выхадных, ні прахадных, ні свят, ні Каляд. «От, нек гараваласё, нек жылосё», — казалі. Працы хапала пад самую завязку кожны божа дзень. Здаўна і дагэтуль. Што б ты ні рабіў, як бы ні стараўся, а ўсяго не пераробіш. Часта дыхнуць не было калі, нават хварэць не мелі часу. Ды ніхто з раскошы не шалеў. Але праўда і іншае: як бы цяжка ні было, а на святы ні ў кога стол не пуставаў. Была пухлая белая булка, было і да булкі.

Нягледзячы на раннюю ранічку, хата Мані і Івана Гэтэвічаў ужо жыла сваім звыклым турботна-клапатлівым жыццём. Дарэчы, як і іншыя хаты, што не дружным гуртам, а асобнымі — дзе большымі, а дзе зусім маленькімі — астраўкамі з пачарнелымі ад часу і дажджу, сям-там пабітымі зялёным мохам саламянымі стрэхамі рассыпаліся па яркім зяленіве веснавой руні хутара. Відаць, хутаране — былыя, за палякамі, гаспадары сваіх уласных надзелаў: хто большага, хто меншага, а сённяшнія не прызвычаеныя яшчэ да абагуленай маёмасці і невялікіх ды аднолькава роўных ва ўсіх сотак калгаснікі, шчыра прытрымліваліся здаўна вядомай ім прымаўкі: «Хто рана ўстае — таму Бог дае».

Ды не па гадзінніку ўставалі яны. Сонца будзіла, клікала за справы брацца. Нават не само сонейка, не ягонья нябачныя да часу праменні, а іхняе прамяністае святло, якое вырывалася з-за гарызонта і рабіла ўсё больш празрыстым схаванае ў начным змроку наваколле. Яшчэ нават не дакранулася сонейка да хутарскай зямлі, а людзі ўжо на нагах, стараюцца, каб не апярэдзіла іх нябеснае свяціла.

Па сонцу і працу канчалі. Калі яно апускалася за хутарскі поплаў і ўсё вузейшай станавілася светлая нябесная палоска, вярталіся работнікі з поля. Але не адразу спяшаліся ў хату, нарэшце маглі яны і на ўласным надворку пільнай справай заняцца, сваімі соткамі і агародам. І толькі тады, калі плот пачынаў вымалёўваць на пацямнелай зямлі свой уласны цень, народжаны святлом усё больш высокага месяца, калі нехта нябачны запальваў на нябесным купале шматлікія зорачкі-свечкі, натруджаныя і натомленыя гаспадары заходзілі ў хату, каб перахапіць нейкай спажывы, і адразу ў ложак, бо не згледзіш, як зноў уставаць трэба — сонейка пабудзіць. Так ад сонца да сонца і мэралі хутаране свой дзень, свой тыдзень, свой год і сваё жыццё.

Сведкам сённяшняга ранняга ўстанання быў дзе светлы, а дзе цёмнаваты дым, што амаль вертыкальна падымаўся над комінамі ў бязветранае паветра,

каб недзе там, у пакуль яшчэ прыцемненай нябеснай вышыні, растварыцца, разысціся і знікнуць, а мо зліцца з рэдкімі воблакамі і паплысці ў невядомую далеч далёкую, каб расказаць там пра закінуты ў бязмежжа беларускага прастору хутар, не, нават не хутар, а хутарок — усяго на дваццаць з невялікім гакам хацін, што на Нясвіжчыне. Той самай Нясвіжчыне, якая некалі Радзівілам належала, гэтаму магутнаму на ўсю Еўропу магнацкаму роду некаранаваных каралёў. Праўда, для хутаран, як і для іншых насельнікаў далёкіх і блізкіх зямель, яны былі проста Радзівіламі, гаспадарамі легендарнага Нясвіжскага замка. І гэтага хапала, каб слухацца іх, баяцца, слугаваць і... паважаць. Так, было за што і паважаць.

Дык мо з тае самае радзівілаўскае пары і засталася ў людзей звычка рана ўставаць і дбайна шчыраваць не толькі на сваёй гаспадарцы, але і на чужым для іх, дарэчы, да гэтай пары, полі? А мо ў адначасе падымала ўсіх з нагрэтых пасцеляў цяперашняга патрэба раненька бегчы ў калгас на нарад, каб атрымаць прызначэнне на працу, а пасля ўжо — хто адразу з сахаром ці граблям ішоў на поле, на луг, у гумно ці на канюшню, а хто на хвілінку забягаў дамоў, каб даць апошні наказ сыну альбо дачцэ, якія яшчэ спалі, калі іхнія бацькі спяшаліся на нарад. Апошнім часам, праўда, наваспечаныя калгаснікі налаўчыліся атрымліваць нарад на дваіх — мужык браў і на жонку, а жонка на мужыка. Ды, відаць, усё ж часцей гэта становілася абавязкам мужчын, бо жанкам у гаспадарцы выпадала куды больш ранішніх клопатаў.

Вялізная глінабітная печ — ледзь не на палову Гэтэвічавай хаты — разам з моцным цяплом шчодро дыхала на ўсю невялікую куханьку сонадбіўным водарам аладак. Ён прабіваўся праз вузкія і няшчыльныя дашчаныя дзверы на тую палавіну, якая адначасова служыла і залай, і спальняй.

Прыкметай залы стаяў на покуці, дзе віселі атуленыя выбеленымі тканымі льнянымі ручнікамі з карункамі на канцах абразы Ісуса Хрыста і Прачыстай Дзевы Марыі, сярэдніх памераў стол з дзвюх шырокіх дошак, накрыты таксама выбеленым ільняным настольнікам, вытканым Манінай маткай. За гэтым сталом збіраліся толькі па святах альбо разам з гасцямі, бо ў буднія дні абыходзіліся столікам на кухні, дзе зручней і больш звыкла — не наносіш у залу гразі. Хоць чаго тут баяцца: падлогі ж не было ні ў хаце, як звыкла называлі залу, ні на кухні, ні тым больш у сенях з каморкай. Затое паўсюль былі вытканыя і вырабленыя Маняй, яе матуляй і свекрывёю посцілкі, настольнікі, ручнікі, дзяружкі, прасціны, занавескі, фіранкі, іншыя патрэбныя ў хаце рэчы. Не было толькі розных палавікоў, дываноў ці дыванкоў. А навошта яны на земляным таку — добра ўтрамбаваным, выплесканым босымі нагамі, выгладжаным падэшвамі туфляў, чаравікаў і ботаў, бо ніякіх іншых лапцяў-тапцяў не толькі ў Гэтэвічаў не ведалі. Звычайная зямля. Вымецеш хату бярозавым венікам, прыцярушыш сухім жоўценькім пясочкам, і адразу настрой становіцца святочным. А што халаднавата зімой, дык тое прывычна. Затое летам ніякай табе гарачыні-спякоты.

Пра спальню ж сведчылі два ложка ля падоўжнай сцяны насупраць стала. Нават не адгароджаныя ніякай занавескай ці шырмай яны стаялі літарай «г» — адзін драўляны, на якім спала некалі яшчэ Маніна прабабуля, а цяпер сама Маня, і ўпрытык да яго жалезны — з «мяжкімі» пружынамі. На кожным ложку быў сяннік, напханы саломай і засланы рудой, не адбеленай, палатнянай прасціной. Накрываліся цяжкатымі ад кудзелі ўнутры коўдрамі, прашытымі тоўстымі кужэльнымі ніткамі, каб пакулле тое не лямчылася і не збівалася ў адзін камяк. На дзень ложка засцілалі вытканымі каляровымі дзяружкамі з рознымі ўзорамі.

Жалезны ложка добра асвоілі Іван і ягоны сыноч Толік. Пад цяжарам іхніх цел пружыны прагіналіся ледзь не да зямлі, таму пад іх падклалі дошкі, і тая пругкасць ужо ніяк не адчувалася. Калі Толік нечага сердаваў ці проста песціўся, ён прасіўся да маткі і начаваў тады разам з ёй. Зараз жа ён спаў адзін на бацькавым ложку, шырока раскінуўшы ручкі і ножкі, соладка ўсміхаўся ў сне. Мо яго казытаў пах аладак, які цадзіўся з кухні?

Маня вялікім драўляным апалонікам налівала на скавараду цеста з дзежачкі, што стаяла побач на табурэтцы. Спрытна патрасала, нахіляла-паварочвала яе туды-сюды — каб цеста расцяклося раўнамерна. Пасля падводзіла пад скавараду вілкі і ставіла яе ў печ, каля самага вуголля, што пыхкала жарам, на колішнюю снарадную гільзу, цяпер так пачарнелую і абгарэлую, што і пазнаць нельга ад чыйго снарада — савецкага ці нямецкага. Хапала на полі яшчэ ўсялякіх. Вось і знаходзілі ім гаспадарскае скарыстанне — каб не марнаваліся без патрэбы. Найбольш увішнія навучыліся рабіць з латунных гільзаў конаўкі для вады і прадавалі іх на базары ў Снове. Гэткім кубкам зносу не было.

Маня старалася не грукаць скаварадой, не грымець вілкамі, каб не трывожыць самы салодкі сынаў сон. Але ўжо чутна было, як ён варочаецца на ложку, бо і салома ў сenniку шуршыць, і дошкі пад ім патрэскаюць. Так, Толіка і праўда разбудзіў кухонны пах — надта ж любіў ён аладкі з вішнёвым варэннем. Найбольш дзеля сына і старалася Маня.

Іван ледзь свет пайшоў з касой на поплаў — укасіць травіцы для цялушкі. Касіў у рове, што некалі, яшчэ за польскім часам, пракапалі для адводу з сенакосу лішняй вады. Там менш прыкметна, а то выходзіла б, што прагны хутаранін, ды яшчэ дэпутат, крадзе калгасную траву, а кара за гэта была жорсткая і немінучая. Не абміналі пакаранні і хутар, дзе, здавалася, ніхто нікога не бачыць, а тым больш ніхто ні за кім не сочыць. Ды, аказваецца, і лебяды з крапівой маюць вушы і вочы, бо не аднаму мужыку прыпаялі штраф за шкоду калгасным палеткам то ад курэй, то ад кароў. Вось толькі адна загадка заставаўся: як тыя лебяды з крапівой перадавалі свае даносы калгаснаму начальству, бо яны ж не толькі нямыя, але і непісьменныя.

Добры стос пухлых аладак ужо ляжаў на сталі, прыкрыты чыстым кужэльным ручніком, каб не астывалі, пакуль прыйдзе з поплаву Толікаў бацька, і ўсе яны сядуць за стол, няспешна і апетытна жуючы аладку за аладкай, адзін — бо трохі вымерхаўся, парадкуючы ранішнія справы, другі — набіраючыся сілы на дзень, каб добра гуляць-забаўляцца.

Іван акуратна памыў рукі і твар, выцерся вялікім кужэльным ручніком і зайшоў у залу. Стаў перад іконамі і ціхімі словамі пачаў сваё ранішняе маленне. Маліўся, як звыкла, не надта доўга, але шчыра. Пазіраў на абразы, схіляў галаву, шаптаў малітвы, прыкладаючы да грудзей правы кулак. І заканчваў малітвай «Ойча наш». Толік не падаваў знаку, што не спіць, сцішыўся на пасцелі і ў каторы раз слухаў бацькава маленне, праз шчылінкі вачэй назіраў за ім, дзівячыся ягонай заўсёднай шчырасці.

Затым усе разам селі за стол на кухні.

Але не паспелі з’есці і па аладцы, як на абсаджанай вішніямі сцежцы, што вяла ад хаты Толікавага дзеда Яся і бабы Гандзі, пачулася туркатанне колаў і фырганне каня.

— Каго гэта нясе нячыстая гэдак рано? — вызірнуў у акно Іван. — Няўжэ зноў упалнамочаныя?

— А халера іх ведая. І праўда, прэцца нехта ні свет ні зара, — спалохана прамовіла Маня. — На возе. Мо нехта бачыў, як ты ў рові траву касіў, га? Забіраць едуць. Языкаў людзям не завяжаш.

— Не, ні павінны. Каб і бачыў хто, то гэтак скоро ні данёс бы.

— І ні ўпалнамочаныя гэта. Бо много іх. А ты еш, сыноч, ні глядзі ні на кого, — папрасіла Маня Толіка і даліла з паўлітровага слоіка варэння, якое малы размазваў лыжкай па пульхнай і наздраватай аладцы — прамоклая, яна больш смачная.

Маня яшчэ раз зірнула ў акно: цікава ўсё ж — хто там. Не, што не ўпалнамочаныя, то пэўна. Але хто ж тады?

І нечакана ёй згадалася зусім іншае, што цяжка звязаць з сённяшнім днём.

7

Светлы, крышку шараваты ад марознага паветра зімовы ранак. Прытуманенае сонейка толькі-толькі выкацілася на неба з таго боку, дзе хата дзед Яся. Туды ад Іванавай сядзібы вядзе тупкая палявая сцежка-дарожка, вясной і летам моцна падзяленая бабкай, трыпутнікам і іншай палявой травой. Цяпер жа, што праўда, не відно ні сцежкі, ні травы. Густы сняжок, які падаў апошнімі днямі, зраўняў усё чыста, што й не разбярэш, дзе дарога, а дзе поле. Адна суцэльная белізна, якая мігціць шматлікімі блёсткамі. Марозныя сняжынкі яшчэ не зляжаліся, не прыціскаюцца адна да адной, а натапырваюцца, быццам намагаюцца адарвацца ад зямлі і зноў падняцца ў неба. Ад гэтага снежнае пакрывала здаецца пульхным, як Маніны аладкі. Сонца ж свеціць з усёй моцы, быццам хоча дадаць сняжынкам сілы, каб адважыліся на нябесную дарогу назад. Вось яны і блішчаць ад радасці.

Але не толькі гэта захапляла Маню. Яе позірк прыцягваў роўненькі шнурочак слядоў. Дзіўна выглядалі яны на гэтай белае роўнядзі. Нідзе нічога, а тут — чалавечыя сляды. Адны на ўсё бязмежнае наваколле. Гэта яе Іван праклаў сваю дарожку ў свет, да людзей, да людскога хаўрусу. Пайшоў у калгас, на працу, як дзень пры дні гэта робіць. Ён пайшоў, а сляды ягоныя засталіся — тут, удома, з Маняй і Толікам. Каб не забываліся на мужа і татку. Так думалася Мані. Яна неверагодна доўга, ажно да слязлівасці вачэй, пазірала на гэты дзіўны шнурочак — знак чалавечай прысутнасці ў светлай прыроднай маўклінасці. Ёй станаўлілася цёпла, утульна і прыемна. Маня брала на рукі Толіка, прыціскала да грудзей, цалавала, паказвала на акно і казала:

— Запомні, сыноч, гэта сляды твайго таткі. Мо некалі яны стануць і тваёй дарожкай. Не, не дарожкай — шырокай дарогай... З хутара ў Вялікую Ліпу, дзе школа... А мо і яшчэ далей... У Нясвіж, альбо ў Баранавічы. Ці, можа, у сам Мінск, — на гэтых словах Манін голас ажно затрымцеў ад хвалявання...

Маня цяжка ўздыхнула, паправіла на галаве касу.

А на надворку ўжо чуваць гучны чужы голас:

— Дзе тут гаспадары? Чаго так доўга спіце, ліха вашай матары, — жартаўліва ляўся нехта яшчэ нябачны.

— Дак хто вам сказаў, што спімо, га? — выйшаў на надворак Іван, выціраючы рукой салодкія ад варэння вусны і шкадуючы, што не далі пад'есці. — Не пазней за вас паўставалі. І ўжэ работы перарабілі колькі, ажні патаміліся, — як бы апраўдваўся ён, а ў самога нешта трывожнае тарганулася ўнутры.

На падводзе прыехалі калгаснікі з Вялікай Ліпы, але чаго, то Іван яшчэ не ведаў, хоць і здагадаўся. Неўзабаве на матацыкле на двор укаціўся брыгадзір. Тут ужо не вытрымаў і Толік. Следам за маткай выбег на надворак, пакінуўшы

недаедзенай сваю любімую аладку, хоць кавалак яе паспеў запхнуць за шчаку і цяпер ваўсю малаціў зубамі. Крутнуўся ля бацькі і стаў на парозе, прытуліўшыся да маці, якая са скрыжаванымі на грудзях рукамі неўразумела стаяла ў сенях, няўцямна пазіраючы на гэтую нечаканую кампанію. Толік на ўсе вочы пазіраў на брыгадзіраў матоцьк, бо першы раз бачыў гэтую чартапхайку.

Усе маўчалі і пачакальна зіркалі адны на адных. На тварах людзей — і прышлых, і тутэйшых — бачылася незадаволенасць. Адна розніца, што ў гаспадароў да яе дамешваўся прыкметны страх ад невядомасці: зваліліся, як снег на галаву, і невядома чаго прыджгалі. Незадаволенасць спараджалі адны і тыя ж эмоцыі: усім ім не далі даснедаць, паднялі з-за стала дачасна, як бы нешта гарэла і трэба было тэрмінова тушыць. Толькі што?

Іван наважыўся запрасіць нязваных гасцей у кухню: Бог з імі, з аладкамі, хай пакаштуюць прыезджыя, якія смачныя пячэ ягоная Маня, але ў гэты момант у вішнёвых прысадах паказаўся «бобік» — старшынёва машына, тут памылкі быць не магло, бо акрамя Гарушкі ніхто на машыне не ездзіў.

Трывога і незразумелы страх апанавалі не толькі Маню. Іван таксама з-за страху сонца не бачыў, пачуваўся не вельмі ўпэўнена, хоць здагадка пра прычыну гэткага шматлюддзя на ягонаі хутарской вотчыне круцілася ў галаве. Не раз ужо калгаснікі прыцішанымі па звычцы галасамі меркавалі пра маючае быць ссяленне з хутароў. Казалі, ёсць такая папера зверху, загад такі, не выканаць які не пасмее ніхто. Бо высокім начальствам падпісаны. Не раённым і нават не абласным. А тым, што на самай высокай вышыні. Ці то ў Мінску, ці мо ў самой Маскве. Сэнс яго адназначны і не падлягае сумніву — ссяліць усе хутары, як непатрэбныя калгасам перажыткі мінулага, што замінаюць людзям ладзіць свабоднае калектыўнае жыццё. Каб не нагадвалі пра жытку за палякамі. Але ж то былі размовы-чуткі. А тут? Падобна, чуткі станавіліся самай нечаканай і таму злоснай рэальнасцю акурат на Іванавым двары.

8

Як ні мяняецца час, якія новыя людзі ні прыходзяць на гэтую зямлю, а хутар Язавец жыве па сваім, невядома кім і калі заведзеным гадзінніку. Не абмінае яго сонца, не стамляюцца цікаваць за ім зоркі з месяцам, не перастае адганяць пыл нястомны вецер, не глухнуць тут грамы, не губляюць бляску маланкі, не абясільваюцца асвятальныя дажджы і грозныя навальніцы. Язавец працуе, адпачывае, святкуе, напружваецца — каб не горш як у людзей. Хоць і не шыкуюць хутаране, ды неяк зводзяць канцы з канцамі. Калі надарыцца госць, годна прымуць, добра пачастуюць. Ды і самі на святы не прыбядняліся, стараліся адзін перд адным паказаць самае лепшае. Не толькі белыя булкі з пытляванае мукі пяклі, але найбольш увішныя і здатныя гаспадыні нават макароны свае рабілі. Ад дзядоў і бацькоў перанялі: як дбаеш, так і маеш. Але запомнілі і іншае: век звекаваць — не толькі добрае спазнаць.

Не заўважылі, як Новы год з Калядамі набеглі. Яшчэ адзін гадок закаціўся за хутарскі поплаў. На гэты раз бацькі вырашылі пацешыць Толіка, паказаць, што і ў цёмнай хаце можа быць свята. Узялі і паставілі на покуці ёлку, чаго ніколі раней не рабілі. Самую сапраўдную, бацька доўга ў Школьным лесе выбіраў. Тым самым, які некалі, пры паляках, школе належаў — адкуль і назва ягоная, і дзе ў першыя месяцы апошняй вайны Іван разам з братам Мікалаем ноччу, тайком, каб не бачыла чужое вока, пахаваў забітага партызанамі немца — не па-людску ж, калі цела не аддадзена зямлі, ды і пах нядобры,

бо гарачыня на дварэ. Пахавалі так, каб і самім не знайсці: пад самай елкай выкапалі магілу, зверху дзёрнам заклалі і нават мінулагодняй ігліцай прысыпалі. Ніхто не бачыў. Аказалася, не так усё проста — таму і вострая іголка, каб ніхто не схаваў яе. Знайшлося нядрэмнае вока, выцікавала. Жорык Бандзюкоў неяк перастрэў Івана, паразмаўлялі пра сёе-тое, а тады Жорык і кажа, нібыта між іншым, а сам так пільна ў вочы пазірае, што, здаецца, вось-вось уколе:

— Ці не ведеце вы часам, дзядзька Іван, хто гэта немца, бандыта зламасынага пахаваў, га? Бачыў я, як партызаны з ім расправіліся, а вось хто і дзе яго закапаў, не дагледзеў...

— Дак жа ты бліжай да лесу жывеш, табе відней, а я ні бачыў. Чаго ты мне мазге пудрыш, га? — трохі зласнавата адказаў Іван.

— Не, я то нічога такога, але цікава, хто шкадуе забойцаў гэтых, каму жаласць слёзы наганяе і рукам волю дае.

Вытрымаў Іван Жорыкаў позірк, не даў маху. Але сабе зарубку зрабіў: не займайся ты з ім, бо ягоная пільнасць табе клопату дадасць, да торбы альбо да турмы давядзе.

На ўскраіне Школьнага лесу і выбраў Іван зялёную прыгажуню. А вось цацак на яе не было: купілі б сяло, ды грошай гало. Ні капейкі ў запасе. Ды і дзе ты на хутары тых цацкі знойдзеш. Гэта так падманвалі сябе Іван з Маняй, бо, каб захацелі, то на Сноўскім базары за прададзеныя яйкі маглі б набыць хоць пару тых шклянных шароў, што так бліскуча на галінках ёлкі раскашуюць. Абышліся сваімі сіламі — нарабілі цацак з паперы, праўда, не знайшлі белай, скарысталі старыя газеты, ланцужкі з іх аказаліся доўгімі і нават цікавымі — можна рэшткі газетных здымкаў разглядваць. Фанцікаў накруцілі, ліхтарыкаў. Акрамя таго, хімічным алоўкам, бо іншых не было, мама размалывала пустыя яечныя шкарлупіны — сапраўдныя лялькі атрымаліся.

А пасля і неспадзяванка надарылася. Баба Гандзя прынесла Толіку — яна так і сказала: «Толіку» — ажно тры сапраўдныя шклянныя ёлачныя цацкі. Магазінныя! Дзед Ясь у Снові купіў, сказала. Гэта былі салдацік, шышка і нейкая пташачка. Толік апынуўся ажно на сёмым небе — і ад радасці, і ад гонару: яму, менавіта яму купілі такія каштоўны падарунак. Ды тут новая неспадзяванка — ноччу ёлка павалілася, як сказаў тата, мышы яе пакацілі. А разам з гэтым разбіліся ўсе тры шклянныя цацкі, ажывіць іх не дапамаглі і Толікавы слёзы. Ён плакаў так горка, што не маглі супакоіць ні мамыны суцяшэнні, ні татавы пагрозы.

Ды не скончыліся на гэтым неспадзяванкі. Яшчэ адна чакала Толіка. На гэты раз добрая. Як сталі падымаць ёлку з зямлі, Толік убачыў каля яе папяровы пакуначак. Думаў проста скамечаная папера. А калі падняў, пакуначак аказаўся важкім. Не заўважаў Толік, як хітравата сочыць за сынам тата. Разгарнуў хлопец паперу, а там... цукеркі. Самыя сапраўдныя. Падушачкі. Толікавы любімыя. І не адна жменя. Перастаў плакаць Толік, тату з мамай хваліцца, іх частуе. А мама і кажа:

— Гэта табе Дзед Мароз прынёс.

— Дзед Мароз? — дзівіцца Толік. — А хто гэта такі? І калі ён прыходзіў, га? Я ні бачыў яго.

— Дак ён заўсюды нябачным прыходзіць, — патлумачыў тата. — І ціхенька падарункі пад ёлку кладзе.

— Так, гэта праўда, — пацвердзіла мама і дадала: — Але падарункі ён толькі добрым дзецям робіць.

— А я таксама добры? — задаў нечаканае пытанне Толік.

Тата нават разгубіўся, але адказаў:

— Раз ты атрымаў падарунак, значыць, ты добры.

Толік задаволена ўсміхнуўся і працягнуў пакуначак тату.

— Не, сыноч, еш сам, гэта твой падарунак.

Але Толік не адступіўся, пакуль тата з мамай не ўзялі па цукерцы.

Коляды заўсёды вабілі Толіка сваёй таемнасцю, загадкавасцю, чароўнасцю абрадаў, якія адбываліся ў хаце. Тут і варажба, і калядныя спевы, і ажно тры куцці. Посная, якая заканчвала Піліпаўскі пост. Багатая, або Шчадрэц, прыносіла з сабой шчодры вечар, адбывалася напярэдадні Новага года, які адзначаўся 14 студзеня па новым стылі. Вадзяная куцця прыпадала на Вадохрышча, свята, звязанае з хрышчэннем Ісуса Хрыста ў водах ракі Іардан. І кожная з іх мае свае адметнасці. Іх вельмі добра ведае тата, кожны год хоць і паўтарае тое галоўнае, што павінна быць за святочным сталом, аднак жа і нешта новае, невядомае Толіку дадае.

Найбольш уражвалі Толіка два рытуалы. Першы — гэта тое, што на Посную куццю, якую тата яшчэ называў Вялікай, пад абрус на стале, што ў зале на покуці, клалі сена, раўнамерна расцілалі яго па ўсёй паверхні. Праўда, сена клалі і на покуці, а ў яго ставілі гаршчок з куццёй, у якую была ўторкнута свечка.

— А як жа на сене будуць міскі стаяць? — пытаўся Толік. — Яны ж перакуляцца.

— Не, не перакуляцца, сыноч, — супакойваў бацька. — А сена для таго кладуць, каб не забывацца, што Ісус Хрыстос у яслях нарадзіўся, дзе жывёла свойская стаіць.

Пасля бацька запрашаў за стол, на якім стаяла куцця і не менш за дванаццаць страў — як толькі маці ўдавалася нагатаваць гэтулькі — не адно сваіх аднасямейнікаў, але і не прысутных тут дзядоў, што было для Толіка найбольшым дзівам. Ён не мог даўмецца, як здолеюць сесці за стол тыя людзі, якія памерлі. Цікаўнасць брала сваё, і ён не раз, пакуль засне, цікаваў з-пад коўдры за сталом, каб не прапусціць той момант, калі збяруцца на вячэру, бо са стала нанач не прымалі ўсіх страў, нябачныя дзяды. Ды ні разу не пашэнціла яму дачакацца гэтага.

А другой незвычайнасцю для Толіка было тое, што рабіў бацька на Посную альбо Вадзяную куццю, якая вянчала Калядныя святы. Гэтым вечарам ён запальваў свечку, хадзіў па ўсіх памяшканнях і выпісваў ёю каляду — маляваў цёмныя, задымленыя полымем свечкі крыжыкі на верхняй перакладзіне вушака ўваходных дзвярэй, на іншых памяшканнях. Гэтыя крыжыкі на працягу года аберагалі хату ад усякай нячыстай сілы.

На Коляды напаткала Толіка яшчэ адна прыемнасць. Гэтым разам і Маню з Іванам. На Шчодрую куццю падышла да іхняй хаты самая сапраўдная гвезда — так, з выбуховым «г», бацька і хутаране называлі гэты незвычайны цуд. Вялікую зорку, збітую з драўляных рэчак і абабітую каляровай матэрыяй нёс адзін з хутарскіх хлопцаў. Яна не была падобнай на тую, што ў газетах ці кніжках малююць.

— Гэта Віфліемская зорка, — дасведчана патлумачыў бацька і дадаў: — Святая, тая, што некалі паказала пастухам дарогу да народжанага Ісуса Хрыста, які ў Віфліеме на свет з’явіўся. А носяць зорку калядоўшчыкі, так заўсюды на Коляды бывае.

Толік з гэтага тлумачэння мала што зразумеў, але на ўсе вочы цікаваў, што ж далей будзе. І дзіва дзіўнае — гвезда свяцілася, міргала, а ўнутры яе нейкія звяркі бегалі. Мама патлумачыла, што ў гвездзе гарыць свечка, а звяры тыя выразаныя з паперы, наклееныя на кардон і склееныя ў кола. Калі знізу за

спецыяльны рычажок пакручваць кола, звяркі рухаюцца ў мігатлівым святле свечкі.

У гурце калядоўшчыкаў былі падшпаркі, дзецюкі і нават дарослыя мужчыны, якія насуперак сваёй занятасці і заклапочанасці не гублялі здольнасці і жадання павесяліцца самім і пазабаўляць іншых. Бацька запрасіў калядоўшчыкаў у хату, якую маці прыбрала да свята. Адно той, што трымаў гвязду, застаўся на дварэ, прыклаўшы яе да акна. У вечаровым прыцемку гвязда свяцілася вельмі загадкава. Таямнічасці і незвычайнасці дадала тое, што на аконным шкле пакінуў ужо свае сляды мароз — ён тонкімі ўзорыстымі ільдзінкамі размаляваў усё акно. Падсвечаныя святлом каляднай зоркі, гэтыя марозныя ўзоры выглядалі асабліва прыгожа. Госці спявалі калядныя песні, казалі добрыя пажаданні гаспадарам і нават Толіку.

Сярод калядоўшчыкаў стаяў і Манін брат Саша Назаноў, які на памяць ведаў усю паэму Якуба Коласа «Новая зямля», многія творы іншых беларускіх аўтараў. На гэты раз ён пачаў з каляднай песні:

Добры вечар таму, хто ў гэтым даму.
Добры вечар добрым людзям!
А ў гэтым даму сам пан гаспадар,
Шчодры вечар добрым людзям!
Сам пан гаспадар дый на покуце,
Шчодры вечар добрым людзям!
Дый на покуце ўвесь у золаце,
Шчодры вечар добрым людзям!
Ой, каля яго дый жана яго,
Шчодры вечар добрым людзям!
Ой, каля яе дзетачкі яе,
Шчодры вечар добрым людзям!

А той хлопец, што застаўся каля акна, таксама не сцярпеў, словы казаць пачаў:

Пане гаспадару, ці спіш, ці ляжыш,
Ці спіш, ці ляжыш, ці нас чуеш?
Адчыні акно, паглядзі ў гумно,
Што ў тваім гумне сам Бог ходзіць,
Сціргы лічыць і цябе клічыць,
Цябе клічыць, дар табе даць:
Табе самому — сто коп жыта,
А жане тваёй — шубу да долу,
Сыночкам тваім — да па коніку...
Пане гаспадару, не кажы таміць,
Не кажы таміць, проша нас дарыць!
Проша нас дарыць, наш дар невялік:
Коўш гароху, рэшага бобу,
Асьміну аўса, наверх каўбаса,
А дасі другую, то яшчэ пашчадрую.
Пане гаспадару!
Адаўшы нам дар, сам жыві здароў
З дзеткамі, з жаной і з усёй сям'ёй.

А тады Саша нечакана пытаецца ў Толіка:

— А мо ты ведаеш які-небудзь вершык?

Толік запытальна зірнуў на маму. Тая падахвоціла яго:

— Ну, давай, раскажы пра зіму. Вершык Якуба Коласа. Ты ж вучыў разам з Сашам.

Толік сарамліва пазірае на гасцей, аднекваецца.

— Ну, давай, сыноч, ні бойся, — падахвочвае мама. — Памятаеш:

Не сядзіцца ў хаце
Хлопчыку малому...

А цяпер ты. Ну...

Толік, запінаючыся, працягвае:

Кліча яго рэчка,
Цягнуць санкі з дому...

— Малайчына, — хваліць мама. А Саша падхоплівае:

— Мамачка-галубка! —
Просіць ён так міла, —
Можа б ты на рэчку
Пагуляць пусціла?

— Так? Правільна, Толік?

Толік згодна ківае галавой і прамаўляе больш смела:

— Я не буду доўга,
Зараз жа вярнуся,
Трошачкі на рэчцы
У санках паважуся.

Мама адразу ж падхоплівае:

— Ну, ідзі пабегай,
Толькі апраніся
Ды, глядзі, ў палонку,
Сынку, не ўваліся.

Усе разам — і госці, і гаспадары дружна запляскалі ў ладкі.

— Ну, во, цэлы спектакль атрымаўсё, — пахваліў Саша. — Хутка мы можам свой тэатр зрабіць. Праўда, Толік? І будзем хадзіць па хатах, паказы ладзіць. Не толькі на Коляды...

Толік то й не ведае, што гэта такое — той вабны для Сашы тэатр, не разумее, чаго трэба хадзіць па чужых хатах, але, каб не падводзіць яго, згодна ківае галавой.

Усе смяюцца, а мама дае гасцям ладны кавалак сала, паўбулкі з пытляванае мукі і цэлую каўбасу.

— А як жа яны падзеляць гэта? — ціхенька пытаецца Толік. — Іх жа многа.

— Нічога, — супакойвае Валодзік Кусабуцкі, — падзелім папраўдзе. Або мне каўбаса, а твайму Сашу булка, або твайму Сашу булка, а мне каўбаса, — залівісты смех заглушае яго словы.

На адыход калядоўшчыкі жадаюць Гэтэвічам:

— Хай шчодрыя Калядкі ніколі не мінаюць вашай хаткі.

— Дай, Божа, кожнаму з вас усё ўмець, ды ні ўсё рабіць.

— Пакідаем вам шчасце-долю і сала ўволю.

— Будзьце багатыя, як зямля, і шчодрыя, як небо.

— Будзьце здаровыя на ўвесь год, як калядны лёд.

— Ага, будзьце здаровы, жывіце багата. І не толькі на свята.

— А ты, Толік, вялікі расці, добра гадуйся і да вяселля рыхтуйся.

А нехта зусім жартоўна:

— Каб у вас заўсюды ўсё было і вам за гэта нічога ні было...

9

Госці пайшлі, а Маня да самай ночы спявае калядныя песні. Толік заўсёды з нейкім асабліва шчымлівым пачуццём слухае маміны спевы. Так і сёння. Слухаў-слухаў, а тады нечакана вырашыў дапамагчы. Падпець захацеў. Але зацягнуў так, што і самому сорамна стала, бо тое крычанне, каб і захацеў, спевамі не назавеш.

— А чаму ў мяне ні выходзіць песня? — пытаецца. — У цябе вэнь як хорашо, а ў мяне абы-што...

— Бо табе мядзведзь на вухо наступіў, — смеецца мама.

— Але ж я чую добра, а спяваць ні магу. Ты ж таксама ні вушамі спяваеш. Чаму так?

— А каб жа я ведала, мой ты сыночак, — сур'ёзна адказвае мама. — Так людзі кажуць. Пра тых, хто спяваць ні ўмее. А чаму на вухо наступіў той мядзведзь, то я і сама ні ведаю. Твой бацько тожа ні падпявае нікому. Бо, бывая, так зацягне басам, як воўк часам. Я ж спяваю, як само спяваецца. Як падрасцеш, то і ты навучышся, ні бядуй.

І мама зноў за спевы ўзялася. Нават паклаўшы Толіка спаць, не сціхла. Шчырыя, добрыя, задушэўныя, вясёлыя, працяжныя, сумныя калядкі доўга гучалі ў Іванавай хаце.

Учора звячора зора засвяціла,
Новы год, новы, зора засвяціла.
А Божая Маці Сына нарадзіла,
Новы год, новы, Сына нарадзіла.

Сына нарадзіла, у пялёнцы спавіла,
Новы год, новы, у пялёнцы спавіла.
У пялёнцы спавіла, анёлам сказала,
Новы год, новы, анёлам сказала:

«Анёлы святыя, калышыце Сына,
Новы год, новы, калышыце Сына.
Калышыце Сына, пойце Яму песні,
Новы год, новы, пойце Яму песні.

Пойце Яму песні, да ўсё і святыя,
Новы год, новы, да ўсё і святыя».
Усе людзі рады, усе веселяцца,
Новы год, новы, усе веселяцца.

На Богага Сына ўсё не наглядзяцца,
Новы год, новы, ўсё не наглядзяцца.

Слухае Толік маму, а думкі паплылі далёка-далёка ад дому. У ягоным уяўленні паўстае ўсё, аб чым матуля спявае. І вельмі ж дзіўным выглядае тое бачанне, ні вачам, ні вушам не дасі веры. А тады раптам такім блізкім і знаёмым здасца пачуе, што лёгка паверыць у яго, згадзіцца, што ўсё спеўнае адбывалася менавіта тут, на іхнім хутары, на Нясвіжскім Язаўцы.

А мама не сціхае, спявае і спявае:

Ціхая ноч, святая ноч!
Усё спіць, спіць даўно.
Толькі Маці Святая усцяж
Ціха ў яслях люляе Дзіця:

«Спі, Сыночак малы, люлі-люлі, спі!»
Угары усё гарыць

Серабром зорных крыг,
Хор анёлаў пяе пастухом
Аб Дзіцяці, што будзе Хрыстом,
Светлай песняй хвалы
Славяць Збаўцу зямлі.

Ціхая ноч, святая ноч,
Ў родны край завітай,
Людзям сум і тугу разгані,
Хай жа цешацца ў гэтыя дні,
У ціхую, святую ноч,
У ціхую, святую ноч!

Толік не даслухаў да канца маміных спеваў — заснуў. І прыснілася яму, што трапіў ён у густы-найгусты лес, не такі нізкарослы, як іхні Школьны, а ў самы сапраўдны — высокі, з магутнымі і кашлатымі елкамі. З гушчару з усіх бакоў песні чароўныя чуюцца. Таксама пра ціхую і святую ноч. А хто спявае іх, то й не зразумееш, бо нідзе нікога не відно. І раптам Толіку пачуўся нейчы голас:

— Гэта лясныя анёльскія спевы. Лес вітае цябе з Новым годам і святым святкам Божага нараджэння. Слухай і сам вучыся...

«От добро, — думае Толік, — вярнуся дадому і буду разам з мамай спаваць...»

Нечакана бліжэйшая да Толіка елка сваю махнатую галіну-лапу падае — вітаецца з госцем. Разгубіўся Толік, не ведае, як адказаць велічнай гаспадыні. А тады працягнуў сваю руку ў рукавіцы і лёгенька, каб не пашкодзіць, паціснуў мяккія іголки. Елка ж пачала кланяцца — варушыць усімі сваімі магутнымі галінамі. А песні загучалі яшчэ мацней, на гэты раз не толькі з-за елак, а і аднекуль з вышыняў.

Закруціўся Толік на месцы, каб убачыць тых спевуноў, ды нідзе нікога. І раптам песня аціхла, а замест яе пачалося шматгалосае птушынае п'яанне. На ўсе лады і галасы, якія толькі можна прыдумаць, гучыць, звініць, трашчыць, чырыкае, заліваецца лес. Толік ажно вочы прымружыў ад захаплення.

— А чым жа я аддзячу вам, мае вы спевуночкі? Німа ў мяне нават крошак, — і ў доказ гэтага Толік запусціў руку ў кішэню, каб вывернуць яе, пустую.

Ды нечакана рука намацала не толькі хлебныя крошкі, а нават зернейкі жыта і цукеркі падушачкі. Дзівіцца Толік гэткай прыемнай неспадзяванцы, прабачэння просіць:

— Даруйце, пташкі, што пашкадаваў вам кашкі. Вось вам падзяка мая.

І высыпае на снег крошкі, зярняткі, кідае пад елкі падушачкі. І ніколечкі не шкада яму сваіх любімых цукерак: хіба ж можна шкадаваць нечага таму, хто табе дабро і прыемнасць робіць?

А тут новы голас прагучаў:

— Час табе дадому ісці, хлопча. Мама зачалася, каб не спалохалася тваёй адсутнасці.

А куды ісці, Толік не ведае. Куды ні зірне, няма дарогі, адно елкі махнатыя сваімі вялізнымі галінамі-лапамі хістаюць. Круціцца Толік на месцы, пад елкі заглядае — мо там сцежка якая відаць. Нідзе нічога. А цемра, здаецца, яшчэ гусцейшай стала, выцягні руку, то й пальцаў не ўбачыш. Страх падбіраецца да хлопца. А ў страху, як вядома, вочы вялікія. У Толіка таксама вочы круглымі сталі. Нечакана позірк ягоны да неба скіраваўся. А там — зорка яркая, ад святла, здаецца, лопнуць гатова. Падміргвае Толіку, дарогу яму паказвае. Рушыў хлопчык на тое вабнае святло-мірганне. І раптам зноў песня маміна загучала:

«Спі, Сыночак малы, люлі-люлі, спі!»
Угары усё гарыць
Серабром зорных крыг...

Толік усміхнуўся, да мамы ручкі свае выцягнуў. Рэальна, а не ў сне. А яна папрасіла:

— Не раскрывайся, сыноч, а то холадно будзя.

Паправіла коўдру, пацалавала сына ў шчочку, пажадала добрай ночы, і песні-калядкі зноў паплылі з яе вуснаў...

10

Пасля Каляд дні пакаціліся да Вялікадня. Падраслыя хутарскія хлопцы-падшпаркі, Толіка бацькі яшчэ не пускалі, хадзілі па хатах, збіралі фарбаваныя яйкі — велікодныя валачобныя.

Затым у веснавых працоўных клопатах хутаране чакалі лета. Работа не давала прысесці. Парыліся пад сонцам, пацелі ад нязноснай працы ў спадзева на добрыя набыткі і восеньскую лагоду. А каб было не так гарача, заўсёды хадзілі басанож, так казаў больш адукаваны калгасны брыгадзір. Хутарская рэальнасць у каторы раз даказвала: працаваць — не языком малоць, а языком малоць — не дровы калоць.

Пазней сваёй беллю вабіла і дзівіла хутаран блёсткамі раўнюткае заснежанае поле, клікаў да сябе бліскучы лёд Сержановага лугу. А там зноў — Каляды-Коляды. Калядкі — добрыя святкі...

Так і нясуцца няспынна і нястомна дзень за днём, месяц даганяе месяц, год змяняе год. Ад усходу і да заходу сонца не маюць хутаране спачыну. Ад вясны да лета, ад восені да зімы. Ад нараджэння да смерці. І так круг за кругам. Дзе бокам, а дзе скокам. Дыхнуць няма калі, працуй хоць цэлыя суткі, а ўсёй работы не пераробіш. Здаецца, каб і цалюткую ноч калупаўся, і то не паспеў бы. Хоць ты суткі надточвай, каб даўжэйшыя былі. Як ні падаўжай дзень за кошт сну, а не меншае прарэх і недаробленых спраў.

Ды што там дзень альбо вечар — цэлага жыцця не хапае, каб дайсці да ладу, адчуць сапраўдную асалоду ад пражытага, мець радасць ад зробленага. Жываты да спіны папрырасталі. Бо вядома, што не хлеб за жыватом бегает, а жывот за хлебам. Мо таму ўсё жыццё то бягом, то падбегам, усё з аглядкай на недаробленае. Не агледзішся, як і з гэтага свету давядзецца сыходзіць — з адчуваннем віны за няздзейсненае, няспраўджанае і недажытае. Сынам і дочкам, унукам і праўнукам застанеца абавязак — дарабіць, дакончыць, даспяваць, дажыць. Але і іх чакае тая ж доля, што ў іхніх сваякоў і родных была: пакінуць сваім наступнікам недаспяванае і недамалочанае.

Адно ўсцешна: не чакалі манны нябеснай, не сядзелі карчом — нешта рабілі, дзейнічалі, варушыліся, вучыліся ў прыроды. А гэтая самая дасканалая школа, якая вучыць дабру, кемнасці, працавітасці, настойлівасці, абачлівасці, ды хіба пералічыш усе цікавосткі, якія мае прырода, і якімі яна не супраць падзяліцца з тымі, хто гатовы стаць яе партнёрам, супольнікам, сутворцам, а не намагаецца бяздумна гаспадарыць, браць і браць з яе прыпасаў, бязмежна карыстацца яе багаццямі, падпарадкоўваць усё сваім эгаістычным інтарэсам. Нездарма найбольш дасціпныя перайначылі вядомае мічурынскае выказванне, якое стала гучаць зусім з іншым сэнсам: мы не можам чакаць літасці ад прыроды, пасля таго, што мы з ёй зрабілі.

Ды ўсё-ткі ў гэтым неаб'яўленым супрацьстаянні чалавека і прыроды, відаць, першынство належыць капрамісу. Прыродзе не ўдаецца вылузацца з-пад улады чалавека, а чалавек на здольны апанаваць прыроднымі сіламі да той ступені, каб цалкам падпарадкаваць іх сабе. Дбайныя гаспадары паспяваюць сёе-тое карыснае пасеяць. А пасеянае абавязкова прарасце, уздызе, зарунее, пацягнецца да сонца, набярэцца моцы, закаласіцца, выпее, папросіцца ў засекі, у сэрца, у душу, каб вырасціць з немаўляці рупнага чалавека, выхаваць дбайнага гаспадара, хоць і часовага на гэтай зямлі, ды сапраўднага пераемніка бацькоўскіх звычак працаваць да знямогі, жыць да радасці, гараваць цярпліва, весяліцца шчыра. Жыць у няспынных і нястомных клопатах, хоць, напэўна, калі б не стала гэтых клопатаў, то і жыцця сапраўднага не было б. Няхай сабе не заўсёды ў дастатку, няхай не кожны дзень са скваркай, але ж — жыць. Жыць, каб пасля раптоўна спатыкнуцца, а затым і зусім сысці ў нябыт, пакінуць гэты куточак, з якім зрадніўся, зжыўся, які хоць і выцягвае жылы, адбірае сілы, ды ўсё адно — найлепшы і наймілейшы за ўсе іншыя, мо і больш прыгожыя.

Бо ён — на гэтым свеце, сярод сваіх людзей, з якімі і гараваць, і шыкаваць лягчэй. Як *тут* бывае, то кожны ведае, а што і якое яно *там*, на *тым* свеце — на яго вышынях ці мо ў самых глыбокіх глыбінях апраметнай: што каму лёсам наканавана і пражытым жыццём заслужана, то аднаму Богу найвышняму вядома.

Так, людзі разумелі: гэты свет не заўсёды быў добрым да іх. А які *той*, нябачны і не асвоены, то хто ж яго ведае. Некалі, Маня помніць, нястомны на выдумкі дзед Мацейка пытаўся і ў сябе самога, і ў тых, што слухалі:

— От пайду я ад вас у *свой* свет. І ці буду я тагды ведаць, як вы там, на *тым* свеці жыць будзеце?

Дзеда Мацейку тады не ўсе разумелі, а вось у Мані словы гэтыя моцна заселі ў галаве. Доўга не давалі спакою, ажно пакуль яна не ўсвядоміла: гэта ж для жывых *той* свет завецца *тым* — нездарма кажуць: на *тым* свеце пабыў, калі некаму кепска стане. А для памерлых? Для іх жа *той* свет становіцца іхнім — *сваім*, гэтым, значыцца. А гэты, цяперашні, туташні, дзе ўсе яны сёння жывуць, будзе называцца для іх *тым*?

Во якая загадка жыцця, аказваецца...

11

Недзе за тыдзень да прыезду на Іванаў надворак нечаканых гасцей з калгаса адбылася тут дзіўная, але, як аказалася, знакавая, сустрэча-гаворка. Іван раненька ў калгас пакіраваў. Маня ж звывла па гаспадарцы тупала, разважаючы над сэнсам іхняга хутарскога і чужога вясковага жыцця. Шукала перавагі таго і другога. Але прыплысці да нейкага аднаго берага не магла. Сама называла выгоды то хутара, то вёскі. А пасля сама ж выкрывала іхнія недахопы. Чаго аказвалася больш, то й не разбярэш.

Пакуль яна такім чынам «хвіласофствавала», як сказаў бы Валодзік Хвілосаф, на надворку азваўся нейкі мужчына. Аказалася, во дзіва дзіўнае, прыйшоў сам Хвілосаф. Як быццам пачуў Маніны развагі. У яе ж і праўда, калі ўбачыла яго, нешта ажно ёкнула ў грудзях — рэдкае супадзенне.

— Хто тут жывы? — паклікаў ён.

— Дак усё жывыя, — адказала Маня, прывітаўшыся. — А хто табе патрэбны, га?

— А ці ўдома Іван? — спытаў Хвілосаф. — У мяне, та-скаць, да яго справа.

— А я ні памагу табе? Хоць і злева, а не справа, — нечакана для сябе змайстравала Маня жарт.

— Чаму ж не? Паможаш, та-скаць, калі захочаш. Праўда, справа для мяне важней, — у тон Мані адказаў Хвілосаф, крыху памаўчаў, нібыта над нечым разважаў, а тады прамовіў: — Мне цвікоў са жменю трэба. Адно прасла плоту, та-скаць, разваліласё, дак трэба штакеціны прыбіць.

Цвікі на хутары тым часам, як і іншыя жалезныя прычындалы, былі асабліва вострай патрэбай. Бо дзе ты іх купіш тут? Трэба самае малое ў Сноў дабірацца. Ды і не танна каштавалі яны, асабліва для тых, у каго не рублі ў запсе, а адны капейкі. Таму Маня не спяшалася адказаць згодай.

— Ой, мой ты Валодзічак, я то мо і пашукала б, дзе яны, але ж ні ведаю, ці ёсцак твая цвіке, і колькі іх там, мо лепей хай сам Іван імі распарадзіцца. Добро?

— А калі ён прыйдзе?

— Дак толькі вечарам, пасля работы.

— Ну, ладна, — згадзіўся Хвілосаф, але сыходзіць з надворка не спяшаўся.

— А што ты там добраё на свеці чуў? — задала пытанне Маня, каб не стаяць моўчкі. — Ты ж больш рухавы і дапытлівы, — пахваліла.

— Дак пра далёкаё я ні ведаю, — адказаў Валодзік. — А блізкаё ні вельмі добраё, та-скаць. А то і саўсім кепскаё.

— А што ж такоё сталасё, Валодзічак, га? — заклапочана спытала Маня.

— А ты хіба ні чула? Маладую дзеўку знайшлі ў прысадах каля дарогі, што са Сноў ў Нясвіж. Нехто наздзекаваўсё і задушыў.

— А Божачкі, — пляснула рукамі Маня. — А хто ж там што натварыў? А чья дзеўка? — спытала.

— Яшчэ ні знайшлі, чья.

— А тых ці таго, хто гэдак напаскудзіў, знайшлі?

— Ты што? — здзіўся Хвілосаф. — Яны ж ні сядзелі каля яе. Зрабілі сваю чорную справу і прапалі, та-скаць, уцяклі.

— І Пахомаў ні злавіў іх?

— Які табе Пахомаў. Там цэлы бобік міліцыі з Нясвіжа прыехаў. Шукаюць.

Маня не на жарт спалохалася: каб на іхнім хутары, ці мо больш пэўна — каля хутара, бо дарога тая крышку ўбаку, ды такое дзікае і недарэчнае здарэнне? Ніколі нічога падобнага не было, а тут...

Яны памаўчалі, думаючы кожны пра сваё. А тады нечакана Маня прызналася:

— А ты ведаеш, Валодзік, я тут без цябе тваім дзелам займалася.

— Не даходзіць нешто, та-скаць. Якім маім дзелам?

— Дак хвіласофствавала, як і ты, — Маня ледзь вымавіла гэтае цяжкае слова.

— Ну то й добра, — згадзіўся Валодзік. — Мне весялей будзе. Удваіх лягчэй праўду шукаць. А што ж цябе на хвіласофію, та-скаць, пацягнуло?

— Дак жыццё. Пра жыццё ўсё думала. Ці мо лепей сказаць пра смерць і жыццё.

— Ого! — здзіўся Хвілосаф. — Гэта ўжо, та-скаць, вельмі высокая матэрыя. І што ж ты надумала?

— Ды вось меркавала, колькі за час свайго жыцця зямля забрала да сябе людзей, — Маня запытальна зірнула на Валодзіка, але той маўчаў, і яна пра-

цягвала: — Думаю, вельмі много. Але ўсё мало ёй, забірае і забірае. І мало хто сыходзіць туды па сваёй ахвоці. Праўда ж? — спытала. — Хіба што тыя, хто сам засіліцца. Але такіх жа ні вельмі много. Праўда? — спыталася зноў і на гэты раз ужо чакала адказу.

— Канешне, ні много, — згадзіўся Валодзік, але ў далейшыя развагі не ўключаўся, бо не раскатурхаў яшчэ сваю хвіласофскую думку.

— А хто ж тады вызначае, калі і якому чалавеку пара развітвацца з гэтым жывым светам, га? — задала пытанне Маня. — Пакідаюць жа яго не толькі тыя, хто шмат пражыў і добра напакутаваўсё, а і саўсім маленькія дзеткі. Тыя, хто не паспеў ні нарадавацца, ні наплакацца. Саўсім кароценькім аказваецца іхні зямны шлях. Праўдзівымі анёлачкамі выпраўляюцца яны на небо. Тады само сабой задаецца пытанне: а за што?

— Ну, вядома за што — за грахе, — адказаў Валодзік.

— Іш, які быстры. Але скажы ты мне, чалавеча, за чые грахе, га? Во дзе штука. Няўжо маленькае дзіцятко, якоё яшчэ ніводнаго слоўка ні прамовіло, паспело так моцно саграшыць, што ні мае права на гэтым свеці пажыць?

— Дак мо расплачваецца яно не за свае грахе? — ужо на поўны свой хвіласофскі розум пачаў уключацца ў размову Валодзік. — Мо дарослыя, та-скаць, людзі, таты з мамамі так награшылі, што грэх гэты і дзецям іхнім астаецца?

— Але як жа ты вылічыш вагу таго граху кожнаму? Як? — насядала Маня. — Бо няма такіх вагаў, няма і бязмена такога, каб адмералі гэтаму дапушчальную норму, а таму недапушчальную. Як і хто праводзіць тую рысу, за якую ні можна заходзіць?

— Я думаю, ты ведаеш, што згодна са Святым пісаннем Бог дараваў грахі і вельмі вялікім грэшнікам. Нават таму разбойніку, які быў укрыжаваны побач з ім, дазволіў, та-скаць, у рай трапіць. Значыць, існуе такая верагоднасць.

— Ды як распзнаць яе нам, жывым людзям? Нас жа не толькі спакусы жыццёвыя пад'юшчваюць, але і чэрці штурхаюць у грахоўную бездань. Выходзіць, у пекло, га? А як абараніцца ад усяго заганняга? Як? — усё больш залазіла ў глыбіні Валодзікавай хвіласофіі Маня.

А ці толькі Валодзікавай? Мо і ён не ведае ўсёй вышыні чалавечага падымання і ўсёй глыбіні чалавечага падзення. Бо жыццё людское не толькі з дабра і карысці сплечена. Ці паддаецца яму ўвесь той жыццёвы абсяг, які атачае кожнага чалавека?

«Ой-я-ёй, што гэта за навалач такая напала на мяне, якая не дае супакою, — сама сабе падумала Маня. — Нешто на такія развагі штурхае, што ажно самой страшна становіцца. Нашто мне ўсё гэта ведаць? Хіба ад таго ведання, нават калі б дайшла да самай яго сутнасці, лягчэй стало б? Пэўне ж, не. Тады нашто ламаць галаву, сушыць мазге? Але ж во прычэпіцца нейкая думка, і пакуль ты не дадумаеш яе да канца — невядома якога? — ні адпускае».

І з гэтымі развагамі ў Мані таксама нявыкрутка. Яна мо ўжо і спынілася б, пайшла б займацца сваімі хатнімі справамі, ды не адпускае яе нехта — не, не Валодзік Хвіласаф, нехта іншы, нябачны, больш настойлівы і ўедлівы. Бо ўсё новыя загадкі загадвае. І Маня зноў звярнулася да Хвіласафа:

— А скажы ты мне, Валодзік, яшчэ во што. Ты ж больш за мяне, ды і за ўсіх нас ведаеш.

— Ого, каб я ўсё ведаў, то чаго я тут, на хутары, та-скаць, прападаў бы? — аджартаваўся Валодзік.

— Не, ты ні ўвільвай. Ты скажы: калі за ўвесь час зямля прыняла ў сябе гэтулькі памерлых людзей, што мо больш за тых, хто сёння жыве на ёй, то дзе яны дзеліся, га?

— Вядомо дзе — разлажыліся, зямлёй сталі.

— Дак, выходзіць, што зямля з кожным годам становіцца ўсё цяжэйшай? Праўда ж?

Тут ужо задумаўся Валодзік. Ён і праўда не ведаў, што адказаць. Што зямля прымае ў сябе памерлых, то праўда. Але ж праўда і тое, што зусім нядаўна яны жылі на гэтай зямлі. Так што на яе вагу гэта не павінна ўплываць. Аднак жа нараджаюцца новыя. І што атрымаецца тады? Валодзік быў у нейкім замяшанні і адказаць адназначна не мог.

А Маня ўсё насядала:

— А калі так, то ці не тармозіцца тады рух зямлі ў тым нябачным нам свеці ці сусвеці? — спыталася зноў.

Чула Маня і гэткае слова — «сусвет», але сэнсу яго не разумее да гэтага часу. Пра неба, нават сёмае, казаў у сваіх пропаведзях бацюшка Сноўскай царквы, а вось пра сусвет не расказваў нават іхні хутарскі дзед-усёвед Мацейка.

— Відаць, не, не тармозіцца, — пачаў разважаць Хвілосаф. — Бо калі зямля, та-скаць, становіцца цяжэйшай, то і рух яе будзе больш стабільным, — ужо з большай пераконанасцю казаў ён. — А калі вялікая маса набярэ, та-скаць, хуткасць, спыніць яе цяжэй, чым нешто малоё. Тым больш, што зямля цэжэе не толькі ад пахаванняў, — такім адказам Хвілосаф усё ж згаджаўся з Маняй. — А колькі снегу зімой, та-скаць, падае на яе з неба? Да гэтага яна была бясснежнай, а тады раптам навалілася яго столькі, што цяжар цісне, та-скаць, на зямныя грудзі.

— Ага, вось чаму зімой бываюць завірухі і кудасы, — ні то жартам, ні то сур'ёзна прамовіла Маня. — Хуткасць зямлі павялічваецца, і яна, гэтая хуткасць, пачынае зрываць і круціць снег, ён і віруе ўсё мацней і мацней. Так выходзіць? — спытала Маня.

— Ну, не зусім так, — няпэўна пачаў Хвілосаф. — Та-скаць, снег круціцца ад ветру...

— А вецер ад чаго? — не здавалася Маня. — Хіба не ад хуткасці зямнога вярчэння?

— Дак, — пачаў Хвілосаф, але яго перапыніла Маня:

— Ну, ладна, тут ты ні ўсё ведаеш. А скажы ты мне, як гэта хапае на зямлі месца, каб рабіць усё новыя і новыя пахаванні? Іх жа вэнь колькі патрэбно, каб пахаваць усіх памерлых. І ў вайну забітых вельмі ж многа. А войны, як ты ведаеш, ніколі не сціхалі і не спыняліся на зямлі. Праўда ж?

— Ну, так, — згадзіўся Валодзік. — Але ж і зямля, та-скаць, не маленькая.

— Не, не маленькая. Але ж ні ўся зямля гэта зямля. А лес, а мора, а вада, а балота? Там жа ні хаваюць людзей, — не згаджалася Маня.

— Ну, чаму? У лесі хаваюць.

— Добро, хай сабе ў лесі.

— І ў моры тонуць караблі, а людзей тых ні заўсёды знаходзяць, — прамовіў Валодзік.

— Добро, хай і гэта, — згадзілася Маня. — Але ж усё адно: ці не жывуць сённяшнія людзі на былых, колішніх людскіх пахаваннях, на магілах, значыцца?

— Мы то не, — з пэўным хістаннем адказаў Хвілосаф. — А іншыя? То хто ж яго ведае. І ці можна, та-скаць, на цэлыя вякі запомніць месцы ўсіх ранейшых пахаванняў? — сумняваўся ён.

Маня ж, як загіпнатызаваная ці прышпораная нейкай нябачнай сілай, задавала ўсё новыя пытанні:

— А ці перадаюць пахаванья ў зямлі людзі гэтай жа зямлі сваю былую энергію? — яна пільна зірнула ў вочы Хвілосафа, адчуўшы ягонья хістанні. — Толькі праўду кажы, Валодзічак. Ці аддаюць ёй свой нораў, сваю радасць і свой боль, свае звычкі?

— Мо, та-скаць, і забірае ўсё гэта ад іх зямля, — Хвілосаф не быў перакананы ў праўдзівасці сказанага, а таму адказваў няўпэўнена. — Але ж нічога гэтаго нікому ні відаць.

— Добро, калі зямля ўсё гэта забірае, то куды яно дзяваецца? Ні можа ж яно знікнуць бяследно? Праўда?

— Ні можа, — згадзіўся Хвілосаф.

— Дак мо ўсё яно становіцца сокамі зямлі? — прыпірала да сценкі Маня. Хвілосаф ажно дзівіўся яе развагам. — А калі так, то сокі тья законным парадкам пераходзяць у дрэвы, расліны, у жыто і пшаніцу. І мо ў ваду, тую, што ў калодзежы. А праз іх і ў нас, у цябе і мяне, у звяроў і пташак — ва ўсіх жывых. Так, га?

— Ну, так, сокі зямлі і праўда жывяць, та-скаць, усё жывое на гэтай зямлі, — згадзіўся Хвілосаф.

— Выходзіць, што разам з памерлымі тоё зніклаё з *гэтаго* жыцця, тоё, чаго мы сёння ні бачым, не знікае цалкам, зусім, дарэшты? Значыць, яно недзе існуе, а пасля зноў вяртаецца да людзей? Так?

— Відаць, што так, — зноў згадзіўся Хвілосаф.

Маня, падахвочаная нейкай невядомай сілай, наступала яшчэ больш рашуча:

— Выходзіць, нішто зробленаё чалавекам, не прападае, не раствараецца невядомо дзе? Тады выходзіць, што яно ўплывае на паводзіны і характары жывых людзей, на нас з табою? І перадаецца нам, так?

— Ну, тут ні ўсё так проста, як кажаш ты, — разважыў Хвілосаф, але дакладных і пераканаўчых аргументаў, каб запырэчыць, не знаходзіў.

Яны зноў памаўчалі. Маня ж тым часам не астывала:

— А мы ж усе спажываем тоё, што дае нам зямля. Праўда? А тоё дадзенаё нам яе сокамі напоўнена. Выходзіць, сокі зямлі могуць быць атрутнымі, раз ад іх паміраюць? Але для каго? І калі, га?

Валодзік маўчаў і толькі здзіўлена пазіраў на Маню.

— А зямля ж прымае ў сябе ні толькі людзей, — працягвала яна. — Кароў, коней, ваўкоў, іншых звяроў, пташак, кузурак таксама яна бярэ. Словам, усё некалі жывое з часам аказваецца ў зямлі, становіцца мёртвым. Але ж мёртвым для *гэтаго* свету. Праўда? А як яно ўсё на *тым* свеці адбываецца, га?

— Але ж ты і закруціла. Во загнула, та-скаць, дак загнула. Тут і спрацацца цяжко. Тут і дзед-усёвед Мацейко ні памог бы. Відаць, ты ў сваім мінулым жыцці была хвілосафам?

— Ты што, звар’яцеў ці мо здурнеў? Якоё маё мінулаё жыццё? Я ж жывая яшчэ! — Маня ажно перахрысцілася.

— А ты ні ерапенся, та-скаць. Мудрыя людзі кажуць, што ў кожнаго некалі было ўжо сваё жыццё. І ён некім некалі, та-скаць, ужо быў. А цяпер жыве па-новаму і мае саўсім новы характар, новую прафесію, новыя прывычкі. Але тоё мінулаё ні пакідае яго назаўсёды. Час ад часу, хоць яно і пад замком, дае пра сябе знаць, праяўляецца, та-скаць, у дні сённяшнім.

— Ну, гэта толькі ты, хвілосаф, можаш да гэтаго дадумацца. Мне ж лягчэй жыто жаць, там хвіласофіі ні трэба.

— Ні скажы, — запырэчыў Валодзік, і было не зразумець, ці то ён апраўдвае яе хвіласофскія развагі, ці то не згаджаецца, што без хвіласофіі жыта жаць лягчэй.

Маня ажно цяжка ўздыхнула і развяла рукамі. Пасля паправіла на галаве хустку, якая падчас гэтай гарачай для яе гаворкі спаўзла на шыю, перавязала пад барадой вузельчык і прамовіла:

— Ну й стамілася я ад гаворкі з табою.

— А ты думаеш, мне лёгка? — прызнаўся Хвілосаф. — Іш, што выйшло? Я ішоў па цвікі да Івана, а ты забіла мне, та-скаць, такі цвік, што прыйдзеца добра галаву паламаць, каб дастаць яго.

Маня ўсміхнулася:

— Ну, табе гэта прасцей. Ты ж спрактыкаваны, ты гэта ўмееш.

— Ну, то бывай. А я пайшоў, та-скаць, цвік даставаць, — пажартаваў Валодзік. — А вечарам усё ж прыйду да Івана. Па праўдзівых цвікі...

І Хвілосаф пайшоў па вішнёвых прысадах, нешта мармычучы сабе пад нос і размахваючы рукамі.

Маня ж паступова астывала ад разгарачанасці і таго імпэту, з якім нечакана для сябе так гарача спрачалася — ці мо праўдзівей дыскутавала? — з самім Валодзікам Хвілосафам. От калі даведаецца яе Іван, во будзе смеху. А калі Валодзік іншым раскажа? І назавуць яе тады Маняй Хвілосафкай, ці мо Хвіласафіняй, партнёркай Валодзіка Хвілосафа?

— Дак мо ён праўду казаў пра маё мінулае жыццё? — Маня адчула, як раптоўна гарача стала яе шчокам. — Ой, не. Не трэба больш так мазге свае сушыць, — загадала сама сабе. — Як быццам у мяне іншых клопатаў мало. Даруй мне, Божанька, грэх мой, не ўводзь мяне ў спакусу, — яна тройчы перахрысцілася. — Збаў мяне, Божа, і ўсіх нас ад бяды, ад нядобрага і злого, якога і без нас хапае на гэтым свеці, хай яно спрахне...

12

Пайшоў Валодзік Хвілосаф. Пайшла Маня. А за імі адразу і дождж пайшоў. І не дождж зусім, а самая сапраўдная навальніца. Ды такая, якія рэдка калі на хутар накідваліся. Здаецца, нічога на дождж не паказвала. Толькі што неба было чыстым, свяціла сонейка, і на табе. Раптоўна набеглі хмаркі і адразу ж пачалі ператварацца ў чорныя хмары. Яны шпарка акружалі сонца, якое схавалася ад іх за іншыя, больш празрыстыя хмары-воблакі. Але хіба можна перахітрыць чорную сілу назойлівых і каварных разбойнікаў?

Перамаглі чорныя хмары. Не аказалася на небе сонейка. Ніводны праменьчык не праб'еца праз чорную завесу. Стала так ціха, што ажно вушы аглухлі. Не варухнеца ніводная травінка, не кранеца ніводзін лісток, паветра і тое застыла нерухома. Цішыня такая напружаная, што, здаецца, ажно звініць. І адразу ж густая цемра атуліла ўсё наваколле. Яна імгненна насоўвалася на пабудовы, на дрэвы, на людзей — быццам нябачная ненажэрная істота намагалася праглынуць усё навокал. Стала так цёмна, што хоць вока выкалі. Не заўсёды восеньская ноч бывае такой чорнай, як гэты вясновы дзень.

А тады пачуўся нейкі незразумелы шумок-гудзенне. Як бы гул вялізарнага пчалінага роя. Далёкі, густы, настойлівы. Мо гэта церліся адна аб адну нябесныя чорныя хмары, змагаючыся за месца каля сонца? З кожнай секундай гул набліжаўся, станавіўся мацнейшым, ціснуў на вушы. Слабенькі ветрык варухнуў лісце, зашалацеў дрэвамі. Ад вушэй адлягло.

Пачалі падаць рэдкія кроплі. Няспешна, размерана, быццам іх выпускалі з неба праз роўныя прамежкі часу. Кроплі былі такія буйныя, што невядома

адкуль яны толькі браліся. Як стукне такая па бураках ці салаце, дык адразу да зямлі прыгінаецца ліст.

Ветрык імкліва станавіўся ветрам. Ва ўсе бакі пачалі хістацца кусты, высокія агародныя расліны, нават трава-мурава. Зарыпеў частакол у плоце. У хляве назойліва заскрыгаталі на ржавых завесах перакошаныя дзверы. Лягнула незачыненая фортка-люфцік у акне.

Без усялякага перапынку вецер ператвараўся ў буру. Ягоны гул, шум дрэў, якіягнуліся да зямлі і ажно стагналі ад натугі-супраціўлення, віраванне паднятага з зямлі смецця, трымценне аконнага шкла, звонкае бразганне паваленага вядра, якое кацілася па надворку — усё злілося ў неверагодную гукавую какафонію, з якой не здолеў бы саўладаць ні адзін нават самы здатны дырыжор.

Дождж набіраўся моцы. Асобныя кроплі гублялі вагу, ператвараючыся ў імклівыя вадзяныя струмені. Вадаспад мацнеў, станавіўся ўсё больш густым, аж пакуль не стаў суцэльным. Сапраўдная вадзяная сцяна, ужо без аніякіх струменяў і кропель з моцным шумам і грукатам абрынулася на ўсё зямное. Тут каб хто нават намагаўся схавацца, то не ўдалося б.

Маня ледзь паспела пазачыняць дзверы ў хлёў, у куратнік, унесці ў сены пустыя вёдры і чыгуны. Ускочыла ў хату ўжо пад дажджом. У адно імгненне сукенка прыліпла да цела, па валасах струменіла вада. Талік спалохана пазіраў то на маму, то на вокны, за якімі раз за разам пачала разрываць чорнае неба маланка. Далёкі гром наблізіўся і грукатаў разложыста, прывольна, здаецца, проста на надворку.

Маня пераапанулася, запаліла і паставіла на сталае грамнічную свечку — каб не стукнуў у хату гром, села на ложак, прыхінула да сябе Таліка і пачала шаптаць засцерагальную малітву ў спадзеве, што нечаканая бяда абміне іхнюю хату, іхні двор і іхнюю жыўнасць. А Талік нечаканае пытанне маме задаў:

— Мама, у цябе німа цвілого хлеба?

Маня спачатку не зразумела сынавага пытання, а пасля да яе дайшоў ягоны страх і яна адказала:

— Грому баішся? Ды тут цвілы хлеб ні паможа. Вялікая навальніца і гром моцны. Ні бойся, я з табою.

Навальніца грукатала хвілін пяць, не больш. Праўда, Мані з Талікам здалося, што мінула цэлая вечнасць. Але і за гэты кароценькі час нябесная вада заліла ўсе разоры на агародзе, усе нізінкі на сотках і надворку, ператварыўшы іх у вялікія і бліскучыя вочы невядомай жывёліны. Яе брудныя патокі былі такія бурлівыя, што вымывалі з градаў памідоры і капусту, сапраўднымі рэчкамі несліся з невялікіх пагоркаў калгаснага поля на больш нізкі поплаў. Там, відаць, было ўжо цэлае мора разліванае.

Навальніца спынілася гэтак жа нечакана, як і пачалася. Вадзяная сцяна аслабела, змізарнела, а пасля і зусім знікла, акрапіўшы наастатак усё дробным дожджыкам. Гэтак жа раптоўна з цемры выглянула сонейка. Зазыла так ярка, як не свяціла да навальніцы. Яно на ўсе вочы дзівілася таму, што паспела натварыць на ўсім хутарскім прасторы вадзяная залева.

Разам з усім гэтым на хутар апусціўся поўны і ўсеабдымны паслянавальнічны спакой. Цішыня стала такой чуйнай, што чуваць, як коціцца зверху па лісцях вішні кропелька. З лісціка на лісцік, з галінкі на галінку і — шпок на размяклую зямлю. А прагучала гэтае шпоканне мо гучней за самы моцны гром. Ва ўсякім разе так падалося Мані, якая адчыніла дзверы з сяней, стала на парозе і пазірала на тое, што нарабіла на надворку навальніца. Маня на

ўсе грудзі ўдыхала паветра, насычанае нейкім невядомым водарам, моцнымі пахамі, прыпраўленае маланкавай пруткасцю. Яно бадзёрыла і ажно кружыла галаву, рабіла лягчэйшым і больш рухавым цела.

Гэтая ціша, відаць, здзівіла ўсё жывое, захапіла ў свой палон нават вецер. А мо ўсіх так напалохала навальніца, што не могуць ачухацца, да сябе дайсці? Бо ніхто не адважваўся першым парушыць гэтае незвычайна маўклівае маўчанне. Трывала яно даволі доўга, пакуль не знайшоўся-такі смяльчак. Як толькі Маня адчыніла дзверцы куратніка, на мокры надворак выскачыў певень. Спачатку ён прыгнуў галаву да самай зямлі, дзюбнуў яе мокры грудок, пасля высока задзёр свой чырвоны грэбень — мо правяраў, ці не будзе ліцца зверху, выгнуў шыю і закукарэкаў. Ды так гучна, што Маня ажно сцэпанулася:

— А каб цябе...

Яна не дагаварыла свайго пакарання, бо зразумела, што певень гэтакім чынам абвяшчае аб заканчэнні буры з навальніцай, кліча сваіх нясушак на волю, на надворак, на поле, дзе хутка з'явіцца для іх шмат спажывы. Каб агледзець усю макрэчу, на паверхню пачнуць вылазіць з зямлі дажджавыя чарвякі, вунь на градах яны ўжо з'явіліся.

Памаўчала наваколле і пачало ажываць. Прамытымі і пасвяжэлымі галасамі заспявалі птушкі, аднекуль узяліся матылькі і пачалі кружыць над мокрымі кустамі. Недзе слабым пакуль голасам азвалася жабка, ёй ляніва адгукнулася падпадрубная рапуха. І ўсё ажыло, заспявала, затрапятала, заварушылася. І ў кожнага свая непаўторная мелодыя, свая песня.

Маня ўздыхнула: «Ага, слухай, Маня, слухай. А хто за цябе парадак на надворку наводзіць будзе? Иван невядома калі вернецца. Хоць па гэткай гразі шмат ні наробіш», — як бы супакоіла сама сябе і пайшла займацца пакуль што хатнімі справамі.

13

— Ну што, Иван, дай пяць, — старшыня калгаса з сімвалічнай для заходнебеларусаў назвай «17 верасня» падаў руку і Иван хуценька працягнуў сваю, па звычцы церануўшы ёю аб порткі-галіфэ на сцягне, нізка схіліў галаву — як перад сапраўдным начальнікам. — І дай божа, у добры час пачаць, — прамовіў старшыня, хоць Иван не зразумеў, пра што ён. — Казаў я табе, што ты будзеш першым? Казаў, га?

— Дак, — паспрабаваў нешта гаварыць Иван, то апускаючы галаву, то падымаючы.

Ён пазіраў старшыні то ў вочы, то на ягоныя хромавыя боты, якія ў адрозненне ад Іванавых кірзавых былі так начышчаны, што ажно блішчалі. Иван мо хацеў запярэчыць, але Гарушка не слухаў яго і працягваў:

— Тады давай правядзём шырокае абмеркаванне ў вузкім коле, — старшыня ажно рукі пацёр ад сваёй дасціпнасці. — Толькі ты, Иван, не гуляй у маўчанку. Казаў я табе, што цябе першага пераселім з хутара? — і, не звяртаючы ўвагі на Іванава мармытанне з пакашліваннем: «Казаць то казалі, але ж...», прамаўляў далей: — Казаў. І ад слоў сваіх не адмаўляюся, не-а. Як лепшага колішняга шахцёра і сённяшняга рупліўца на калгасным полі. Як нязменнага дэпутата. І хату табе новую збудую. А ці выбраў ты, куды хочаш пераехаць? — без развагі задаў балючае для Івана з Маняй пытанне.

Івану ж найперш смыслела не тое, куды з'язджаць, а навошта акурат сёння рушыць звыклае, нашто чапаць нечাপанае. Таму да яго не даходзіла нечакана

хуткае і безапеляцыйнае старшынёва рашэнне: ссяляцца. Рашэнне без спрасу, без тлумачэння, без парады з гаспадарамі. Дак а хто тут тады гаспадар? Паспрабуй спытай. Такі адказ пачуеш, што і не рады будзеш. Ссяляйся — і ўсё тут. Не твая гэта справа, не тваёй галавы клопат. Ты працуй — калгас мацуй, а думаць за цябе ёсць каму.

Ёсць больш галавастыя, у іх розум скрытны, іхнія галовы мудрэйшыя, вочы больш дальнабачныя, а памкненні адны — не паказаць перад яшчэ большым начальнікам сваю нерашучасць альбо, крыў божа, сумненне. Сказалі рабіць — рабі. Рабі адразу, хутка і моўчкі і станеш першым, можаш нават ордэн атрымаць. Думаць і пытацца пасля будзеш, калі дазваляць. Цяпер жа не час, ёсць каму за цябе думаць. Тым больш, што гэта першы прыклад. А прыклад, вядомая рэч, поклічным павінен быць. Дак чаго тут нюні распускаць, чаго размазваць-рассусольваць, чаго даказваць, што вада мокрая, калі ўсё і без таго ясна і зразумела: ногі ў рукі, сяннік за плечы і — у вёску. Хопіць дзік-дзікаром сядзеццё пасярод поля, няма чаго хавацца ў збожжавых мыдлях. Да людзей, у хаўрус, у кагал, у сябрыну...

— Ой, старшынька ты наш, дак жа нам і тут гэтак добра, — падпускае ласкі ў голас Маня. — Гэтак хорашо. Жывём, як у Бога за пазухай. Нашто ад дабра дабро шукаць? Нашто нам тыя невядомыя залатыя горы? Куды і чаго перціся на злом галавы? Тут жа вэнь колькі прастору, усім хопіць...

— Што вы за дзікуны? — дзівіцца старшыня. — У вас жа тут ціш ды глуш, як у магіле.

— А нашто нам шум ды гам? І няпраўда ваша, зусім ні самотна тут, — смела не згаджаецца Маня. — Хоць і адны ў полі, а весела. Праўду кажу. Гэта мо там у вашых вёсках усе ніжэй травы і цішэй вады. А ў нас не, — Маня не заўважыла двухсэнсоўнасці сказанага і працягвала: — У нашуй хаці ні адзін раз і танцы былі, і ігрышчы. І ў Васіля Пулікоўскага, і ў Валодзіка Кусабуцкага...

— Во-во, за гэтымі танцамі-шманцамі вы скоро і пра калгас забудзецеся, — астудзіў Маніну радасць старшыня.

— Не, старшынька. Ні ваша праўда, — не губляла смеласці Маня. — І ў калхоз мы ходзім. І той мінімум ваш вырабляем. А як жа? Бо пасярод калхознаго жывём...

— Ага, — умяшаўся брыгадзір. — Праўда, як дупа — кожны сядзіць на сваёй. Добра гусей пасвіць у калхозным. І карову падпасаваць. І ўкасіць калхознага добра... Гэта табе ні пры Польшчы — на два бокі аладкі мазаць, — засмяяўся. — Што тут мазгаваць, сказалі голаму збірайся, голы й гатоў...

Маня злосна зірнула на гаваруна — не лезь, куды цябе не клічуць, і працягвала:

— Нам і пры Польшчы аладак не хапала, каб на два бокі мазаць. І да хаты свае прывыклі. Добра тут, хорашо, чым радней — тым даражэй, — паўтарала. — Бо як растрасём яе, то й не збяром на новым месцы...

Але старшыню на мякіне не правядзеш.

— Не рабіце з мухі слана. За каго вы мяне прымаеце? — стаяў на сваім Гарушка. — Старшыня я вам ці не старшыня? — Пры гэтых словах ён, здаецца, ажно падрос. — Хіба не разам з тваім Іванам вугаль у шахтах дзяўбілі? — Гарушка прыціх і неяк асабліва горда зірнуў на Івана.

— Дак разам, а як жа, Аляксеявіч... — адгукнуўся Іван з нейкай невыразнай надзеяй. — Але праўду Маня кажа, як развернем гэтыя вуглэ, — гнуў ён сваё, — то й ні пазбіраям. Старая хата, праўда, — як бы апраўдваўся. — Я як купляў, то старая была ўжэ. А грошай на новае дзераво ні было, — тлумачыў ён са скрухай. — Іх і цяпер німа. Дак...

— Дак хопіць табе «дакаць» ды плакацца, Іван, — пачаў злавацца старшыня. — Нагаварыў тут тры бочкі арыштантаў. Што ты на голым месцы праблему ствараш? Во дажыліся, дэпутата і таго ўгаворваць трэба. Не, каб першы, каб сам папрасіўся... Не забівай сабе голаў. Я ж кажу, што памагу. Не верыш, ці што? Пазыку дам...

— Пазыку?! Гэткае дабро так возьме за рабро, што і не дыхнеш, — Маня дзівілася гэткай старшынёвай дабрыві: бач, якія залатыя горы абяцае.

— Дак калі ж мы аддамо яе, Аляксеявіч? — скрушліва прамовіў Іван.

— Хіба на том свеці вугалькамі, — прашаптала Маня. Іван злосна зірнуў на яе і працягваў:

— Вы ж ведаяця, у калхозі больш «спасіба», чым грошай, адны палачкі ставяць, — сказаў і адразу прыкусиў язык: во ляпнуў, пасадзяць яшчэ, не паглядзяць, што дэпутат. Азірнуўся: добра, што міліцыянта, Пахомава, тут няма. Хуценька паправіўся: — Грошай ні сабралі, Аляксеявіч.

— Гэта праўда, — паддакнула Маня. — Працуем, працуем а пахваліцца няма чым.

— Не перажывай, Іван, не пералівай з пустога ў парожняе. Я ж кажу, будзе табе новая хата, — паўтараў старшыня. — На ўсе сто зробім. Двух зайцоў заб'еш. Пазыку дам, паўтараю.

У гэты момант не сцярэў брыгадзёр, напаўголаса падкузьміў Івана:

— Ага, на халяву і соль салодкая. Але на чужом гарбу ў рай не заедзеш.

На гэта Маня не прамінула адказаць:

— Ні смейся, рабе, будзя і табе.

Старшыня патрос яму кулаком і працягваў:

— Работу добрую дам. Адробіш, яшчэ і сабе зарабляць будзеш, — на гэтых словах Маня прашаптала сама сабе пад нос: «Ага, на пабягушках будзеш, бо на другоё нос ні дарос», але Гарушка альбо не пачуў, альбо не звярнуў увагі. — Дэпутат ты ўрэшце, ці не? Перадавым чалавекам павінен быць, а ты-ы, — старшыня махнуў рукой. — Але не дрэйф, выплывем...

— Дзіпутат, — панура адказаў Іван. — Але гэта ж трэба па вушы ў даўге залезці. Ці дажыву я да тае пары, калі адраблю? — гне ён сваё. — Быў конь, ды з'ездзіўсё...

— А ты што: паміраць ужэ сабраўся? — з усмешкай прамовіў старшыня. — Ды ты такі цягавіты, што і мяне перажывеш, — пахваліў. — Не трусь, Іван, будзе табе новая хата, — паўтарыў страшыня і зірнуў на тых, што прыехалі на возе: — Ну што, хлопцы, пачынайце.

Хлопцам тым было каму за сорок, а каму мо больш за шэсцьдзясят. Іван ведаў іх — калхознікі з Вялікай Ліпы.

— Дак мы ж і ні сабралі нічога, — запярэчыў Іван. — Куды што з хаты дзець, га?

— Ага, і дзе жыць будзем, пака пераедзем? — дадала Маня. — І куды? Мы ж яшчэ ні рашылі...

— Не загаворвай мне зубы, не баляць яны. Перастань з ветру вярхоўкі віць. Маглі даўно рашыць, — пачынаў злавацца Гарушка. — Ведалі, што будуць ссяляць? Ведалі. А пажыць можаце і ў бацькі твайго, Іван, ці ў брата Мікалая, блізка ж яны, хадзіць далёка не трэба, — разважыў старшыня.

— Ведаць то мо й ведалі, — згадзіўся Іван, а Маня так сярдзіта зірнула на яго, што ажно іскры з вачэй пасыпаліся. І каб зменшыць віну перад ёю за сваю дасведчанасць, паправіўся: — Але ж ні думалі, што гэтак скоро...

І навастрыў вушы, на ляту схпіў старшынёву прапанову пажыць у свайго бацькі:

— А што, ні ўсіх будуць ссяляць? — спытаў абнадзеена. — Брат мой тут астанеца? І хто яшчэ?

— Ды не, — астудзіў старшыня. — Не так ты паняў. Ссяляць будзем усіх. Але не адразу. Цябе першага. Іншых пасля. Калі адразу, то цесляў не хопіць.

— А-а-а, — панура прамовіў Іван. — А куды ж нам ехаць? — спытаў нібыта ў самога сябе.

— Дак мо хіба ў Сноў? — падала голас Маня.

— Як гэта ў Сноў? — ледзь не закрычаў старшыня. Толік ажно вочы прыжмурыў: каб не ўдарыў невядомы дзядзька бацьку, і цясней прыціснуўся да маці. — Што ты мне голаў дурыш? Па другому кругу пайшоў? Ні пляці кашалёў з лапцямі! Там жа другі калхоз! Дру-гі, панімаяш, га? — старшыня ажні крывёю наліўся. — Ні валяй дурня! Там і працядацяль другі! Хіба забыўся? Ці мо хочаш на арэхі палучыць, га?

— Дак, гэта во... І праўда, — пайшоў на папятную Іван. — Там жа Аляксанін.

— Во-во, Аляксанін, — пацвердзіў Гарушка. — Дак чаго ты сваё права правіш? Хочаш да яго ўцячы? Ад мяне? А чаго ж мы тады разам у шахце былі? — падабрэў старшыня. — Не пары ярунды, а то як возьмем за шкірку, не рады будзеш, — зноў напусціў суровасці.

— Дак брат мой там жыве, Петрык, — патлумачыў Іван, бо згадка пра шкірку не на жарт напалохала яго. — Той, што Стасю ўзяў, — дадаў як самы важкі аргумент, нібыта старшыня і праўда ведаў тую Стасю.

— Стасю ці Югасю, мне якая розніца. Хопіць там аднаго Гэтэвіча. Нам таксама яны патрэбныя, — як бы падсумаваў Гарушка. — Зрэшты, не пудры ты мне мазгоў, Іван. Сталы чалавек, а блэндаеш, як малы.

— Не-е, без паўлітры з вамі ні разбярэся, — развёў рукамі брыгадзір, але яго астудзіў позірк старшыні.

— А ні трэба браць нахрапам, — злосна прамовіла Маня. І прагучала гэта так, што сказанае магло датычыць як слоў брыгадзіра, так і самога старшыні.

14

Кіраўнікі двух суседніх калгасаў — імя Калініна, што ў Снове, і «17 верасня», што ў дзвюх Ліпах — Вялікай і Высокай, здаўна супернічалі між сабой: хто стане больш перадавым. Па-рознаму выходзіла. У нечым вырываўся наперад Аляксанін, у іншым перамагаў Гарушка. Але абедзве гаспадаркі лічыліся на былых заходнебеларускіх землях моцнымі, на іх абавіраліся ў раёне, імі хваліліся перад Мінскам, а то і перад Масквой. Таму падтрымлівалі і з раёна, і з цэнтра: свае перадавікі, маякі, так сказаць, павінны свяціць ярка, каб святло іхняе і клопат тых, хто гэтае святло запаліў, былі далёка відаць. Каб яшчэ больш высокае начальства заўважыла і не папікала, каб хваліла і адзначала прэміямі, а калі пашанцуе, то і ордэнамі. А маяк не толькі на туманым моры важны. Не замінае ён і на калгасным полі. Здалёку пазнаюць па ім лепшых.

Вось зараз самы час некаму з іх запаліць той маяк, які дадасць асабістага гонару і грошай на такую важную кампанію. Але ў хутарскай справе пакуль што ў перадавікі вырываўся Аляксанін. Ягоны калгас нават у пастанове ЦК КПБ і Савета Міністраў аб ссяленні з хутароў падалі як прыклад. Ударнікам Аляксанін выглядае: усе 540 хутароў даклярае ссяліць за тры гады, пазыкі калгаснікам высокія абяцае.

Ды Гарушка ведае, што хітруе ягоны супернік: знарок гэтка тэрмін узяў, каб апярэдзіць, так сказаць, перавыканаць, паказаць, што да самага «не магу» пранікся партыйнай справай і таму датэрмінова спраўдзіў абяцанае. А за гэта вядома што бывае — і слава, і грошы, і ўзнагароды, і прэзідыумы ганаровыя на розных высокіх сходах. А з тых прэзідыумаў далёка відаць. Ды і седакі ў прэзідыуме не простыя, людзі ганаровыя, а значыць, уплывовыя, ва ўсіх навідавоку. Таму мусяць старацца яшчэ больш. Вунь колькі пасяляў Аляксанін хутаранцаў і ўсё мацней стараецца. Яму і з раёна падтрымка большая, і з вобласці — ведама, у самую пастанову ЦК патрапіў. А трапіў мо не без пратэкцыі. Ніхто асабліва не абмяркоўвае, а сам Аляксанін не надта хваліцца, што яго родны брат засядае ажно ў Маскве. У міністэрскім крэсле. Зразумела, што такое высокае братава становішча адгукаецца і ў Снове.

Ды не паддасца Гарушка. Ён і без згадкі ў пастанове, без высокапасаднага брата дакажа, што корань любой справы не ў высокай падтрымцы, а ў арганізацыі працы. А тут ужо ён пастараецца, вопыту і настырнасці хопіць, паглядзім тады, хто першы будзе рапартваць. Хоць без спрыяння зверху, вядома, цяжка. Найперш з грашыма, бо на пазыкі людзям вунь колькі патрэбна. Яны то мо і самі папаўнялі б калгасную касу, але ж раённае начальства таксама не дрэмле: яму таксама пахвальба не лішняя. Таму ўжо не адзін раз далучалі і да калінінцаў, і да вераснёўцаў слабыя і адстаючыя гаспадаркі. Так з калгасаў-карлікаў вырасталі вялікія і моцныя. Выгада відавочная — адстаючых у раёне менее, а заможныя гаспадаркі вымушаны папраўляць становішча нягеглых за свой кошт і зноў моцна на ногі станавіцца.

Гарушка вырашыў зарабляць грошы на лье: перспектыўная справа з усіх пазіцый. Тут табе і грошы, і слава. Таму і націскае на развіццё гэтай прыбыткавай галіны. Наствараў спецыяльных звенняў, падабраў маладых, а, значыць, амбіцыйных звеннявых, падтрымлівае іх, хваліць пры любым выпадку, а тыя і рады старацца. Добра пайшлі справы. Абагналі нават Аляксаніна. На апошняй раённай нарадзе сакратар райкама партыі Сіротка пахваліў Гарушку і лёгка паўшчуваў Аляксаніна: што ж вы, маўляў, перадавое месца саступаеце.

Але пакуль той будзе выпраўляць становішча, Гарушка яшчэ далей пойдзе, мо і да самай Масквы дапне — на ўсесаюзную ВДНГ трапіць, медаль атрымае за лён. І тады грошай пабольшае. На тое ж ссяленне хутароў спатрэбіцца. Тут Гарушку мо ўдасца перахітрыць Аляксаніна, бо ў таго больш перасяленцаў, Гарушка можа хутчэй справіцца, абы толькі самі хутаране палак у колы не пхалі, бо во, бачыш, нават актывіст — пастаянны дэпутат сельсавета — і той хістаецца, як мурава пад ветрам, не ведае, што яму рабіць. Злосці не хапае: Гарушка ведае, а гэтыя аднаасобнікі — так называў ён ці то жартам, ці то каб больш настрашыць незгаворлівых хутаранцаў — капрызы свае паказваюць, а не высокую сацыялістычную свядомасць. Жыць ім, бачыце, не будзе дзе. Печ астанецца? Варыць будзе дзе, а пераспаць... Колькі тых летніх начэй. Знойдуць выйсце, не першы раз у пераплёт трапляюць. Усе сваякі Іванавы і Маніны тут. Прымуць на пару месяцаў, а да восені хата будзе збудавана. Мо ўдасца яшчэ па тры-чатыры паставіць у кожнай вёсцы. Бо на ўсе хутары адразу не хопіць сілы, не хоча Гарушка гэтка камень сабе на шыю вешаць. Цішэй едзеш, вядома, дзе будзеш... А што сваякоў пацясяняць Гэтэвічы, то нічога страшнага. Курам на седале вунь як цесна і нічога, яйкі ўсё адно нясуць. Праўда, да суседа бліжняга і жыхара ніжняга не надта добра адносяцца, ды гэта ўжо іншая справа.

Была ў Гарушкі і яшчэ адна таемная надзея. Чуў ён, што сёй-той з Язаўца збіраецца перасяляцца да Аляксаніна. З аднаго боку не зусім добра: рабочыя рукі і яму патрэбны. А з другога — хай сабе, больш клопату будзе суседу, можа не ўкласціся ў вызначаны тэрмін, і тады...

15

Але Івану Гэтэвічу не трэба патакаць наконт Сноў. Гарушка ўжо заявіў праз беларускае радыё, што першым з Язаўца будзе сселены менавіта ён, былы батрак, шчыры працаўнік, адданы справе калгаснік, чалавек, пацярпелы ад фашыстаў, актывіст. Праўда, актыўнасць тая толькі ў тым, што невядома з якой ласкі каторы год выбіраецца дэпутатам сельсавета, хоць дэпутат гэты адно і ўмее, што распісацца сваім прозвішчам, а не крыжыкам. Гарушка падкрэсліў нават, што яны разам пасля вызвалення ад немцаў на шахтах былі. Во як, маўляў, клапаціцца старшыня пра сваіх папличнікаў. Таму рашуча заявіў:

— Давай ты, Іван, у Баяры. Хоць мог бы і ў Высокую Ліпу, — як бы паразважаў сам з сабою. — Там мы некалі цэнтр калгаса зробім. Сельсавет туды перавядзём. Клуб пабудуем — двухпавярховы, з цэглы, кантору, школу, магазіны, вуліцы шырокія зробім, ліпамі абсадым, — марыў старшыня. — Але ж трэба ўсе вёскі развіваць, — спахапіўся. — Таму давай ты ў Баяры, — цвёрда вырашыў за Івана. — На гэты канец, што Каралёўшчынай завуць. Бліжэй да Язаўца. І ў Высокую Ліпу недалёка. Праз рэчку толькі... Дак што? — павесялела спытаў адразу ва ўсіх.

«Думаю, не памылюся, калі не скажу нічога», — згадаў Іван, у якога ўжо не хапае ні духу, ні аргументаў супраціўляцца, колішні Камунісцікаў досціп і моўчкі зірнуў на Маню. Не паспеў ён і слова прамовіць, як яго апярэдзіў брыгадзір:

— Дак а што тут думаць, старшынька, у Баяры дак у Баяры.

— Хай сабе будзе тая Каралёўшчына, — панура згадзіўся Іван, не захацеў лезці на ражон. — Мне ўсё раўно.

— Каб было ўсё раўно, то лазілі б у акно, а так ходзяць праз дзверы, — хіхікнуў брыгадзір. А Іван нібыта папрасіў згоды ў жонкі:

— І ў Баярах добрыя людзі жывуць. Праўда ж, Маня?

— Ага, там і школа блізка, — дадаў старшыня. — Тая, што ў Абуховічавым палацы, панскім доме. Толькі будзе блізка хадзіць.

Маня хацела запырэчыць Івану: «Ага, куды вароні ні лятаць, усюды гаўно кляваць», але не паспела, загаварыў Гарушка:

— Тады на страху, хлопцы, — пляснуў ён у далоні і зірнуў на тых, што ўсё яшчэ сядзелі на возе. — Валіце кулём, пасля разбярор, — засмяяўся старшыня са свайго досціпу і адразу ж ягоны смех падхапіў брыгадзір.

— Дак мо хоць паснедаем, га? Заморым чарвячка? — нясмела прапанаваў Іван, у якога сэрца ледзь не ў пяткі апусцілася ад уяўлення, што зараз будзе з ягонай хатай. — Ні будзем пароць гарачкі. Маня вэнь колькі аладак напаяла. Прападуць...

— Якія табе аладкі! — падладжваючыся пад старшыню, закрычаў брыгадзір. — Выдумаў. Сонца ўжэ вэньдзка вэнь, качаргою не дастанеш, а ты не наеўсё. Галоднай куме хлеб наўме, — брыгадзір таксама засмяяўся свайму красамоўству. Але яго астудзіў старшыня:

— А што, давайце пакаштуем Маніных аладак. Чаго яны будуць сохнуць, га? А тым часам мо і з тэлевізіі пад'едуць. Казалі журналісты з Мінска, што прыедуць, каб зняць для тэлевізара. Бо першае ссяленне, гэта ж не абы-што. Ты ж першы, Іван, — як бы зноў пахваліў старшыня. — Хіба мо тыя з тэлевізара ў Сноў паехалі, пераблыталі? — занепакоіўся Гарушка.

— А чаму б і не выпіць, калі чарка поўная? — ужо на другі бок перакінуўся брыгадзір.

Іван нічога не зразумеў са старшынёвых слоў: хто такія журналісты, што за цілівізар. І што ім тут трэба. Да яго дайшло толькі адно: згадзіліся паласавацца аладкамі, значыць, яшчэ крышку цэлай пабудзе ягоная хата. І ён пачаў запрашаць усіх, а Мані загадаў:

— Трэба ў хаці стол накрыць, бо ні ўлезуць усе. Сядзем на лаве, ды спакойна пагаворым па справе...

— Ідзі і накрый, гаварун знайшоўсё, — злосна адрэзала тая. — Ні вялікі пан. Іш, раскамандаваўсё, камандзір аб'явіўсё. Трэба было ў шахтах камандаваць, калі Гарушка пад табой хадзіў...

Івана як варам абліло: не дай бог пачуе Гарушка, дасць тады працуханца за тое, што дагэтуль хваліцца Іван — у шахце ён брыгадзірыў над Гарушкам. Бо хто ж гэта з начальства любіць прызнавацца, што быў некалі меншым па чыне за сённяшнага ягонага самага звычайнага работніка.

— Я табе сказаў: ідзі-і-і, — са сціснутымі зубамі прасіпеў Іван, а ўсіх яшчэ раз папрасіў: — Дак хадземця ў хату, га? Хадзем, старшынька...

— Ага, хадзем, — згадзіўся нехта з прыезджых і не вельмі ўцямна пажартаваў: — Лепей перанедапіць, чым недаперапіць.

— І праўда, лепш пераесці, чым недаспаць... — дадаў брыгадзір, паціраючы рукі. — То дай божа, каб і заўтра тожа...

Паўтараць не было патрэбы: хто ж гэта будзе адмаўляцца ад дармавой скваркі ды бясплатнай чаркі. Наконт чаркі то яшчэ невядома: Іван мо і паставіў бы — выпілі б, закусілі, а тады мо і не пачыналі б разбуральнай справы, але старшыня стане рубам, не дазволіць, нейкі цілівізар яму замінае.

Маня ж наастатак агрызнулася, як бы сама сабе:

— Перад кім распінаешся? Чаго выпруджваешся? Ні церпіцца хаўтуры па хаце справіць? — і пайшла на кухню, дзе стаялі на стале астылыя аладкі.

А па дарозе ёй нечакана згадаўся прыход Валодзіка Хвілосафа да Івана па цвікі. «Дык вось чаго прыходзіў гэты хітрун, — здагадалася Маня. — Відаць, ужо ведаў пра Іванаў лёс і хацеў у яго самога аб усім распытацца. Маня ж завяла яго зусім у іншы бок. Ён і прамаўчаў. Ну й хвілосаф, ну й хітрун...»

16

Пакуль няпрошаныя госці бавіліся ў хаце, Мані здавалася, што ўсё гэта бліжэй сон, насланне. Вось-вось дзьмухне свежы вецер, і ўся гэтая непатрэбшчына знікне гэтак жа, як і з'явілася, развеецца над полем, што і следу не застанецца. А застанецца тое, што тут раней было. Бо яна верыла, што круга-бег часу непарыўны. Хоць кожны раз новы, але ўсё адно нязменны. Як сам свет, які за сонца трымаецца, як зямля, якая нястомна мяняецца, але застаецца той жа, надзейнай карміліцай, крыніцай жыццёвых набыткаў і самога жыцця, дабрадзейкай для ўсіх, хто некалі ступіў на яе сваёй спачатку няпэўнай хадой немаўляці, а пасля цвёрдым поступам хлебасея, каб зыначыць яе, зрабіць больш шчодрай і пладавітай, каб выпусціла яна з абдымкаў галечы ды нястачы, каб уволю было і хлеба, і да хлеба, каб заставалася яна клапатлівай маці, а не пераўвасаблялася ў няласкавую мачыху.

Такой рознай і была для Мані зямля — тая, якую мелі некалі яе бацькі, і тая, якой сёння надзяліў Іванаву сям'ю калгас. Ёй, як і кожнай жытажнейцы, здавалася: вось яна, пташка шчасця, тут, побач, зусім блізка. Яшчэ адно намаганне, яшчэ адна спроба, і хвост яе будзе ў тваіх руках. Але, відаць, справядліва кажуць: даганяючы, не нацалавацца. Як ні пніся, як ні набліжайся да

гэтай няўлоўнай пташкі дастатку і шчасця, а ніяк не дацягнешся, не дастанеш. Сем патоў сыдзе, а не дапнеш нават да хваста — рукі кароткія. Не дачакаешся, пакуль вырастуць яны, каб хоць малую магулінку таго мройнага багатага жыцця адхапіць, паспрабаваць на зуб, пасмакаваць на языку, пасля чаго, здаецца, і сыходзіць у *той* нябачны, невядомы і няласкавы свет будзе лягчэй, і саступаць іншым будзе што.

Не шыкавалі яе бацькі за палякамі — нават на адзін бок аладкі не заўсёды мазалі, то аладак не было, то здору, каб мазаць іх, не ставала. Не было за што шыкаваць, зямліцы не хапала, грошай бракавала, каб прыкупіць яе. Розныя начальнікі тры скуры здзіралі, абы свой кашалёк не пуставаў. Жылі выключна з працы сваіх рук, з якіх ніколі не сыходзілі мазалі і адмыць якія ад травяной ды зямельнай акрасы не ўдавалася нават на Коляды ці Вялікдзень.

Не сталі Назаны багацеямі і на калгасным полі. Мо нават наадварот — змізарнелі, бо аддалі ў агульны кацёл усю жывёлу, увесь гаспадарскі рыштунак. Свае соткі няма чым абрабляць. Нават гною не хапае, бо няма каровы і каня, каб настойвалі яго. А зямля, вядома, як талерка — што пакладзеш, тое і возьмеш. У калгасе зямля ўсіхняя, значыцца, і твая. Але ж паспрабуй вазьмі, прысабеч з яе без дазволу хоць адзін каласок, спазнаеш тады, пачым фунт ліха і што такое сацыялістычная законнасць. Не толькі міліцыянер Пахомаў зоймецца табой. Бо ўсё яшчэ на памяці людской сумна вядомы закон аб трох каласках, згодна з якім за крадзеж калгаснай маёмасці вінаваты падлягаў самаму суроваму пакаранню, ажно да расстрэлу. Ды яшчэ з канфіскацыйнай маёмасці. Як з'едліва жартавалі самі сяляне: «Не чапай каласок, бо палучыш срок і надарвеш свой пупок». Вось тут і жыві...

Адно застаецца нязменным: хадзіць і хадзіць на працу, натруджваць рукі на агульным палетку, каб тое, што збярэш з яго, знікла невядома дзе, растварылася, рассыпалася, стала невідзімкай. За стараннасць тваю адмераюць табе мяшок-другі збажыны ды яшчэ палачак наставяць — працаднёў, за якія не толькі каровы не купіш, а і лусты хлеба не дадуць у магазіне.

Маня таксама калгасніца. Ёй, як і іншым, трэба сваю норму палачак набраць — выпрацаваць устаноўлены мінімум працаднёў, бо інакш будзе на арэхі. Пачнуць і на сходзе паласкаць, і матэрыяльна пакараюць. Праўда, для жанчын-мацярок мінімум меншы, чым для мужчын. Як жа ўмудралася яна спраўляцца і з малым Толікам, і з тым калгасным мінімумам? Выкручвалася, як і многія іншыя. Пакідала сына, якому шосты годзік пайшоў, на руках найчасцей Іванавай маці, бабы Гандзі, радзей — бабы Волі, Манінай маці, узрост якіх даваў пэўную палёжку ў калгасе. Замыкала сваю хату, каб нічога нікага нечаканага не здарылася, і бегла на працу, куды пашлюць. Працуе, а ў самой неспакой сэрца точыць: як там Толік, каб не адбіўся ад рук, каб не натварыў чаго нядобрага. І так вось ужо тры годзікі. Ажно тры, а як адзін дзянёк. Час, што сыпучы пясок, цярушыцца і цярушыцца праз пальцы, пакідаючы на іх свае паметкі.

Толік жа, калі цёпла, па надворку сваім соваецца — то туды, то сюды ўторкне нос, то са сваім аднагодкам Мікалаевым Колікам буды строяць — была такая забава ў іх: рукамі альбо палачкай прадрапаюць у зямлі ямку, зямлянкай званую, нарвуць лебяды альбо якой іншай травы і зверху пакладуць — старху накрываюць. Для прыгажосці палявых кветак каля зямлянкі-буды ў зямлю наўторкваюць. Занятку гэтага хапала на цэлы дзень. А назаўтра новыя буды ладзяць. Так часам і цэлы хутар з будаў вырасце.

Але ахвотней пагуляў бы Толік у ножыка. Ды няма з кім, аднаму нецікава. Праўда, і ножыка ў яго няма. Бо патрэбен ножык-складанчык. У Віціка, баць-

ка якога гарманіст, ёсць. Часам, калі гуляюць, то і Толіка бяруць у кампанію. Сэнс гульні такі. Бяруць даўгаватую палачку, адзін канец завострываюць і крышку ўбіваюць у зямлю. Лязо складанчыка адчыняюць да паловы. Кончык ляза ўторкваюць у зямлю, а канец тронка ставяць на яе. Падкладваюць палец пад гэты самы тронак і падкідаюць ножык. Ён куляецца ў паветры, а пасля або ўторкваецца ў зямлю, альбо падае на яе. Калі ўпадзе, то гулец прайграе. А іншы стукае ножыкам па палачцы, забівае яе ў зямлю. Прайграўшым лічыцца той, каму не застаецца вольнага калка — увесь ён у зямлі. І тады гэты хлопец мусіць зубамі выцягнуць калок з зямлі. Паспрабуй выцягні, калі верх палачкі ля саменькай паверхні, што і зубамі не ўчапіцца. Пакуль дастанеш, то пад смех гульцоў і ўсіх прысутных і зямлі няясія, і зубы з губамі добра натоміш.

А то пойдзе Толік на бабы Гандзі надворак, сядзе на стос бяргвенняў, што каля хаты дзядзькі Мікалая складзеныя, і сцішыцца. Сядзіць, на неба пазірае, як там нехта невядомы і нябачны з пухлых белых воблакаў палацы будзе незвычайнай велічыні і прыгажосці.

«Вось бы хоць разоку у той нябесны палац трапіць, — думае Толік. — Там, відаць, не горш, чым у Нясвіжскім палацы Радзівілаў». Праўда, Толік ні разу не бачыў Радзівілаўскага замка, але чуў, як шмат пра яго Колікаў бацька Мікалай расказваў. Пра ягоня памеры, залы, багацці, аздобу і нагул пра такое, чаго не толькі на хутары не сустрэнеш, а нават у думках не прымоіш.

З высокага неба позірк Толікаў на рабіну пераходзіць. Таксама высокую, купчастую. Надта ж прыгожая яна. Заўсёды — і калі цвіце, а белыя кветкі тады вельмі пахкія, і калі буйныя ягады вісяць вялізнымі гронкамі, а самі ягады такія чырвоныя, што, здаецца, нейчай крывёю налітыя, заварожваюць, магнітам прыцягваюць, не адпускаюць позірку.

Аднаго разу ўбачыў Толік такі незвычайны малюнак, што спачатку сваім вачам не паверыў, а пасля як найвялікшым сваім адкрыццём перад татам і мамай хваліўся.

Пад страхой дзедавага хлява, таго самага, што з вялізных пустакоў складзены і ў якім у вайну партызаны хаваліся, пасяліліся шпакі. Не было на хутары звычайны рабіць шпакоўні. Вось птушкам і даводзілася самім выбіраць найбольш зручныя месцы для свайго жылля. Пад страхой, у падстрэшы, было не горш. Дождж не залівае, кошка не залезе. Нанасілі шпакі патрэбнай ім саломкі з травінкамі, зрабілі гняздзечка і пачалі птушанят выседжваць.

Неўзабаве маленькія шпачаняткі вывеліся. Ды пакуль што не відаць іх, адно моцным крыкам нагадваюць пра сябе, калі бацькі іхнія харч да гнязда падносяць. Але ж моцна пражорлівыя, відаць, бо цалюткі дзянёк не спыняюцца шпачыныя тата з мамай, носяць і носяць розную машкару і чарвячкоў, а дзеткі іхнія ніяк не наядуцца, бо крычаць і крычаць.

Калі падраслі шпачаняткі, пачалі галоўкі свае з разяўленымі жоўтымі роцікамі з гняздзечка висоўваць. Вось тады і ўбачыў іх Толік. Не раз падоўгу сядзеў ён на бяргвеннях, назіраючы за жыццём і паводзінамі дарослых і малых шпакоў. Здзіўляла яго не толькі пражорлівасць шпачынай малечы, але і прыхільнасць да чысціні. Часта заўважаў, як дарослыя шпакі не толькі ў гняздзечка нешта нясуць, але не пустуюць іхнія дзюбкі, калі з гнязда вылятаюць. Доўга назіраў Толік, каб разабрацца, а тады зразумеў, што гэтакім чынам яны ачышчаюць гняздо ад рознай непатрэбшчыны, у тым ліку ад шпачанятавых какашак.

Аднойчы адбылося менавіта тое, што так моцна здзівіла Толіка. Сядзіць ён на бяргвеннях. Сядзіць у сваім гняздзе шпачаняткі, ужо добра падрослыя. Пакуль бацькоў няма, маўчаць, калі ж прынясе тата ці мама спажыву, кры-

чаць, каб менавіта яго, а не браціка ці сястрычку, першым пакармілі. Ды бацькі надзейна чарговасці прытрымліваюцца, раўнапраўе выхоўваюць, не заахвочваюць эгаізму. А пакуль чакаюць шпачаняты тату з мамай, бывае, што жывоцік перапоўніцца, на двор схадзіць патрэба ўзнікае. І тады маленькі шпачок выстаўляе з гняздзечка свой хвосцік, а ўсякая непатрэбшчына проста на зямлю падае. Не засмечваецца гняздзечка, не дадаецца працы тату з мамай. Вось так прырода і бацькоўскае выхаванне закладваюць у шпачанят прывычку прытрымлівацца чысціні, не смеціць і не паскудзіць там, дзе непатрэбна.

Пра тое ж Толіку і ягоныя тата з мамай казалі, калі ён падзяліўся з імі сваім назіраннем. А за шпакамі ён цікаваў да таго часу, пакуль яны не вылеце-лі з гнязда. Шпакі паляцелі, а Толік не перастаў на стосе бяровенняў час бавіць, за наваколлем назіраць.

Вось і зараз сядзіць ён, маўчыць, думу сваю дзіцячую думае. Шкадаўлівая баба Гандзя ўжо не раз у хату запрашала, але не ідзе Толік. Што яму рабіць у той хаце з нізкай столлю, з земляной падлогай і прыцемненымі вокнамі, бо галіны дрэў і кустоў, што растуць на надворку, у самыя шыбы паўпіраліся, свет закрываюць.

Нарэшце здагадлівая баба Гандзя пытаецца:

— Ты мо, Толічак, есці хочаш?

Маўчыць Толік, нічога не кажа. Для яго маўчанне акурат і азначае згоду, прызнанне голаду, а баба Гандзя чамусьці не разумее гэтага.

— Дак будзеш што есці? — пытаецца зноў. — Мо картоплю з кіслым малаком?

Толік адмоўна круціць галавой.

— Дак мо табе яблык даць? Ці скібку хлеба?

Толік моўчкі ківае галавой, але баба не разумее, на што згодны ўнук. Яна выносіць з хаты вялікі яблык і добры акраец хлеба, адрэзанага ад пачатку бохана, дзе самая скарынка. Толік рады бабінай шчодрасці, бо кішкі і праўда пачынаюць марша граць. Ён нягучна прамаўляе «Дзякуй» і ўпіваецца зубамі ў сакавітую антонаўку.

А вось хлеб есць сваім спосабам, ім самім прыдуманым. Адкусвае маленькі кавалачак, не жуе яго адразу, а доўга трымае ў роце, пакуль той не размякне ад сліны. Вось чаму скарынка больш выгодная за мякіш — яе даў-жэй смактаць можна. І гэта для Толіка самая вялікая смаката, самы вялікі ласунак, нават лепшы за цукеркі-падушачкі, бо іх рэдка і мала даюць, яны хутка растуць у роце, а хлебная скібка вунь якая вялікая.

17

Аднаго дня, у час такой самапагулянкі, калі маці была ў калгасе, а ён бавіў час на надворку бабы Гандзі, адбылася з Толікам дзіўная прыгода. Каля іхняй хаты тады жыта сеялі. Калгаснае. Трактар ХТЗ (Толік чуў, як дарослыя дзядзькі падсмейвалі трактарыста. Калі таму доўга не ўдавалася завесці свайго жалезнага каня, пыталіся: «Хто трактар завядзе?») Здаралася, казалі і больш моцнае слова) цягаў за сабой сеялку, поўную насення. Калі ж яна становілася пустой, мужчыны, што марнавалі час на возе, бралі на плечы поўныя мяшкі і засыпалі жыта ў сеялку. А пасля зноў клаліся на воз у чаканні чарговай порцыі працоўнага старання.

Назіраў Толік за іхняй працай, назіраў, а тады вырашыў надоўга палепшыць сваё хлебнае становішча. Каб не залежаць ад бабы Гандзі, намерыўся ён пасеяць свой уласны загончык жыта. Каля плоту. Там акурат і месца пустое ёсцака. Як вырасце, папросіць маму хлеба напячы.

Калі сеяльшчыкі наблізіліся да дзедавай хаты, а баба Гандзя недзе забавілася ў хляве, Толік рушыў да воза. Доўга ў нерашучасці маўкліва стаяў наводдаль, а тады падышоў бліжэй. Моўчкі перамінаўся з нагі на нагу ажно да таго часу, пакуль адзін з мужчын сам не спытаў у яго:

— А што ты, хлопчык, хочаш?

Толік маўчаў, не ведаючы, ці варта казаць пра сваю задуму, а тады прызнаўся:

— Хачу жыта пасеяць...

— І многа?

Толік не зразумеў пытання і прамовіў:

— Дзве жмені.

Цяпер яго не зразумеў мужчына.

— Дак жмені дзве, ці соткі дзве?

Што такое соткі, Толік не ведаў, таму адказаў:

— Дак там, каля плоту, дзе зямля пустуе... Я жыта пасею, а тагды мама хлеба напячэ...

Мужчына зразумеў Толіка.

— А ў што табе насыпаць? — спытаў. — Ідзі вазьмі ў маці мяшок, альбо хоць вядро.

— Не-а, — коратка адказаў Толік, зняў з галавы шапку, падаў мужчыне.

Той засмяўся і спытаў:

— Што, адну шапку?

Толік адмоўна пакруціў галавой і цвёрда прамовіў:

— Дзве жмені...

Мужчына ўзяў Толікаву шапку і насыпаў поўную. Толік паспешна схапіў шапку і нечакана шпарка загаварыў:

— Не-не, адно дзве жмені...

І пачаў адсыпаць з шапкі лішняе.

Мужчына здзіўлена плюскаў вачыма:

— Што ты робіш, дзіцятка? Вазьмі хоць шапку, калі не хочаш вядра. Курэй пакорміш...

— Не-не, — адпіраўся Толік і з усіх ног пусціўся на бабін надворак, на хаду дагаворваючы: — Мне дзве жмені... дзве... жмені...

Калі пра ўсё гэта баба Гандзя, якой Толікаву прыгоду выдаў мужчына з воза, расказала ўнукавай маме, тая спачатку засмяялася, а пасля сур'ёзна прамовіла:

— Правільно, сыноч, малайчына, — пахваліла, — ні бяры чужого, і ніхто да цябе ні прычэпіцца.

А бацька здзіўлена пажартаваў:

— Няўжо і ён закона аб трох каласках спалохаўся?

Хоць закон гэты ўжо не дзейнічаў, ды па-ранейшаму чапляліся да многіх. Перападала і хутарскім, але да строгага суда не даходзіла. З часам хутарскіх калгаснікаў усё часцей пачалі хваліць за стараннасць, працавітасць і сумленнасць. На розных высокіх нарадах, сходах і сходках начальнік-гаварун, як мог, выхваляўся калгаснымі набыткамі, руплівасцю работнікаў з Язаўца. А гэта значыць, выстаўляў напаказ свае асабістыя дасягненні. Бо ад гэтага залежала яго кар'ера, дабрабыт і грамадскае прызнанне. Ды як толькі хвалько спускаўся з трыбуны і апынаўся на ўласнай кухні, настрой ягоны чамусьці мяняўся, а поспехі знікалі, як снег вясною. Калі ж некаму папраўдзе надарыцца часам такая неспадзяванка лёсу, што пачне з зямлі падымацца, на ногі станавіцца, зірк, а Моравая пані з касой, якая ніяк не затупіцца і не вышчарбіцца, ужо тут

як тут, цікуе з-за куста, вычэквае за плотам, калі можна махнуць сваім злосьным і страхавітым струмантам, падразаючы каго на самым узлёце, каго ў сталым веку, а каго і з добрым запасам пражытых гадоў. А ад смерці, вядома, не адкупішся...

18

Нядобрыя прыгоды ніяк не хацелі абмінаць Толіка. Часам ён сам наклікаў іх. Вось і на гэты раз такі нумар адчыбучыў, што ледзь не забрала яго Моравая пані да сябе.

Пасля Калядаў было тое. Іван, як заўсёды, у калгасе прападаў. Маня тупала па хаце, тут спраў ніколі не меншае. Хутка абед, а яна яшчэ далей за надворак не выходзіла. І снег на сцезцы-дарожцы да дзеда Ясвай хаты заставаўся цнатліва белым. Неўзабаве з неба пачалі церушыцца вельмі ж прыгожыя сняжынкі — дробненькія, узорчатыя, прасветленыя сонечнымі праменьнямі, здаецца, глядзеў бы на іх і глядзеў, вачэй не адвесці. Быццам у чароўную казку трапляеш, у самае сапраўднае снежнае каралеўства.

Толік тое і рабіў — пазіраў і пазіраў на снег, не адарваць ад акна. Маня трохі нават сварылася, каб адышоўся, бо холадна, цягне праз незакітаваныя шыбы. А ён ні за што. Прахукае ў замёрзлым шкле дзірачку і пазірае на тую самую сцезку-дарожку да дзеда. Калі ж мароз пачынае зацягваць шкло сваёй пялёнкай, Толік пашкрэбае пальцам, і акно зноў чыстым становіцца.

Неўзабаве сонца пачало хіліцца да поплаву, бо зімой вечарэе рана. Маня зірнула на пустыя вёдры — трэба па ваду схадзіць. Ісці мусіла да дзеда Яся, бо толькі на іхнім надворку меўся калодзеж. Далёка? А што ты зробіш, не будзеш жа тапіць снег, бо выгады мала, а дроў спаліш многа. І так апалу не хапае. Хоць і гэта часам рабілі, калі патрэбна была вада свіням ці карове. А сабе хадзілі да дзеда. Зімой, бывала, пакуль прынясеш, то вядро зверху скарынкай лёду пакрыецца.

Маня ўзяла каромысел, два пустыя вядры, адзела кажушок, затулілася хусткай-канаплянкай і наказала Толіку:

— Я пайду да дзеда па воду, а ты сядзі ў хаці, нічога кепскага ні рабі, пазірай у акно, мяне чакай.

Толік згодна кіўнуў галавой. Ён і праўда пазіраў, як аддалялася ад хаты мама, пакідаючы за сабой глыбокія сляды, якія прысыпаў пульхны сняжок. Маня набрала вады, забегла на хвілінку да свёкра, перакінула слоўкам-другім са свекрывёю і рушыла дамоў. На каромысле хісталіся поўненькія вёдры. Таму ісці старалася няспешна, каб вада не боўталася і не вылівалася. На падыходзе, у вішнёвых прысадах усё зіркала на акно — ці не тырчыць там нос Толіка. Носа відаць не было. Мо на ложку ляжыць сын, падумала.

Зайшла ў хату, паставіла на кухні вёдры і паклікала:

— Толік, дзе ты? Агу-у-у, сыноч...

Але Толік не адказваў. Не было яго і на ложку. Маня зазірнула пад стол — думала схавайся туды, як рабіў гэта, калі хацеў пазабаўляцца з бацькамі. Пуста. Нікога не было і пад ложкам. Маня не на жарт запанікавала. Паклікала яшчэ раз. Ні слыху ні дыху. Яна ажно халодным потам аблілася. Спалохана выбегла на надворак. Гукала-клікала. Ніхто не адзваўся. Маня мітусілася па двары ў блізкіх ужо прыцемках, не ведаючы, што рабіць. Раптам заўважыла маленькія слядочкі. Толікавы. Прыцярушаныя сняжком, яны вялі да поплаву, туды, дзе хавалася за гарызонт ярка-чырвонае сонца.

Аказалася, сонца і падвяло Толіка.

Мамы не відаць на дарозе, сумна стала аднаму. Яркае сонейка зазірае ў акно, быццам да сябе кліча. А ў хаце цішыня такая, што аж вусцішна. Толькі гадзіннік на сцяне не спыняе свайго адвечнага цік-такання. Гэта маятнік так размаўляе з яго вялікасцю часам, калі з левага боку пачынае зваротны ход направа і наадварот. Услухаўся Толік у зычны гук і падалося яму, што гадзіннік пытаецца ў некага: «Ці так?», «Ці не так?» Што адказаць яму на гэта, хлопчык не ведае. Вырашыў спытацца ў мамы, калі вернецца.

Пасля зноў стаў пазіраць на сонца за акном. Хутка простае пазіранне надакучыла, Толік скруціў з далоні трубочку і прыставіў да вока. Цікавасці пабольшала. Ён заплюшчыў левае вока, пасля правае. Затым пачаў пачаргова заплюшчваць то адно, то другое. І тады сонца то адхілялася ўправа, то вярталася назад. Чым хутчэй плюскаў вачыма, тым больш хісталася сонца. Сапраўдны маятнік вялізнага гадзінніка. Але ж маятнік то відзён, а самога гадзінніка не бачна. Як ні ўзіраецца Толік у акно, не відаць гадзінніка, хоць ты плач. Але ж не можа маятнік быць сам па сабе, лічыць Толік. Бо як тады ён будзе хістацца?

Захацелася хлопцу на вуліцу выйсці, дзе больш прастору, каб зірнуць на той нябесны гадзіннік. Сяк-так апрануўся, абуў валёнкі і выслізнуў за дзверы. Доўга ўзіраўся ў сонечныя малюнкi, шукаючы гадзіннік. Безвынікова. Маятнік ёсць, а гадзінніка няма. А тады раптам падалося, што да сонца кіруецца гвезда, уся яркая і празрыстая ў бліскучых праменнях. Тая самая, што на Коляды да іх прыходзіла. І нехта быццам рукой махае, у якой чорная хустка матляецца. Толіка да сябе кліча. Ён і пайшоў. Правальваўся ў сыпкі снег, набіраў яго ў валёнкі, але не спыняўся. Ды як ні спяшаецца, а не набліжаецца да гвядзы, яна ўсё аддаляецца і аддаляецца. Вось ужо зусім размытай, невыразнай стала, ледзь прыкметнай. І ад сонца на небе толькі адзін беражок астаўся — схавалася яно за поплаў. У Толіка ж поўныя валёнкі снегу, каля цёплых пальцаў раставаць пачаў. Набралася і ў рукавіцы, бо некалькі разоў хлопчык падаў. За нос стаў кусацца мароз. Пачалі гарэць шчокі. Спалохаўся Толік, маму кліча, ужо не да гвядзы яму, не да нябеснага гадзінніка.

Мама сапраўды аказалася побач. Па слядах знайшла сына, дагнала — лецьмя ляцела. Падняла яго на рукі, да грудзей прытуліла:

— А Божа ж мой, а што ж ты, Толічак, нарабіў? Куды ты пусціўсё, га?

— Я нябесны гадзіннік шукаў, — румзаючы, адказвае Толік. — Гэта гвезда паклікала мяне, я і пайшоў за ёю...

— А мой жа ты сыночак! Чаго ты гэты снег мясіў? Тут жа глыбока, — глытае слёзы Маня. — Німа там ніякаго гадзінніка, маё ты дзіцятко. Гэта Моравая пані цябе паклікала, звясці са свету хацела. І гвядзу яна прыдумала.

— Не, была гвезда, я сам бачыў, — упарціцца Толік.

— Добро, сыночак, добро. Ёсць гвезда, толькі не тут яна, падалосё табе...

Гаворыць так, прыціскае да сябе Толіка, а ў самой на шчацэ сляза замярзае, тоненькі ледзяны шнурочак утвараючы. Толіка ў шчокі цалуе, гэтка ж ледзяны рубчык растопліваючы.

— Ні хадзі больш, сыночак, адзін, добра? — просіць. — А то Моравая пані забярэ цябе ад нас, у чорную хустку загарнуўшы. Жыве такая нядобрая цётка на свеці. Забірае да сябе людзей і ні аддае іх нікому. Ні аддасць нам і цябе. А што ж мы тады будзем рабіць без сыночка свайго, га? — прыгаворвае маці і ўсё цалуе Толіка. — Як жа мы без цябе?

— Добро, мама, ні буду, — згаджаецца Толік і цясней прыціскаецца да мамы — цяплей яму каля ейнага сэрца.

19

Вось так падвяла Моравая пані Толіка. Ніяк не хоча яна заставацца без працы, не жадае спачыну, быццам спрадвеку шукае між людзей сваё шчасце, а не знайшоўшы, помсціць за гэта жорстка і нястомна. Усё ж такі занятак. Ненаеднай становіцца, ненажэрнай. Як ні кармі яе, а ўсё мала і мала ёй, усё галодная, прагне ўсё новых і новых ахвяр. І з гэтага, відаць, сваю ўцеху мае. Д'ябальскую ўцеху, нялюдскую. Ды не спыняецца, не перастае людзей са свету зводзіць.

Калі разгуляецца і разыдзецца, то цэлымі касякамі жыцці адбірае, шоргае і шоргае сваёй спрацаванай, але непадатнай ні іржы, ні зносу, ні гадам, ні стагоддзям, касой. Ёй і самой, відаць, зносу няма. Хоць ужо мо тысячу тысяч гадоў пражыла, а не стоміцца, не захварэе, не сядзе хоць на часовы спачын. І не знойдзецца нікога, хто мог бы адолець яе, альбо хоць прыпыніць. Няма такога Каваля Вярнідуба, які справіўся б з ёй, саўладаў, перамог. Нічыя сіла перад ёй не сіла, ніякая моц ёй не страшная. Усясільная яна, магутная і нязводная. Бязлітасная і ўсюдыісная, хоць і завуць яе ласкава — пані.

А мо яшчэ з польскага часу засталася яна, калі пані? Але ж, відаць, не. Польскі час нядаўна быў, а пані тая невядома колькі па свеце швэндаецца. Ці мо не адзін быў польскі час? Мо некалі, даўней за даўняе, таксама было такое, што пад палякамі хадзілі беларусы? Ва ўсякім разе тыя, што жылі калісьці ў Чорнай Русі, якая затым Белай стала называцца — чыстай ды незаплямленай, бо не ведала чужога прымусу. Пра тое шмат цікавага Камуністкік, альбо Валодзік Хвіласаф, як празвалі Кусабуцкага на хутары, расказаў. А Маня лавіла ўсё ледзь не з раз'ўленым ротам. Вось і запамнілася многае.

Гэта толькі нядаўна зямлю гэтую, што на захадзе бела-рускай прасторы, палякі былі пад сваё гаспадарства забралі. Аднак і ў іх яе адабралі. І правільна, відаць, зрабілі. Бо белыя яны — бела-русы. Не-залежныя, не-падатныя. Не адно на захадзе, а і на ўсходзе, на поўдні і поўначы гэтай зямлі — усюды, дзе здаўна былі гаспадарамі, самі апекаваліся сваёй самаіснасцю і палеткі гэтыя шчодра потам сваім, а то і крывёю, палівалі, каб адметнымі яны сталі, адрознымі ад іншых, сведчылі аб супляменнай роднасці бела-русаў, аб іхняй незалежнасці ад чуж-чужаніцаў. Яшчэ задоўга да Чорнай і Белай Русі тое пачалося. І дагэтуль доўжыцца, то прыносячы набытак і надзею, то адбіраючы іх.

Дак няўжо і дзеля гэтага існуе Моравая пані? Каб жыццё казкай не здавалася, каб не заснулі бела-русы, каб не медам былі насычаны іхнія будні, а салёным потам і горкімі слязамі?

О-го-го, колькі выліта іх на гэтую зямельку!? Бо вядома, што вочы баяцца, а рукі робяць. Ой-я-ёй, каб, не дай бог, не прымала зямля слёзак людскіх, то мо даўно і сама захлынулася б імі, і тады слёзнае мора праглынула б гэтую сушу, зрабіўшы з яе бясплоднае балота ды прагавітае багнішча, непрыдатнае для чалавечага жыцця.

«Ой, нешто на «хвіласофію» пацягнуло, як сказаў бы Валодзік Хвіласаф, — сама сябе спыніла Маня. — А ты стой сабе, Маня, паранее», — уздыхнула яна ў каторы раз і пайшла па традыцыйным гаспадарскім коле: выпусціць з катуха курэй, адчыніць дзверцы ў прыбудоўцы, дзе гусі сядзяць, замяшаць і занесці свіням... Ды хіба іх пералічыш усе, гэтыя адвечныя гаспадарскія заняткі? Хапае работы не толькі ад суботы і да суботы, а нават у нядзелю. Бо зноў жа — нікому нічога з неба само не падае. Але праўда і тое, што свая ношка не цяжкая...

20

«Божа мой, што яны робяць!? Што чыняць гэтыя прышлыя і чужыя тут людзі?»

Мані хацелася крыкам крычаць. Яна не магла стаяць на адным месцы. Ёй здавалася, што як толькі спыніцца, то абавязкова паспрыяе прышэльцам рабіць сваю нядобрую справу. Яна то выходзіла на сцежку, абсаджаную вішнямі, каб паглядзець, ці не імчыцца дадому Іван, каб бараніць сваё жытло, ці не бягуць людзі на падмогу іхняй сям'і, ёй самой, каб спыніць гэтую няпраўду, несправядлівасць, а мо і бязлітаснасць. А то адчыняла агародныя весніцы і невядома чаго ішла па разоры паміж буракамі і морквай, міжволі нахілялася, нешта папраўляла, вырывала непатрэбнае зелле.

Аднак напрамую да прысланых людзей яна не звярталася ні разу — сама не ведае чаму. Мо разумела, што ва ўсім, што адбываецца, няма нікай іхняй віны. Проста ім далі такі нарад, яны і мусяць яго выконваць. А калі не захочаш? Маня нават уявіць сабе не магла, што было б, калі б нехта адмовіўся выконваць нарад, выдадзены брыгадзірам. А гэты ж быў інспіраваны самім старшынёй калгаса. З ім спрачацца яшчэ цяжэй. Ні сама яна, ні Іван ні разу не аспрэчылі нават брыгадзіравага нараду.

Здаецца, што ўсе гэтыя чужыя ім людзі дбаюць пра дабро для Іванавай сям'і. Але пакуль што сям'я мае больш непрыемнага, чым добрага. І найбольш перажывае Маня. Ніяк не можа пазбавіцца ад клапатлівых думак.

Як быццам тут было кепска. Адкуль яны ведаюць, што нам лепш? І чаму яны наогул думваюць за нас? Нашто бурьць і знішчаць нашу дабрыню? У іх яна, відаць, іншая. Дак хай не чапаюць нашай. Няўжо адступіўся ад нас Бог? Пакінуў адных? Адзін на адзін са сваім уласным сумленнем. Чым угнявілі яго? Здаецца ж, стараліся жыць з верай у сэрцы, па Божых законах, бо ведалі: без Бога бязплодная дарога. Нават у бязбожны савецкі час не зняў Іван з вільчыка страхі драўляны крыж, які, як і ва ўсіх добрых людзей, вяччаў хату. Але праўда і тое, што грашылі без меры. Ведама, жывём жа на гэтай зямлі першы раз, усё ўпершыню, да ўсяго сваім розумам трэба дайсці. Нестae вопыту. А грэх такі спакуслівы, што не стрымацца.

Дак мо за грэх той і адплата нам? Мо за нашы правіны дазволіў Бог ламаць і бурьць цэлы, загартаваны завірухамі і навальніцамі, абгладжаны ветравеямі дом? Не, не дом, бо домам «за палякамі» лічылася толькі багатае жытло, тое, дзе людзі жылі багацейшыя за ўсіх астатніх, да якіх часта наймаліся ў парабкі і Маніны сваякі. Такім, да прыкладу, быў пан Абуховіч, што з Вялікай Ліпы, да якое з іхняга хутара кіламетраў шэсць з гакам будзе. Хоць і казалі, што чым цяжэйшая ў пана работа, тым прасцей яе атрымаць, ды ахвотнікаў мець панскі грош часам было больш, чым саміх грошаў. Што праўда, пан не быў скупердзяем, плаціў за працу і грашыма, і натуральным ураджаем. Разумеў, што работнікі яму будуць патрэбны і заўтра, жыў не адно сённяшнім днём. Ведама, які гаспадар, такі і тавар. Панскі дом яшчэ пакоямі называлі, а ўсю сядзібу — дваром.

Для Мані ж паняцце «дом» найперш звязана з чалавечай еднасцю, супольным жыццём, з яе аднасямейнікамі. І калі казалі яна «Назаноў дом», то разумела ўсё сваё сямейства, усіх, хто нарадзіўся пад страхой Назановай хаты, а не саму хату. Мо некаму падасца такое тлумачэнне несправядлівым, але Маня ні з кім не распачынала б спрэчкі, калі б нават ёй рэзка запярэчылі. Для яе дом — гэта род, а не хата. Не толькі Назаноў род. Гэтэвічаў таксама. Корсакаў. Пулікоўскіх. Пахвалёнчыкаў... З іх, з гэтых дамоў-родаў, і Язавец іхні скла-

даецца. А іншыя дамы разам з хутарскімі ўсю беларускую зямлю трымаюць. Гэта як нязломныя дрэвы адной велізарнай і магутнай пушчы.

А што да Абуховічавага палаца, то ад яго засталася толькі мо якая чацвярцінка. Бо савецкія войскі ў верасні трыццаць дзвятага года, калі пачаўся вызвольны паход на землі Заходняй Беларусі, выгналі пана і ён з сямім-такім сваім скарбам, аднасямейнікамі і слугамі з'ехаў некуды ў Польшчу, хоць яна тады ўжо была пад немцам, і што сталася там з панскім родам, хутаране паняцця не мелі, а па праўдзе кажучы, то не надта й хацелі пра тое ведаць: не гэткай важнасці клопатамі была занята галава.

Дык вось, калі не стала пана, найбольш увішныя, а мо злосныя на яго, пакрыўджаныя ці проста ахвочыя да чужога добра — ведама, дармавое не патрабуе крываваых высілкаў, пачалі рабаваць панскія пакоі. І што цікава, пабеглі самыя бедныя, тыя, хто не хацеў жыць са свайго мазаля, не стараўся працай сваёй зарабіць дабрабыт. Здзіралі нават паркет — як быццам маглі пакласці яго на выгладжаную нагамі зямлю ў нейкай сялянскай хаціне. Адбівалі кафлю з шыкоўных печак і невядомых сялянскаму побыту камінаў, крышачы і ламаючы паліву, бо лічылі — прызвычаліся так лічыць: у гаспадарцы ўсё прыдасца. Некаторыя вяскоўцы сварыліся на такіх заўзятараў — бо не разумелі: навошта нішчыць і плюндрыць тое, што можа паслужыць усім людзям, даць карысць тым жа беднякам, калі арганізаваць там школу альбо хай сабе жыллё. Аднак самыя ўвішныя ў рэшце рэшт нават больш за палову палаца разбурылі, разабралі цэглу для іншых калектыўных пабудоў.

Да гонару хутаран ніхто з іх у гэтых рабунках не ўдзельнічаў. Але ці было гэта свядома і асэнсавана, ці проста далёка панскія пакоі знаходзіліся, і хутаран апярэдзілі больш увішныя ліпаўцы ды баярцы, то хто ж яго ведае. Бо пазней ужо, калі ў Снове рабавалі і расцягвалі кашары — так за палякамі называліся вайсковыя казармы, дзе ў былым палацы Рдултоўскіх стаяла польскае войска, а пасля верасня трыццаць дзвятага іх адразу занялі савецкія воіны, якія з пачаткам новай вайны з немцам некуды сышлі, пакінуўшы прасторныя шматпавярховікі без нагляду, тады ўжо не адно сноўскія жыхары, але і найбольш рухавыя з Язаўца дапялі да кашараў і цягнулі дадому, хто што мог, не глядзелі: патрэбна гэта ў хаце ці не, ведама — запас бяды не чыніць, а вось недахоп нечага адчуваецца востра.

Маня пасля выгаворвала сваім бацькам, што і самі не пайшлі туды, і сыноў з дочкамі не пусцілі, каб сёе-тое ўхапіць, найперш мо з хатняй абстаноўкі, бо там, казалі, гэтага добра было шмат, і многія акурат крэслы, сталы, іншую мэблю хапалі найперш, каб хоць трохі аздобіць і ажывіць свой далёка не багаты хатні інтэр'ер. Напачатку такія хапуны ці хапанцы, як пачалі дражніць іх, не баючыся, хваліліся ўсім, чаго яны панапрыносілі ў свае хаты, нават ганарыліся гэтым. Аднак нездарма кажуць, што ніводная добрая справа не застаецца без пакарання. Неўзабаве пайшла пагалоска, што немцы, якія ў былых казармах-кашарах наладзілі шпіталь, загадалі сабраць усё назад, найперш мэблю. Тады ўжо гэтыя ўвішныя пачалі казаць, што нічога такога яны і не ўхапілі, бо дзе ты там за сноўскімі паспееш, мясцовыя паразбіралі самае лепшае, а ім, хутарскім, адно нейкае ламачча засталася, тое, што не было ва ўжытку, а валялася ў падвалах ці ў хлявах. А Камунісцік і наогул здзівіў сваёй хітрыкай. «Калі я сказаў «Не браў!», значыцца і аддаваць не буду». І разумей тут як хочаш.

Але міжволі вісела пытанне без адказу: а нашто ж вы, хапуны, гэтае ламачча цягалі ажно за чатыры кіламетры, нашто вярэдзілі спіну, дзеля чаго натруджвалі і без таго спрацаваныя рукі? Але тут мо і не ўся праўда, бо цягалі гэта не спрацаваныя сталыя гаспадары, здабыўчай справай займаліся найперш

маладыя хлопцы, нават падшпаркі — з нейкім асаблівым азартам і быццам на-выперадкі. Гэта для іх як бы гульня была — хто больш прынясе ў свой двор, хто больш месца зойме ў бацькоўскай хаце прынесеным: будуць спраўляць замужжа ці жаніцьбу — спатрэбіцца. Даходзіла, праўда, і да таго, што найбольш справядлівыя ды асцярожныя старэйшыя людзі сварыліся на сваіх аднасямейнікаў за такое старанне, казалі, што непатрэбна ім гэткае дабро, набытае несправядліва і нават незаконна, што з чужога не разжывешся, загадвалі аднесці яго назад. Аднак ніхто з хаты прынесенае не выкінуў.

Хіба што пацешыў усіх Жоры Бандзюковага бацька. Калі сын з хлопцамі прынёс дамоў добры ложак і паставіў яго каля печы, бацька ажно вызверыўся на сына:

— Ты што гэта, зусім здурнеў, га? Клёпкі з галавы павысыпаліся?

— А што такое? — набычыўся Жорык. — Я ж хіба з хаты вынес?

— Не збівай мяне з панталыку. Каб з хаты, то я мо і змаўчаў бы. А то ж чужое прыгнуў. І хочаш, каб я на ім спаў? Я ж не здурнеў яшчэ, каб чужых вошай карміць ці мо якой трасцы з халераю набрацца. Бо хто ведае, якія там людзі качаліся на тых ложках.

— А ты не прыпірай мяне да сценкі. Іш, багач знайшоўся, нічога яму не патрэбна, — агрызаўся Жорык.

Ды як ні супраціўляўся, як ні ўгаворваў бацьку, бо маці, адчувалася, узяла бок сына, той і слухаць нічога не хацеў. Не мароч галавы, выкінь вон і ўсё тут. Не вялікі пан, на лаве паспіш. Дзе было дзявацца Жору — выкінуў. Хоць і відно, што з характарам хлопец, непататны, упарты. Ды Жора і тут змікіціў, што трэба зрабіць, каб і бацькоў не гнявіць, і сваю выгаду не ўпусціць. Ён памяняўся з маладым Камунісікам. Той ахвотна пацягнуў дахаты новы ложак, а ўзамен аддаў Жорыку ёмкае крэсла, праўда, без аднае ножкі.

Жорык, аднак, навучаны бацькавай няласкаю, не панёс крэсла ў хату, а схаваў у хляве, заваліўшы да часу саломай. А вось пахваліцца перад іншымі яму карцела моцна. Таму не раз, калі бацькі не было дома, старэйшыя хлопцы і падшыванцы выпрабоўвалі моц крэсла, скачучы на ім быццам на неаб'езджаным кані. Як толькі яно вытрымлівала?

Але забавы іхнія доўжыліся не надта. Шыла ў мяшку не схавалі. Нейкім чынам пра ўсё даведаўся бацька. І тады адным надвячоркам каля Бандзюковай сядзібы задзіміў незвычайны касцёр. Гэта дыміла, не жадаючы паддавацца агню, некалі шыкоўнае, абабітае дарагой матэрыяй і напханае для мяккасці нейкай невядомай і не бачнай праз абіўку рэччу — мо конскімі хвастамі, бо калі агонь сям-там прапаліў абшыўку, адтуль пайшоў такі чорны і смярдзючы дым, што хоць нос затыкай. На гэты дым і збеглася найперш хутарская дзятва, а пасля прытупалі некаторыя са старэйшых — думалі мо, не дай бог, Бандзюкова жытло занялося. І як бы хто ні адносіўся да некампанейскіх суседзяў, а пусціць з дымам нажытае — гэта не па-гаспадарску, не па-людску. Бог не даруе.

Ратаваць Бандзюкову хату не было патрэбы. А вось памянціць языкамі пасля гэтага падстаў хапіла ўсім. Кепікі і смешкі не строіў хіба што самы лянівны ды найбольш асцярожны: ці мала якім бокам можа павярнуцца лёс Бандзюкоў, з іхняй разваротлівасцю і пранырлівасцю, нейкай незвычайнай для хутаран прагай да грамадскай дзейнасці ўсё можа быць. За той круталомны час вераснёўскага вызвалення і пазнейшага нямецкага набегу-нашэсця наглядзеліся хутаране на многае, надзівіліся мо на ўсё астатняе жыццё.

У тым ліку, а мо найперш дзівілі іх Бандзюкі. Во ўвішныя ды практычныя людзі аказаліся. Каб жа хоць адзін з карэнных хутаран такім быў! Не, усіх

пераплюнулі Бандзюкі. Але пра гэта трэба доўга згадваць, цэлы воз Бандзюковых прыгод разам з імі перажылі і хутаране. Перажылі, а таму не надта спяшаліся нешта казаць пра іх — ні добрага, ні кепскага, хай сабе жывуць далей як хочуць, ёсць жа і ў іх свая галава, а паветра хутарскога, на жыцц з пшаніцай ды на валошках настоенага, хопіць усім. У людзей і без Бандзюкоў клопатаў вышэй галавы. Не да парсят, калі свінню смаляць...

Але ж і прымаўка на хутары пасля таго засталася. Яе смакавалі на розны лад — і са смехам, і з пагрозай, і нават з'едліва.

— Адступіся, бо спалю, як Бандзюк крэсла...

— Не кідай ты гэтай сырызны, — казалі, калі нехта сунуў у печ сырыя дровы. — Не кідай, кажу, бо будзя як Бандзюковаму крэслу...

— А што ж яму будзя?

— А то ты не ведаяш?

— Не-а, ня ведаю.

— Смыроду будзя і дыму. А цяпла і карысці — як з казла малака.

— А ты хіба даіла казла? Во майстрыха, га? А нічога ж ні казалі... А то за настаўніцу ўзяла б цябе...

— Дак у цябе ўжо і казёл ёсць? — якое пытанне, такі і адказ. — А хавалася? Ці мо з кашараў астаўсё? — пацяшалася вясёлая суседка над няздатнай на хітрыкі кабетай, хоць ведала, што ў тае ні казла і ніякай маёмасці з кашараў.

Але чаму ж не пасмяяцца, калі падставы маюцца? Язык, як казалі, без косці, што хоча, тое і халосціць. Ды і тое вядома, што адны людзі з гадамі разумнеюць, а іншыя проста становяцца старэйшымі. Кепска бывае, калі на прымаўку забываюцца: «Не радуйся чужой бядзе — свая наперадзе».

21

Кажуць, балючай раны не варта вярэдзіць, не трэба дражніць. Яно мо й праўда, бо зачэпі толькі яе, як боль па ўсім целе пойдзе, засмыліць скрозь, запячэ ўсё тое, што баліць. А балячак хутаранам не бракавала ніколі.

Во-ой, чаго толькі не перажылося за доўгі час хутарскога побыту. Хапіла ўсяго з каптуром — і за палякамі, і пры першых саветах, што пасля палякаў кіраваць пачалі, і пры другіх, якія пасля вайны прыйшлі. Найбольш мо запала ў сэрца тое, што з недаверам да родных братоў, як называлі савецкія вызваліцелі тутэйшых жыхароў, паставіліся начальнікі на тым баку. А калі сказаць проста, то вялікую крыўду мелі былыя заходнікі. Фізічна не пускалі іх у тую вялікую сям'ю, да якой далучаць намерваліся. Відаць, усё-ткі не давяралі. Бо чым яшчэ можна вытлумачыць, што да самай вайны нікога не пускалі саветы праз ужо былую савецка-польскую мяжу без спецыяльнага дазволу.

Захоча нехта, скажам, у Мінск, а яму — дулю з макам: атрымай спярша дазвол. Ды лягчэй, відаць, зорку з неба дастаць, чым дазвол гэты. Спачатку цябе вывучаць і агледзяць з усіх бакоў, не раўнуючы, як пакупнік карову на Сноўскім базары. Затым правераць надзейнасць, выпытаюць, вынюхаюць, чым за палякамі займаўся, ці не супрацоўнічаў з дэфензівай, ці не выдаваў членаў КПЗБ, камуністаў, значыцца. Падчас такіх вышуканняў-дапытанняў не адзін пакрыўджаны на суседа мог звесці з ім рахункі, адплаціць, так сказаць, у сто разоў. Здаралася і такое. Але неўзабаве гэтакія дабрахоты зразумелі, што і на іхнюю спіну бізун маецца: плявузгаеш ты, нехта і пра твае паводзіны можа кепскае сказаць. Як баба да дзед, так і дзед да бабы. А таму прыціхлі

«дасведчаныя» інфарматары, сталі трымаць язык за зубамі, рэдка казалі блэгое пра суседзяў.

Што праўда, пэўная палёгка ад першых саветаў была маладым дзяўчатам. Калі іх выбіраў нехта з прыезджага начальства альбо пекная маладзіца ўпала ў вока нейкаму камандзіраванаму, то для жаніцьбы перашкоды не было. Таму і наравілі мясцовыя бацькі знайсці для сваіх дачок восточніка — так прызвалі жаніхоў з таго боку. Тады ўжо лягчэй было і сваякам нявесты, менш правяралі падчас паездкі ў савецкія гарады. Скажаш, што замужам «за восточнікам», і меншае дасціпных пытанняў.

А колькі страху нацярпеліся зімой 1940-га?! Ну й зіма тады выпала — такіх маразоў не памяталі самыя старыя хутаране, казалі, да 45 градусаў даходзіў мароз. Снег валіў без меры. З-за кудасы з завірухай свету белага не відаць. Праўдзівы свой характар паказваў люты. Тады і паверылі людзі прымаўцы: «Пытаецца люты, ці добра абуты». Паверыць то паверылі, але як ад холаду ратавацца, не ведалі. Многія мерзлі нават у сваіх хатах, бо не хапала дроў, не дазваляла новая ўлада лес секчы. А чым паліць, начальнікаў, якія ў абсалютнай большасці былі прыезджымі, мала турбавала.

Тады і адбыліся на хутары два здарэнні, адно з якіх засталася ў памяці Таліка і яго сям’і, а другое ва ўсіх без выключэння смылела пякучым болем цягам усяго жыцця.

Адным лютаўскім днём, калі бяровенні ў сценах хат ажно лопаліся ад марозу, а шыбы на цэлы палец дарослага чалавека абраслі лёдам, з’явіліся на Язаўцы незвычайныя ездакі. Прыехалі на такой машыне, якой хутаране і за палякамі не бачылі. Дасведчаныя ў тэхніцы нядаўнія вайскоўцы казалі, што гэта ваенная машына. Ведама, па снезе, па бездаражы — бо на хутар зімой ніхто ніколі ні на чым, акрамя конных саней, не ездзіў, убітай дарогі не было, просты аўтамабіль не праб’ецца. Спачатку хутаране праявілі звыклую цікаўнасць. Але неўзабаве іх працяў страх. Вочы не бачылі ні снегу, ні дрэў, ні хат, ужо не кажучы пра пякучае і кусачае сонца. Бо прыезджыя запатрабавалі прыгнаць пяць фурманак, дакладней, саней з коньмі і ездавымі. Знайшлі, хоць і не проста было ўгаварыць гаспадароў. Загадалі. Праўда, Жора Бандзюк дык сам прыпёрся, хоць і без каня. Да кожнага ездавога з прыезджай машыны па два міліцыянты з вінтоўкамі падселі. Добра апранутыя былі: паўзверх шынялёў — доўгія кажухі, пашытыя некалі на тутэйшых заходніх землях, на нагах валёнкі. Шапкі-вушанкі пад барадой завязаны. У такой вопратцы ніякі мароз не страшны. Але і яны сталі рукамі ў трохпальцавых рукавіцах па плячах стукаць, сагравацца — мо прамерзлі ў тым жалезе?

А тады пачалі дабірацца да некаторых хат. Нічога не разумелі хутаране. Адно праз замерзлыя шыбы, бо баяліся на надворак выходзіць, цікавалі, што далей будзе. Адбывалася ж сапраўды нешта страшнае. Выбралі прыезджыя сем хат, каб знайсці некаторыя, спатрэбілася падмога Жорыка.

Дзіўна, але выбранымі аказаліся тры хаты, дзе самыя бедныя і шматдзетныя сем’і жылі. Па шасцёра-сямёра дзяцей сядзела на печы гэтым холадам. З хаты не вылазілі нават на свой надворак — не было чым задніцу прыкрыць, портак у хлопцаў не было. Калі ўжо вельмі мерзлі малыя нават у хаце, то па чарзе завязвалі на попу матчыну хустку-канаплянку, бо на ўсіх хустак не хапала. Дык вось, гэтых гаспадароў разам з іхнім бедным пажыткам і з малечай выводзілі ў сані. А малеча тая так і была з канаплянкай на попе. Сем хат ачысцілі такім чынам. А вось таго дома, які з вялікай нацяжкай можна было назваць багатым, бо ў гаспадара меліся і веялка, і сеялка, і малатарня, і людзей некалі

наймаў на працу, хоць, што праўда, добра плаціў за гэта, не кранулі прыезджыя, нават не заехалі туды.

І можна сабе ўявіць, якім цяплом саграліся бедныя дзеткі з канаплянкамі на задніцы, пакуль усіх іншых збіралі ад хаты да хаты. А што ўжо было з імі, калі павязлі на чыгуначную станцыю ў Гародзю, якая кіламетраў за дваццаць ад хутара, то ад аднаго ўяўлення пра тое мароз па скуры. Вазніцы-ездавыя нават расказваць баяліся: прыезджыя загадалі ім нічога не бачыць і нічога не чуць. Тыя і маўчалі, навучаныя нядобрым лёсам.

І толькі праз шмат гадоў, ужо калі мяжа паміж Усходняй і Заходняй рэальна перастала існаваць, калі ў Маскве не стала Сталіна, вярнуліся на Язавец з невядомай хутаранам далёкай далечы, што Сібіру называецца, дзве ссівелья і нязвыкла рана пастарэлыя жанчыны. Адна з дзвюма дочкамі, другая з адной. А што з астатнімі людзьмі сталася, то хутаране так і не даведаліся. Бо і жанчыны негаваркія былі, відаць, Сібір адмарозіла іхнія языкі. Добра, што хоць самі жывыя засталіся, чым ужо тут хваліцца...

Праўда, гэты дзікі хапун абмінуў сем'і Гэтэвічаў і Назаноў. Але ў хутарскіх жыхароў доўга яшчэ жыў страх: калаціліся ад кожнага вуркатання любой машыны — ці не вяртаюцца хапуны, мо замала першы раз набралі? На шчасце, паўтарэння гэткага разбою не было. Адно цішком шапталіся хутаране пра тое здарэнне ды пераказвалі пачутае ад ліпаўскіх і баярскіх вяскоўцаў. Тыя ж таксама шэптам дзівіліся: што гэта за час такі наступіў, што можна забіць, знішчыць чалавека словам. Некалі забівалі стрэлам, сякерай, нечым яшчэ, цяпер жа хапала аднаго адзінага слова. Данёс — і гатова. Хто першы, той і лепшы, той перамог, жыць застаўся.

Івану нават анекдот на гэтую тэму адзін баярскі мужчына расказаў. Але не ў хаце, а на полі, дзе вушэй лішніх не было.

Сустрэліся ў гулагаўскай турме двое. Адзін і пытаецца:

— За што сядзіш, га?

— За ляноту, — адказвае.

— Не зразумеў...

— Вечарам з суседам бралі па сто грамаў. Пасля на анекдоты пацягнула. Не абміналі і палітычныя. Позна паразыходзіліся, каля поўначы. Я не захацеў ісці ў органы, каб расказаць пра ўсё. Сусед жа не паленаваўся. Вось я і тут...

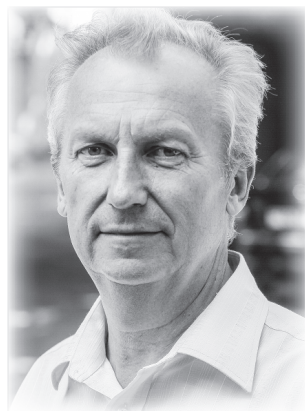
Ды ўся бяда ў тым, што анекдоты гэтыя вельмі часта станавіліся суровай рэальнасцю. За ўсе праўдзівыя і непраўдзівыя грахі мог здаць сусед суседа, адным сваім словам мог пазбавіць жыцця таго, на каго зуб меў...

Яшчэ з польскага часу запомнілі хутаране: на чым вазку едзеш, таму і песенькі спявай. Аднак сустракаліся сярод іх і безгалосыя, гугнявыя, і зацятамаўклівыя. Бывалі, што праўда, і вельмі галасістыя. А для ўсіх іх адзін закон: як спяваеш, так і маеш...

Заканчэнне ў наступным нумары.

Анатолий БУТЭВИЧ

**РАСПАСАЖАНЫ ДОМ,
АБО ХУТАРСКАЯ ВОЛЬНИЦА***Аповесць**

22

Другое здарэнне адбылося неўзабаве пасля гэтай сумнай падзеі. Мароз стаў моцны. Неба было чыстым-чыстым, такім празрыстым, як толькі што вымытае шкло, ажно пазіраць страшна, — чысцейшае за многія аконныя шыбы. І сонца на ім яркае-яркае, на снег глядзець немагчыма — так коле, што вочы самі заплюшчваюцца. А пад вечар раптоўна ўсё неба закрылася хмарамі, нядаўняе сонейка мо Моравая пані ўкрала — ніводзін праменьчык не праб'ецца праз чорнахмарнае цемрыва. Пасля сталася тое, аб чым казалі спанатраныя ў загадках прыроды людзі, — чэрці пачалі спраўляць сваё вяселле, бо такой завірухі, пэўна, свет не бачыў. Ды і не завіруха гэта была, а самая сапраўдная кудаса. Снег паваліў такі густы, што, здаецца, пальца ў яго не ўторкнеш. Падняўся вецер. Снег закруціла так шалёна, што ні полька, ніякі іншы хуткі танец не зраўняецца. Самыя сапраўдныя снежныя слупы ў неба падымаюцца.

«Дак гэта акурат з нашай размовы-спрэчкі з Хвілосафам, — нечакана падумалася Мані. — Тады, калі мы казалі пра снег на зямлі, зямную хуткасць, вецер і кудасу. Выходзіць, і праўда, кудаса ад ветру залежыць, а вецер ад зямной хуткасці, а хуткасць зямлі ад яе вагі, а вага ад колькасці снегу на ёй?.. Ой, тут бяда такая, а я пра дурноў зноў, даруй мне Госпадзі», — Маня тры разы перахрысцілася.

У коміне Іванавай хаты цэлы аркестр іграў, так скавытаў там на ўсе галасы вецер. Ды мо і не адзін ён быў, бо галасы чуліся і тоненькія, і скрыпучыя, і басавітыя, і пісклявыя. Відаць, і праўда чэрці жаніліся. Іван спалохаўся, што салому са страхі сарве, выйшаў паглядзець. Але, каб і хацеў, то нічым дапамагчы не здолеў бы. Вецер самога ледзь не збіў з ног. Вярнуўся ў хату ўвесь залеплены снегам.

Толік адразу пажартаваў:

— Мама-мама, глядзі, Дзед Мароз прыйшоў, — а тады да бацькі: — А цукерак прынёс?

— Якія тут цукеркі, сыноч, — прамовіў бацька, атрасаючы з сябе цэлыя гурбы снегу. — Тут глядзі, каб хата цэлая засталася. Кудаса страшная, завіруха, якой мо і ні было ні разу.

*Заканчэнне. Пачатак у № 10, 2016 г.

Гэтыя словы выклікалі ў Толіка трывогу. Ён зірнуў у акно, каб паглядзець, што там робяць завіруха з кудасай, але што ты ўбачыш праз замерзлае шкло. Адно недзе трывожна пазвоньвала шыба, на што маці адрэагавала адразу:

— Ой, каб ні выбіло.

А тады яна сабрала ўсю старую вопратку, ручнікі, анучы, словам, усё, што можна, і раскладвала ўсё гэта на падаконнікі, — каб адбіць дарогу ветру, які пачаў імгненна выдуваць з хаты цяпло. Ды не ўратавала гэта — да раніцы стала так холадна, што хоць ваўкоў ганяй. Замерзлі не толькі шыбы, а і вада ў вёдрах на кухні. Нават жалезная клямка на дзвярах з хаты ў сені пакрылася тоненькім лядком.

Цэлую ноч выла, скавытала, крычала, галасіла ўсімі магчымымі і немагчымымі галасамі завіруха, не адставала ад яе і кудаса. Хата ажно ходырам хадзіла. Толік, лежачы каля таты, доўга не спаў — усё прыслухоўваўся да гэтых нялюдскіх спеваў. А пасля накрыўся з галавой і аддаўся Марфею, заснуў.

Раніцай яго разбудзілі галасы таты з мамай. Спачатку падумаў, што яны сварацца, бо здаралася часам такое, асабліва тады, калі бацька лішні раз на корак наступіць. Прыслухаўся — не, не крычаць адно на аднаго. Пра іншае гавораць.

— Гэта ж трэба, каб такоё нарабіласё. Ніколі гэтаго ні было, — кажа тата.

— Дак мо нас Моравая пані замуравала? — не зусім сур'ёзна адказвае мама.

— Ага, альбо тыя нкусаўцы, што людзей нашых пазабіралі, — у тон ёй кажа тата.

— Цьфу-цьфу, хай Бог бароніць, — пляснула рукамі мама і перахрысцілася. — Што ты такоё плячеш? Якія нкусаўцы? Яны ж з'ехалі ўжэ. Завіруха гэта нарабіла.

— А што там нарабіла завіруха? — падаў голас Толік.

— О, і ты прачнуўсё? — падышла да сына мама. — Дак кепскаго нарабіла. Бяды натварыла, шкоды. Замуравала нас.

— Як гэта — замуравала? — спалохана спытаў Толік. — Чым?

І мама расказала. Устала яна раненька, каб у печы запаліць. Пачала распальваць трэскі — не хочучь гарэць. Падзьмухала. Сяк-так загарэліся. Дровы пачалі дыміцца. Ды во бяда — дым на хату ідзе, а не ў комін. «Што за ліхо?» — думае Маня. Рашыла на двор выйці, паглядзець. Адсунула засаўку ў сенях, адчыняе дзверы, а яны не падаюцца. Паклікала Івана, турзануў той мацней. Дзверы адчыніліся, а ў сені пасыпалася цэлая гурба снегу. Адскочылі Іван з Маняй. Дзверы то адчыніліся, але свету Божага не відаць, няма надворка, няма плота, нічога няма — адна суцэльная снежная сцяна перад вачыма.

— А Божачка мой, а мілы! — пляснула далонямі Маня. — А што ж гэта такоё? Хто замураваў нашыя дзверы?

Завіруха з кудасай пастараліся. За ноч намяло гэтулькі снегу, што ён зраўняўся са страхой. Каб і хацеў, з хаты не вылезеш.

— Добро яшчэ, што дзверы ўнутр адчыняюцца, — прамовіў Іван, — а то сядзелі б тут да вясны.

— Дак і так ні вылезем, — выказала сваё Маня.

— І гэта праўда, што ні вылезем. Трэба адкопчацца.

— Адкопчацца то добра, але куды ты будзеш снег той дзяваць?

— Зноў твая праўда, — згадзіўся Іван.

Думалі, гадалі, меркавалі. Вырашылі толькі нару ў снезе пракапаць, а снег складваць у вёдры, тазікі — у любы посуд, абы вылезці на двор. А пасля

Ўжо адкінуць снег ад дзвярэй на агарод. Так і зрабіў Іван. А тады паклікаў Толіка:

— Хадзі палядзі, сыноч, як нас замуравалі.

— Ты што, здурнеў, — запярэчыла Маня. — Замерзнія дзіця.

— Дак адзень добра, хай палядзіць, — параіў Іван. — Бо дзе ён яшчэ ўбачыць такоё.

Толіка апранулі, падвялі да адчыненых дзвярэй у сенях. Цёмна там, адно трохі святлей у снежным праёме. Ды дзірка-нара, пракапаная татам, святла дадае.

— Ну што, Толік, палезеш наверх? — пытаецца тата.

Страшнавата Толіку, боязна, а раптам схопіць там наверх кудаса, альбо завіруха забярэ. Але ж і цікава па снежным тунэлі паўзці.

— Палезу, — рашыўся.

І пачаў карабкацца па нары наверх. Лезе Толік, паўзе, рукамі сабе дапамагаючы, а снег сыпкі, не трымаецца, абсыпаецца, у сені падае. Пацець стаў Толік, а да верху ніяк не дабярэцца. Тата ўзяў і трохі падпіхнуў сына, той аказаўся на самым версе вялізнай гурбы.

— Ну, што там? — пытаецца тата, хоць сам ужо быў на волі.

— Ой, тут страху проста перада мною, — адказвае Толік. — А снегу кругом, што ніводнаго куста на агародзе ні відаць. І дзедавай хаты ні відно.

— Дак мо і яе засыпала? — трывожна пытаецца мама.

— Трэба пайсці палядзец, — сур'ёзна адказвае тата. — Бо дзверы ў іх на надворак адчыняюцца, калі заваліла снегам, то й праўда ні вылезуць.

— Ты спярша комін правер, што там, — просіць Маня, — бо ў печы ні гарыць.

Зірнуў Іван на страху, а там, каля самага коміна, таксама гурбу намяло. Ды такую, што зверху закрыла яна комін, вось дым і не ідзе. Узяў Іван нейкую доўгую палку, добра, што ў каморцы ляжала, бо на двары цяпер нічога не знойдзеш, і сяк-так разгроб снег каля коміна, паспрыяла і тое, што гурба, на якой стаяў, да самай страхі даставала, комін бліжэй, лягчэй снег калупаць.

Але не адразу дым пайшоў, відаць, намяло і ў комін. Пакуль цёплы дым не растапіў снег, які халоднай вадой ажно на дровы сцякаў, датуль не хацела гарэць печ. А тады загула, засвяцілася яркім полымем, пасылаючы цяпло ў хату.

Тату ж хапіла працы на цэлы дзень. Схадзіў да дзеда Яся, але таго, аказваецца, пашкадавалі кудаса з завірухай, не да стархі намялі снегу. А пасля ачышчаў сваю будыніну, бо ў хлеў не залезеш — снег па ўсім надворку, а тут жа пад адной страхой і хата, і каморка, і хлеў. Так што давялося папацець. Праўда, як маглі, дапамагалі Толік змай. І да вечара ачысцілі надворак, пракапалі сапраўдны тунэль, па якім Толіку было так цікава бегаць, што і ў хату не загнаць.

А каб суцешыць сябе, Маня прамовіла:

— Добра, што снегу много, жыто добрае вырасце. Помніш, Іван, Мацейкаву прыказку? Калі зімой зямля бачыць неба, то летам ні будзя на ёй хлеба.

Вось такім запомніўся жыхарам Язаўца самы люты месяц 1940 года.

Але з марозам, аказалася, Толік не разлучаўся і пазней. Мані згадалася і больш позняя прыгода. Таксама зімой было. Сержаноў луг ужо замёрз. Дарослыя хлопцы зрабілі там вельмі ж правабную коўзанку. Прасвідравалі ў лёдзе дзірку, забілі туды кол, да якога прывязалі доўгую сасновую жэрдку. На адным

канцы яе змайстравалі своеасаблівыя ручкі, каб можна было круціць жэрдку вакол кала, а да другога прывязвалі санкі. На іх клаўся нехта з ахвотнікаў вострых адчуванняў, абшчаперваў санкі абедзвюма рукамі, а іншыя круцілі жэрдку за ручкі і сані слізгалі ўкруга па лёдзе, нібыта іх чорт насіў. Чым мацней круцілі, тым хутчэй ляталі санкі. Часам даводзілі да такой хуткасці, што адцэнтрабежная сіла, пра якую, вядома ж, хлопцы і ведаць не ведалі, скідвала з саней дзецюка і той ляцеў па лёдзе ажно да самага берага лугу, дзе ўсім цела зарываўся ў снег. Малым хлопцам самім садзіцца на санкі не дазвалялі, а дарослыя часта каталі малечу, не даводзячы, вядома, да катастрофы.

Адным марозным днём Толік адпрасіўся ў мамы пайсці да Віціка Пулікоўскага, ля хаты якога і быў той вабны Сержаноў луг. Мама строга наказала не вазіцца самім на санках на лузе, не рабіць нічога благога, бо ніколі больш не пусціць аднаго. Толік паабяцаў, што проста будуць гуляць з Віцікам і яго меншым братам Славікам каля хаты.

Спачатку гэтым і займаліся. Вазілі адзін аднаго ў санках, куляліся ў снезе, коўзаліся на нагах па празрыстым лёдзе Сержановага лугу. А пасля пачалі розныя штукарствы прыдумваць. І тут старэйшы за сябрукоў Віцік вырашыў падсмаяць малечу.

— А ці ведаеце вы, хлопцы, што зімой усё жалеза становіцца салодкім?

Толік са Славікам толькі пераглянуліся і нічога не адказалі.

— Не верыце? — здзівіўся Віцік.

— Не верым, — асмеліўся Толік.

— Не верыце? — паўтарыў сваё пытанне Віцік. — Тады пайшлі, пакажу.

Ён падвёў хлапчукоў да дзвярэй хаты.

— Бачыце? — паказаў на клямку.

Хлапчукі паглядзелі на дзверы.

— Бачыце, на клямцы цукар выступіў? — паказаў Віцік на дробныя зернейкі снегу ці інею, а мо беллага лёду, якімі былі пакрыты не толькі клямка, а і замок, што вісеў у прабоі. — Хочаце лізнуць?

— Ага, цукар? — не паверыў Толік. — Сам паліжы.

— Я табе кажу, што цукар, — пераконваў Віцік. — Сам некалі каштаваў. Не верыце? — для большай пераканаўчасці спытаў адразу ва ўсіх.

Хлопцы маўчалі і толькі вачыма плюскалі, не разумеючы, праўду гаворыць Віцік ці падманвае. А ён павярнуўся да хаты:

— Тады глядзіце, я сам паліжу, — і зрабіў крок, нібыта сапраўды хацеў лізнуць клямку. Але яго перабіў Славік, якому, відаць, хацелася таксама таго дзіўнага цукру пакашатаваць:

— А давай я пакаштую? — папрасіў.

Каб паддаць ахвоты хлопцам, Віцік аднекваўся, адгаворваў, намагаўся даказаць, што яму больш звыкла. Гэта і сапраўды яшчэ больш падагравала эмоцыі Славіка.

— Не, ты ўжо каштаваў, дай цяпер мне, — не згаджаўся ён.

Віцік ахвотней аддаў бы гэта права Толіку, а не свайму брату, але той быў такі настойлівы, што Віцік урэшце згадзіўся:

— Ну ладна, давай ты.

Славік падышоў да дзвярэй, паглядзеў на белаватую ад марозу клямку, зірнуў яшчэ раз на Віціка.

— А што? Спалохаўся? — пад'юшчваў Віцік.

— Не, і зусім не спалохаўся. Глядзі...

І не паспеў Віцік што-небудзь сказаць ці затрымаць Славіка, як той падскочыў да дзвярэй, высалапіў язык і лізнуў тую нібыта салодкую клямку.

Ой-я-ёй, што тут пачалося, то адразу і не разбярэш, і не раскажаш. Пачуўся такі крык, якога, відаць, каля гэтай хаты ад самага яе з'яўлення на хутары не было чуваць ніколі. Крычаў Славік. Язык яго прыляпіўся да намёрзлага жалеза. Славікаваму языку адразу ж стала ці то холадна, ці то гарача, хлопец адразу і не разабраўся. Але што балюча, то гэта пэўна. Слёзы самі пацяклі з вачэй. Яны капалі на клямку і адразу там замярзалі. Славік міжволі таргануўся, каб адысціся ад тых халерных дзвярэй. Языку стала яшчэ больш балюча. Славік круціў галавой, язык пачаў адрывацца ад клямкі. Але адначасова з гэтым ад языка пачала адрывацца невялікая палосачка, якая чырвоным паскам аставалася на жалезе. На парог стала капаць кроў.

Толік міжволі кінуўся на падмогу сябруку. Ён скінуў рукавіцу, каб не церлася па Славікавым твары, і голай рукой схапіўся за клямку, хацеў адчыніць дзверы, не ведаючы яшчэ, ці дапаможа гэта Славіку. Але адразу ж закрычаў і ён, бо ягоная рука прыляпілася да мокрага ад Славікавых слёз жалеза. Толік рвануў яе да сябе. Пальцы адарваліся ад клямкі, якая пакінула на іх чырвоныя палоскі — па адной на вялікім, указальным і сярэднім пальцах. Скура з іх засталася на клямцы. Толік, сам таго не жадаючы, штурхануў Славіка. Той з крыкам адляцеў ад дзвярэй, пакінуўшы на жалезе і сваю крывавую палоску.

Цяпер ужо крыкам крычалі абодва — і Славік, і Толік. Адно толькі Віцік не ведаў, што рабіць. Не прыдумаўшы нічога лепшага, ён кінуўся ўцякаць ад хаты, каб схавацца дзе-небудзь далей, абы не знайшлі яго бацька, які зараз у калгасе, і маці, калі вернецца са Школьнага лесу, куды пайшла, каб прыцягнуць кую-небудзь хваінку, бо паліць у печцы ўжо не было чым.

Развязку ўсяго гэтага здарэння можна сабе ўявіць. Віціку папала па сёмае чысло, не дапамагла і ягоная хованка. Славіку доўга давялося загойваць свой «цукровы» язык, як жартавалі пазней сябрукі, а супакоіўшыся і загаіўшы раны, пакеплівалі і самі Славік з Толікам. Нават да доктара Шашэўскага ў Вялікую Ліпу вадзілі Славіка. Толіка мама не пакарала, хапіла з яго і тых слязлівых эмоцый, якія доўга не дазвалялі нават падыходзіць да Віцікавай хаты, а не тое, што гуляць з ім. А каб хутчэй загаіліся сынавы пальцы, мазала іх алеем.

На щасце, абышлося без кепскіх паследкаў для абодвух — для Славіка і для Толіка. Адно кепікаў ды жартаў хапіла на ўсё іхняе хутарское жыццё.

24

Маня цяжка ўздыхнула. Яна зноў вярнулася да дня сённяшнага, да сваёй бяды. Бяды з ёю, з яе сям'ёй, з іхняй хатай. Ды не бывае так дрэнна, каб не было яшчэ горш...

«Дак жа і з нашым хутарам таксама бяда!», — дадалася балючая думка.

Так, не адно над Гэтэвічавай хатай, а над усім хутарам Язавец навісла непазбежная пагроза знікнуць бяследна. Здаецца, толькі-толькі закрынічыла жыццё, і на табе... Не будзе больш на свеце такой назвы. Ніводнай хаты не застанеца на гэтым палявым прасторы. Ніводнага двара. Ніводнага дрэўца, пасаджанага людзьмі. Не будзе на чым не тое што вока спыніць, ветру не будзе за што зачапіцца. Гуляй, як па пустыні. Што праўда, не адзін Язавец знікне, многія іншыя беларускія хутары таксама ў вёскі паперасяляюцца. Але што Мані да іншых, калі свая бяда каля хаты.

Прыйдзецца і сад выкарчаваць. Не перанясеш жа яго на новае месца, бо дрэвы старыя. Некалі, на пачатку іхняга сумеснага жыцця, Іван садзіў. Саджанцы з цяжкасцю знайшоў. І што цяпер?

Згадала Івана, і нейкая злосць патачылася ў сэрца. Бо ён ужо не раз намагаўся ўлагодзіць Маню, прымірыць яе з тым, што адбываецца. Раіў не сердаваць, не злавацца, не нервавацца і не сварыцца на тых, хто разбірае іхнюю хату. «Ні злосцю, ні гонарам, казаў, не паможаш. Змірыцца трэба, бо калі яны, начальнікі, вырашылі, што трэба перасяляцца, то ніхто таго рашэння не адменіць». Змірыцца? З чым змірыцца, бунтавала Маня.

Злавалася і за тое, што ўсё няма Івану часу, усё калхознае дабро пьніць, нейкаму чорту лысаму багацце збірае, сам жа адны палачкі зарабляе, а не грошы. Некалі пан Абуховіч і то лепей плаціў, без затрымак. Дзень пры дні, раным-раненька спяшаецца Іван у калхоз, такі смак у рабоце адчуў, так шчыруе, так улягае, што горбіцца пачаў. А што ўзамен мае? Хату, падпёртую ветрам ды падшытую сонцам. Земляны ток замест нармальнай падлогі з дошак. Гэтыя сцены зачাপі толькі, то й палавіны не збярэш: струхлелі з'едзеныя шашалем многія бявенні. Але ж хата, як яе ні называй, хатай і застаецца. Свая. Родная. Уласнай руплівасцю ўладкаваная. Дзіцячым смехам улагоджаная. Сотнямі шчырых штодзённых малітваў зберажоная. Нікому не замінала.

А каму замінаў іхні хутар? Каму шкодзіў? Гэта ж столькі людзей вырасла, пасталела, пажанілася. Сёй-той, праўда, замуж у суседнія вёскі пайшоў, а то і за восточнікаў — у Савецкую Беларусь. Немалая грамадка найлепшых і найдужэйшых мужыкоў паклала галовы на невядомых і страшных скрыжаваных вайны, немцы адвелялі душу ад цела, пакінуўшы грэшныя косці недзе ў чужых краях. А ці прылятаюць іхнія душы сюды? Старэйшыя не сумняваліся, што так. Бо як жа яны застануцца там, дзе нікога блізкага, ніводнай свайскай душы, ні слоўца роднага — паразмаўляць і то няма з кім. Таму прылятаюць душачкі на падворкі свае, зазіраюць у родныя вокны, дзівяцца на жывых сваіх родзічаў і маўкліва шчасця ім жадаюць. А ці чуюць тутэйшыя прышлых, то аднаму Богу святому вядома. З тых жа, хто дадому некалі вярнуўся, не адзін знайшоў вечны спачын пад крыжамі на Доўкіндскіх могілках.

Дак што — пакінуць усё гэта, адрачыся ад родных магіл і перціся ў вёску? Дзе цесната, дзе, калі чыхнеш на сваім надворку, нехта «на здароўе» скажа, а калі няўзнак бздзікне хто за чужым плотам, то на сваім ганку нос затыкай, каб не смярдзела. Дзе і паветра, здаецца, не тое, не такое гаючае. Бо чужое.

А куды душы памерлых стануць прылятаць? Дзе будуць шукаць сваякоў і родных? І ці прыляцяць? Хоць ты пісьмо ім напішы. Але куды? Хто ведае адрас той нябеснай канцэлярыі, дзе душам супакой далі? А калі б нехта і ведаў, то хто ж пісьмо тваё туды занясе? Хіба што на вецер пусціць, мо даляціць. Што праўда, паштальён да іхняга хутара і раней не надта ахвоча дабіраўся. Рэдкія пісьмы, бо хто ж ім пісаць будзе, калі ўсе разам тут жывуць, пакідалі ў некага знаёмага ў Баярах. А пасля хто-небудзь па дарозе з калхоза забіраў і прыносіў на Язавец.

І чаго ім трэба некуды з'язджаць? Як быццам хутаранам тут цесна альбо кепска? Тут, дзе поле — як вокам акінуць. Дзе Сержаноў луг, на лёдзе якога дзецюкі спанатрылі ладзіць зімой карусель. Дзе і без таго ўсё больш зарастае мохам і вербалозам глыбокі і з бліскучым вокам халоднай-прахалоднай нават у сонечны дзень вады Ткачоў луг, карасі з якога былі смачным ласункам для многіх дарослых і асабліва дзятвы. Дзе пахкі і яркі ад красак і летам, і восенню поплаў, на якім так любяць качацца і хавацца сярод высокіх кветак, што маланкамі завуцца, дзеці. Дзе ў Школьным лясочку пачалі з'яўляцца баравікі.

Дзе наогул вольна і прасторна, цёпла і ўтульна — як у роднай мамачкі за пазухай. Не, як у Бога за пазухай. Гэта ён апекаваўся і апекуецца імі. Але ж мо перастаў, калі такое пачало рабіцца? Мо пакінуў іх за грахі іхнія, каб жыццё мёдам не здавалася.

А тут жа і неба цёплае, і сонца добрае, і дарожка мякенькая, і сцежачка гладзенькая, за гэтулькі гадоў выплесканая іхнімі босымі нагамі. Тут нават зоркі іншыя — лупатыя і прыветныя: заўсёды так прыязна падміргваюць, нібыта падтрымліваюць, падбадзёрваюць, смеласці дадаюць, свойскасці. І ўсё гэта — пакінуць?!

Так добранька было тут. І на табе: разбіраюць — ці разбураюць? — родную хату. Хатку. Хатачку. Хаці-іна-ачку! Свойскае гняздзечка, у якім бы жыць ды жыць. І не адно самім, але і дзеткам. Хай сабе не шыкоўная хатка. Не панская. Не пакоі. Але ж — іхняя, свая, агораная імі. Хай сабе са звычайнага, спашаленага дрэва. Крытая саломай. Не, не толькі хату разбураюць. Бураць адразу ўсе пабудовы, усю сядзібу, бо хата — як адзін будынак. Усё наўсцяж, пад адной страхой, якую зараз і трыбушаць гэтыя, відаць, дужыя мужыкі. І не баліць ім, не абыходзіць, як бы самі не гаспадары. Не шкада ні чужой працы, ні чужых грошай, якія патрачаны некалі не адно маладымі мужам і жонкай — Іванам ды Мар'яй, а і іхнімі бацькамі, бо збіралі па капейчыне, па зернейку збожжа з усіх, хто мог нешта даць — абы хутчэй у сваё гняздзечка. Вераб'і і тыя без гнязда не выводзяць дзетак. А што маюць рабіць яны — муж і жонка, Іван і Мар'я?

У гэтай хаце пражыла Маня ўсё сваё сямейнае жыццё. Тут мілавалася са сваім Іванам, Іванкам — як называла яго часта, калі быў добры і гуллівы настрой. Тады запускала свае пальцы ў ягоную густую чупрыну, варушыла-кудлачыла чорныя, зачасаныя ўгору валасы і мурлыкала, быццам ласкавая кошачка: «Іванка, мой Іванка...» Ён прыязна пасміхаўся, калі настрой супадаў з Маніным, і сам, як бы крышку некага ці нечага саромеючыся, дадаваў: «Рубашка вышыванка...»

— Ага, тая самая, што я табе вышыла, — смяялася Маня і дадала: — А давай адзення табе? Маю вышыванку. Палядзім, які ты харошы, га?

— Ат, адчапіся ты, вэнь што прыдумала. Як малая, — не згаджаўся Іван, бо не прывык да такой ласкі.

Яму зручней гладзіць і без таго выгладжаныя ручкі плуга альбо касільна ці грабільна, але апраўдваў сябе тым, што ніхто ж не бачыць ягонай слабасці, тым больш, што нечакана млосна-прыемна млела сэрца, і Іван, каб супакоіць яго, абдымаў маладзейшую за сябе Маню, лашчыў па спіне, па распушчаных доўгіх валасах, у якіх часам ажно блыталася рука — яе даводзілася вызваляць другою, пакуль абое, стомленыя ад нязвыклых пачуццяў і ласкі, не падалі на ложка — ложка, як казалі на хутары.

25

А як стараліся, як рупіліся Іван з Мар'яй, усе іхніх бацькоў сямейкі, родзічы і сваякі звіць маладой сям'і гняздзечка! Талакой рабілі, усе добрыя людзі спрыялі, бо па Мані бачылі, што хутка прыбаўленне будзе. Вядомая справа, ад кахання паміраюць рэдка, затое нараджаюцца часта.

Самі гаспадары жылі то ў Маніных бацькоў, то ў Іванавых. А тады змайстравалі каля будоўлі будан і начавалі ў ім, гатуючы вячэру на пахкім цяпельцы пад высокім зорным небам. І толькі нябесныя свечкі-зорачкі бачылі, як мілаваліся-любіліся Іван з Мар'яй. Пад самую поўнач хаваліся яны ў будан ад цікаўных зоркавых вочак — сямейнай таямніцы не павінны замінаць не адно людзі, а і ніякае чужое вока.

А якой смачнай была яда, прыпраўленая водарам ночы, разнатраўнымі палявымі пахамі і мо нават тымі далёкімі зоркамі, што заўсёды нязводна цікавалі за іхнім сямейным жыццём: то паддаючы ахвоты, што было найчасцей, то нібыта аб нечым папярэджвалі. Иван часам разважна і пераканаўча казаў, што ў іхнім настроі вінаваты месяц, асабліва поўня. Ён уплывае на людзей. Калі месячык маленькі, то і пачуццё да яго як да немаўляткі, што ў калысцы гушкаецца, а чым больш таўсее месяц, тым менш чулівасці да яго, тым большую і незразумелую трывогу выклікае ён.

Месяц зачароўваў сваім няспынным шэсцем па захмараным небе, адначасна пазбаўляючы рухомасці ўсё зямное. Дзіва дзіўнае — па небе імкліва бягуць чорна-паласатыя воблакі-хмары, нават абганяюць яго, намагаюцца акружыць, паланіць, ды не могуць. Уцякае ён, хоць і не бяжыць на злом галавы, нібыта падражняе захопнікаў, выслізгвае з іхняга атачэння, а, дабіўшыся свайго, з усмешкай на увесь сярпасты твар коціцца па небе далей, хоць пагоня за ім не спыняецца ні на імгненне. Месяц аказваецца хітрэйшым і больш спрытным. Таму гэтыя ўцяканні-даганялкі ствараюць нейкі звышзагадкавы і незразумелы свет, якога, колькі ні ўглядайся, не распзнаеш і не зразумееш. А заварожвае ён ажно да кружэння галавы, да мільгацення ў вачах.

Затое ўнізе, на зямлі і над ёй усё-ўсё здаецца нерэальным, застылым, прывідным. Зямная рэальнасць нагадвае нейкі дзіўны-прадзіўны човен. З усёй сілы змагаецца ён з чорнымі марскімі хвалямі, якія стараюцца перакуліць яго, абярнуць, каб патануў, каб не даплыў да свайго берага. Хоць, хто яго ведае, дзе той ягоны бераг знаходзіцца. Ды і мора ні Иван, ні Маня ніколі не бачылі. Праўда, пра ўсё гэта некалі расказваў дзед Мацейка, а яму Иван верыў, бо за такое доўгае жыццё той шмат што бачыў, набраўся не адно мудрасці, але і вопыт займеў такі, што на іхнім Язаўцы пашукаць.

У такія моманты пагоні чорных сіл за месяцам і ўсеабдымнай зямной застыласці-нерухомасці сэрцы Івана і Мані напаўняла нейкая незразумелая вострая трывога, якую гані-не гані, не выведзеш, не адпрэчыш, ажно пакуль не пераспіш ноч.

Месяц жа і праўда быў нібыта трэцім членам маладой сям'і Гэтэвічаў. Ён то па-дзіцячы шчарбата смяяўся з нечакана разняволеных і занадта шчырых і даверлівых дурыкаў дваіх дарослых людзей, то, здаецца, зазіраў у іхнюю гліняную міску, з якой яны па чарзе чэрпалі драўлянымі лыжкамі і ў ахвотку сёрбалі вячэрняе варыва, згатаванае на кастры. Так стараліся, што і за вушы не адцягнеш, аднак чаргі ніхто не парушаў, хіба што, каб падражніцца і вывесці некага з раўнавагі. Але дапіць апошняю кропельку варыва Иван дазваляў Мані. Тая першым часам адмаўлялася, казала, што лепей хай глыне яе Иван, бо старэйшы, на што той жартаўліва гразіўся лыжкай: не здзекуйся са старэйшых, калі так, а то давядзецца перахрысціць твой лоб лыжкай, праўда, пакуль што ніколі да гэтага не даходзіла.

Мані было асабліва прыемна, што ў гаршку не заставалася варыва — не прападзе, не давядзецца выліваць, што было б непраўданым марнатраўствам і грахам, не трэба пакідаць на заўтра, бо і яна сама, і Иван любілі свежа згатаванае. Гэта пасля ўжо, калі калгасная праца змушала не адно пра абед забывацца, але ледзь не дняваць ды начаваць у полі альбо на таку, было не да пераборлівасці: хоць як, хоць чым, абы чарвячка замарыць, каб не круціўся ён ад голаду, каб не смактаў пад лыжачкай і не скрэбся ў пуставатым жываце, не даводзіў да галодных спазмаў.

А пакуль яны маглі дазволіць сабе раскошу — гатавалі і елі тое, што хацелася. Смакату гэтую спажывалі познім вечарам побач са зрубам сваёй

будучай хаты. Здавалася, Іван з Мар'яй адны-адзіненькія ва ўсёй бязмежнай начной прасторы не толькі іхняга хутара, а і ўсёй вакольнай і далёкай ад іх зямлі. Нідзе і нікога апроч іх дваіх. Дваіх сярод таямніц ночы. А якая музыка вакол — такой ніхто не чуў і не пачуе ні ў вёсцы, ні тым больш у горадзе. Pole, лес, луг, нават жыта і пшаніца спяваюць па-свойму, ужо не кажучы пра авёс, які асабліва шчыра і захоплена выводзіць мелодыю сваімі схаванымі ў апрапах зернейкамі. У кожнага свая песня, свая мелодыя, свая музыка. Хочаш — падпявай, а не — дык слухай, дзівіся, захапляйся, сілы жыць набірайся.

Гэтая непаўторная вячэра пад глыбокім небам, з якога то зоркі пазіралі, то ўсявышнія багі, давала не адно сілы, але і настрою, ахвоты жыць, працаваць, старацца для будучых дзетак. А што яны абавязкова будуць, то ўжо не сумнявалася не адно Маня, а нават Іван паверыў, пазіраючы на трохі папаўнелую жончыну постаць.

Такія смачныя стравы, як каля недабудаванай хаты, не заўсёды пасля і ў дамашняй печы ўдаваліся. Тады Маня часам жартавала сама з сябе, апярэджаваючы мужаву незадаволенасць.

— Ці чуў ты, Іванка, як мужык любіць сваю маладую жонку? — пыталася яна.

— Ну, што там яшчэ вычварыласё? — Іван паспеў ужо вывучыць Маніны хітрыкі.

— Дак нічога ні сталасё, нічога ні вычварыласё, мой ты харошы, — весела шчабятала Маня. — Проста я пытаюсё, ці чуў ты, га?

— Ну, добра, давай, бай сваю байку, — згадзіўся Іван, хоць ведаў, што Маня гэтакім чынам нешта апраўдвае. — Ні цягні ката за хвост, а то адарвецца.

І яна пачала:

— Дак вось. Скардзіцца маладая жонка сваёй матцы. Ведаеш, мамачка, кажа, які злосны мужык мне папаўсё? Як жаніліся, такі добранькі быў, такі ласкавы, хоць да грудзей прыкладвай. А цяпер горш за злую свякроўку бывае. Такі пераборлівы ў ядзе стаў, што страх. Усё яму ні так, усё ні тоё, ніяк ні ўнараўлю. То жміндзіць на мяне, то сварыцца. А я ж так стараюсё, так стараюсё. Во і нядаўначкі — спякла яму пірог. Такі смачны, такі мякенькі, што як падушачка. А ён узяў тую булку ды як папусціць мне ў плечы. Грукнуў, як каменем. Думала, пячонкі адаб'е. Во які ён...

— Дак ты што, тожа такую булку цвёрдую спякла? — знарок здзіўлена пытаецца Іван. — Тагды адразу ўцякай з хаты.

— Не, мой ты Іванка, булкі я ўмею пячы. Ты ж ведаеш. Проста забавілася на дварэ, свінчом нашым займалася, а панцак у печы трохі падгарэў... Але толькі крышку, на самым донцы гаршка. Праўда. Есці можна, смачны. Адно прыгарэлым аддае. А так нічога...

— Ага, на табе, Божа, што мне нягожа...

— Дак жа я сама і каштавала...

— Добро, добро, хваціць ужэ апраўдвацца, — перапыніў Іван. — Налівай таго панцаку. Смачна прыгарэлага, — ён весела смяецца: ну дзе ж ты будзеш злавацца на жонку, калі яна так спрытна апраўдалася. — Налівай, — паўтарыў ён. — Мо ні будзя жывот балець? Панцак жа звараны?

— Ага, — хуценька згадзілася Маня. — Сама ела, смачненькі — як ніколі.

І каб задобрыць Івана, прапанавала:

— А мо сала табе адрэзаць? Кавалачак?

Іван пакруціў галавой, Маня не зразумела — з адабрэннем, ці асудзіў яе за такую прапанову.

— Ну, ладна, давай, — прамовіў. — Лепш мало, чым нічога.

І тут Маня збянтэжылася. Яна не ведала — жартуе Іван, ці праўду кажа. Бо яны ж цвёрда ўгаварыліся: сала есці ашчадна, хаваць на самую цяжкую працу — нібыта ў сялян яна бывае лёгкай. Але і праўда, жніво, касавіца, або калі торф рэзали на Баярскім балоце, высільвалі найбольш. Вось там і трэба было сілы падтрымліваць, бо ад пустой бульбы з цыбуляй не адно з касой ці рэзаком не ўправішся, але і ног не пацягнеш.

Маня чакала далейшай рэакцыі Івана. Але ён нічога не казаў, сядзеў моўчкі, варушыў лыжкай прыгарэлы панцак і вачэй ад глінянай міскі не адрываў. Маня знарок доўга шукала нож, пасля няспешна выцірала і без таго чыстае лязо, каб пайсці ў каморку, дзе стаяў кубелец з салам, і адрэзаць кавалчак. Марудзіла знарок, спадзявалася, што Іван затрымае яе, скажа, што пажартаваў.

Але Іван маўчаў. А калі прынясла добры кус — ажно на цэлую далонь беленькага, пасыпанага духмянымі зёлкамі і пахкай каляндрай сала, з чырвонай пражылкай мяса пасярэдзіне, пра якое казалі — сала з прорасцю, за што яго вельмі цанілі на Сноўскім рынку, Іван палкнуў сліну, якой нечакана набегла поўны рот, і крыху адрэзаў ад вялікага кавалка, паклаў на адкроеную лусту спечанага жонкай хлеба, паскрыляў на дробныя шматочки і разам з панцаком і хлебам адпраўляў у рот.

Маня ціха назірала і моўчкі суцяшала сябе тым, што ўсё добра скончылася. А калі Іван запытаў, чаму яна не есць, адказала, што не хочацца: пакуль варыла — нанюхалася, накаштавалася прыгарэлага. Аднак, калі прапанаваў падзяліцца салам, не стала чакаць паўторнага запрашэння і ахвотна пачала смакаваць пахкае сальцо — таксама іхняя хутарская назва, заганяючы яго і праўда з моцным пахам падгарэлым панцаком...

26

Ой, пярэбары, вы, пярэбары...

Міжволі, унутрана Маня пачала згаджацца са сваім лёсам перасяленкі. Бо колькі ні плач па хутары, а ўсё адно давядзецца абжываць новую хату ў Баярах. Ведама, што Бог прызначыць, таго ніхто не перайначыць. Хай бы міласэрны Бог дапамог перажыць туташняе і з новымі сіламі за новае жыццё брацца. З Богам Маня і Іван не разлучаліся ніколі, як і ўсе хутаране, зрэшты. Здаецца, і Бога моцна не гнявілі, і ў царкву хадзілі. То ў Сноў, куды было трохі бліжэй і зручней, бо там па нядзелях збіраўся кірмаш — базар, як казалі хутаране, і можна было сумясціць карыснае з патрэбным. Мо таму ў нядзелю царква была бітком набіта. А ў святы людзей столькі, што не ўлазілі, і на цвінтары месца не хапала. Пабудзеш да абеду ў царкве, адмоліш грахі, часам сходзіш да прычасця, папярэдне пабываўшы ў споведзі, каб расказаць бацюшку пра ўсе свае правіны перад Богам, а пасля і на базары паспееш сябе людзям паказаць і купіць, што патрэбна. Праўда, магазіннага куплялі мала, не таму, што непатрэбна альбо не было грошай, вельмі дорага. З прыезджымі прадаўцамі на рынку патаргавацца можна, капейку-другую спускаць.

Хоць і далей, чым у Сноў, але хадзілі і ў Вялікую Ліпу, дзе царква лічылася іхняй — да гэтага прыходу быў прыпісаны хутар Язвец. Летам жанчыны,

як правіла, ішлі басанож, абутак неслі з сабой. Перад Вялікай Ліпай мылі ногі ў рэчцы Сноўка, абувалі туфлі ці чаравікі, па кладцы пераходзілі на той бок і хутка ў царкве апыналіся. Часам бралі з сабой Толіка. Здаралася, той прыставаў у дарозе і тады яго даводзілася несці на руках. Царкве той больш за дзве сотні гадоў — намолена людзьмі так, што, здаецца, сцены гучаць галасамі продкаў. Там на дзень Успення Прасвятой Багародзіцы, 28 жніўня, або на Святка, як казалі тутэйшыя жыхары, заўсёды ладзіўся фэст — на службу з'язджаліся святары і вернікі з навакольных вёсак і нават са Снові, перад парканам наладжваўся кірмаш, а пасля ўсе прыезджыя разыходзіліся па гасцях, частаваліся ў сваякоў чым Бог паслаў. А Бог у гэты дзень заўсёды быў шчодры, бо хутаране ведалі: як ты пачастуеш гасцей, так і яны аддзячаць табе на Пятра — свята, якое збірала каля Сноўскай царквы тых, хто быў гаспадаром сённяшніх гасцінаў.

Вечарам таго Святка вясковая моладзь ладзіла танцы пад гармонік з барабанам — у абстаўленым бярозамі коле на ўтравелым выгане ці поплаве. Падваселеныя хто кілішкам, а хто шклянкай самагонкі не толькі дзецюкі, а і сталыя мужыкі ды кабеты разам з цвярозымі падлеткамі нястомна скакалі і спявалі ледзь не да самай раніцы.

Ды неўзабаве пазачынялі большасць цэркваў. «Без Бога шырэй дарога», — цвярдзілі публічна асабліва зацятыя атэісты, на што найбольш смелыя ціхенька, як бы самі сабе, адказвалі: «Ага, у пекла, — і дадалі: — Вам». У прыклад прыхільнікі бязвер'я ставілі Савецкую Беларусь, дзе цэркваў засталася яшчэ менш, чым у былой Заходняй. І нічога, казалі, жывуць жа там людзі. Так, жывуць. Але ніхто ні разу не казаў праўду, ці задавальняе іх гэткае жытка, бо што не багацей за заходнікаў жылі, то гэта дакладна. Дык ці сапраўды шырэйшая тая дарога, што без Бога?

Ці мо гэтакім чынам зямныя кіраўнікі чалавечых жыццяў хацелі адлучыць людзей ад марнай царкоўнай справы і далучыць да яшчэ больш упартай і выніковай працы на калгасным полі? Часу ж у іх без наведвання царквы мусіла станавіцца крышку больш. Але ці дабіліся жаданага выніку? Вельмі спрэчнае пытанне. Бо без веры няма ў чалавека меры. Без веры, не абавязкова ў Бога, без веры наогул, чалавек становіцца бесхрыбетным прыстасаванцам, застаецца без унутранага стрыжня, нешта важнае губляе ў сваім характары, у сваіх паводзінах, у сваіх дзеяннях, быццам няпаўнаважнасцю становіцца, неацаловакам, хістаецца ва ўсе бакі, як трава пад ветрам, у яго знікае страх рабіць шкоду. Такім чалавекам, вядома, лягчэй маніпуляваць, кіраваць, яго лягчэй падмануць.

Але даверыцца бязвернаму чалавеку яшчэ горш, ён можа падвесці ў самы адказны момант. А для чалавека з верай любая бяда губляе сваю непераадольнасць. Каб не было, напрыклад, у савецкіх людзей веры ў перамогу над ворагам, то ці адолелі б яны каварнага, моцнага і хітрага немца? А так і сваю зямлю ачысцілі, і іншым народам паспрыялі пазбавіцца ад фашыскай навалы.

Вера жыве ўнутры чалавека, часам яна схавана ад чужога вока, не выстаўляецца на паказ, але абавязкова кіруе паводзінамі і ўчынкамі. І тады вынікі людскай дзейнасці аказваюцца больш важкімі і грунтоўнымі. Дык нашто было збядняць чалавека, адбіраючы ў яго веру?

Нечаканая думка ўзбадзёрыла Маню: а мо схадзіць у царкву? Свечку паставіць, пакаяцца, памаліцца за свой дамок, за свой хутар. І за новую хату таксама. Мо пачуе яе міласэрны Бог?

Мані прыгадалася даўнаватае ўжо.

«Ой, а колькі ж гэта гадкоў мінуласё? — падумала. — Пэўне, ні менш як дзесяць... Ага, ні менш. Тоё было ў сорок шостым, а цяпер пяцьдзясят шосты. Выходзіць, дзесяць».

Так, сапраўды, дзесяць гадочкаў прабеглі, як адна хвілінка мігнулася.

Тады таксама вясна была. Не, ужо добра на лета бралася. Будаваліся яны з Іванам, хату сваю ставілі. Ён акурат з шахтаў вярнуўся, на якіх апынуўся ў жніўні 1944-га, адбыў там ажно два гады — дзень у дзень. Перад шахтамі Нясвіжчыну толькі што вызвалілі ад немцаў. І ўсіх мужчын змабілізавалі ў войска, кідалі на перадавую, каб хоць крышку даць перадышку знябожаным баямі і наступленнем байцам. А навабранцы, не маючы аніякага вопыту, не прайшоўшы ніякай падрыхтоўкі, адразу станавіліся ахвярамі спанатраных у баях фашыстаў. Так, большасць з забраных не вярнулася на свой хутар, у свае былыя заходнебеларускія вёскі.

Каму ж пашчасціла хоць параненым, знявечаным — без ног ці без рук, вярнуцца, было не лягчэй чым тым, хто пазіраў зараз на іхнія зямныя пакуты з высокага неба. Адзіным іхнім ратаваннем ад скрушлівай дамашняй адзіноты быў Сноўскі базар, дзе можна было і душу з такімі ж нядаўнімі ваярамі адвесці, і чарку-другую кульнуць — за перамогу, за тое, што засталіся жывымі, за палеглых сяброў. Як яны, бязногія, дабіраліся ў Сноў з вакольных вёсак, адзін Бог святы ведае. А ўжо там гэтыя абрубкі вайны, як празвалі іх, пачуваліся адной вайскавай сям'ёй, бо многа, вельмі многа было такіх пакрыўджаных лёсам і вайной. Шмат хто бязнога сядзеў на калясках-каталках — кавалку тоўстай дошкі, да якой знізу замест калёсікаў былі прыбіты звычайныя падшыпнікі ад машыны ці трактара. Найбольш кемлівыя прыдумалі выразанія з дрэва спецыяльныя прыстасаванні, каб адштурхоўвацца ад зямлі. Ручкі гэтых «матораў» абгортвалі палатном — каб не рэзала ў рукі, бо «ехаць» такім чынам даводзілася не адзін кіламетр. А былі ж і такія, хто не меў нават гэтых калясак-самакатаў. Яны проста абшывалі свае порткі на кульцях халявамі ад кірзавых ботаў альбо кавалкам нейкай скуры і перасоўваліся па зямлі, адштурхоўваючыся рукамі, на якія часта надзявалі самаробныя альбо вайсковыя рукавіцы. Уявіце толькі сабе, які гэта знясільваючы занятак, бо не па асфальце рухаліся, а па палявой альбо вясковай дарозе, часам па брукаванцы. А калі дождж пройдзе? А зімой? Не, гэта горш за катаргу — ездзіць на гэтых «інвалідных калясках» і «хадзіць у кірзавых ботах». Але дзе ж ты дзенешся, калі не хочаш змарнавацца ў запечку ўласнай хаты.

На хлеб свой надзённы франтавыя інваліды зараблялі спевамі. Іхнія жаласлівыя і слязлівыя песні-літанні, часта пад гармонік, даводзілі да слёз, а часам і да галашэнняў, асабліва тых жанчын, якія не дачакаліся сваіх мужоў ці сыноў хоць бы ў такім стане, выклікалі спагадлівасць і шчодрасць — слухачы ахвотна кідалі ў шапкі калек свае мазалём заробленыя капейкі, клалі яйкі. Усё гэта пасля асядала ў шынках, заканчвалася шумнымі папойкамі, тымі ж працудымі спевамі, але з большай разняволенасцю, з тымі моцнымі словамі, якіх з песні не выкінеш. Здараліся і бязлітасныя бойкі да крыві. Асабліва цяжка даводзілася тым, каго спіхвалі з іхніх самаробных самакатаў і пазбаўлялі ўсялякай магчымасці рухацца.

Але адразу ж пасля вызвалення ад фашыстаў з'явіўся і так званы працоўны фронт. Тых, каго па стане здароўя не маглі забраць у войска, забіралі на працу. Мабілізавалі многіх пажылых мужыкоў з Язаўца, Жанкавіч, Аношак,

Мацылёўшчыны, Панюціч, Высокай Ліпы, Вялікай Ліпы, Баяраў і іншых вёсак. Івана таксама. Зноў не адну ночку адплакала Маня. Так вось і трапілі ў прамым сэнсе гэтых слоў «пад зямлю» нядаўнія хлебасеі, якія больш звыкла прывыклі пачувацца на зямлі. У Данецкую вобласць завезлі іх, на шахту. А шахта якая — адна назва чаго вартая: Ліхая. Такой яна і аказалася для многіх, не вярнуліся жывымі дамоў, бо не мелі нармальнага здароўя. Некаторыя ж пажаніліся, там і пааставаліся, ведама, маладыя, а мужыкоў пасля вайны нідзе не хапала.

Івану нельга было займацца цяжкай працай, бо кілун, як казалі пра яго на хутары — меў двухбаковую грыжу: у любы момант магло здарыцца няшчасце. Так ва ўсякім разе сцвярджалі савецкія дактары. А яны павінны толк ведаць. Некалі — восенню трыццаць дзвятага года, адразу пасля прыходу першых саветаў, быў медыцынскі агляд усіх тутэйшых жыхароў. З Івана дактары дзівіліся: як гэта мог ён і араць, і сеяць, і снапы важкія цягаць, у торп складаючы то ў ксяндза, то ў аўдавей пани, і сена стагаваць, калі ў яго бяда такая. Не шанаваліся сам, недагляд польскіх дактароў, хоць, што праўда, Іван да іх ніколі не звяртаўся. Працай лячыўся. Лічыў, на ўсё воля Божая. Чаму быць, таго не мінаваць. Калі бывала цяжка — паляжыць, знойдзе зручную позу, боль і суцішыцца. А пасля зноў у баразну, зноў касу ў рукі бярэ. Аднаго не мог Іван, нават у сне: не мог павярнуцца на бок. Заўсёды спаў толькі дагары тварам, бо інакш замінаў гэты велізарны і непатрэбны сыр, што вісеў у паху.

Івану на шахце нават брыгадзірам пабыць давалося. Гарушка, што з Высокай Ліпы, таксама ў ягонай брыгадзе апынуўся. Добра сышліся. Не скажаш, што пасябравалі, але паразуменне між імі было. Гарушка там і кабету завёў, хоць дома жонка чакала. Каб на добрае пайшло, то мо і атабарыўся б там. Адно, калі Івану на ад'езд павярнула, папрасіў: не кажы маім пра кабету, хай не трывожацца, бо я тут не астануся, скажы, дадому прыеду, як толькі адпусцяць...

Іван вярнуўся самахоць, можна сказаць нават уцёк, бо адпусцілі яго на лячэнне, а ён узяў і затрымаўся дома. І хвароба вінаватая ў тым, і сям'я, і яшчэ нешта, назву чаму Іван не мог вызначыць, трымала яго дома. Не шукалі, не змушалі ехаць назад. Мужчынскія рукі і на беларускай зямлі, знявечанай немцамі, былі патрэбныя. Каб не чапляліся пазней, каб не зрабілі вінаватым — а ў той час за такую правіну маглі ўзяць за рэбры, лёгка было з жыццём паквітацца — пайшоў Іван у Нясвіж, паказаў у ваенкамаце даведку, што кілавы. Камісавалі, выдалі белы білет, спісалі з войска, нават у запасе не пакінулі. Праўда, разам з цешчай давалося ваенкаму добра наладаваны харчам клунак прывезці. На ўсялякі выпадак, традыцыя, так сказаць. Але ліха з ім — здароўе даражэй, як і магчымасць назаўсёды асесці дома.

Пабыў трохі, паглядзеў, як цесна ў бацькоўскай хаце, убачыў, што не пабольшала месца ў Назаноў, і вырашыў агораць уласную хаціну. Хоць якую, абы свая, асобная, каб сам сабе гаспадар, каб з Маняй мілавацца без чужых вачэй ды зайздросных уздыхаў. Цесць абяцаў памагчы — аддаць у якасці пасагу частку гумна: бяровенні там добрыя, смаловыя, прастаяць яшчэ не адзін год. У бацькі ўзяць не было чаго — хата невялікая, згорбленая, а едакоў у ёй — што прусакоў. Хлеў з пустакоў складзены: вялізных самаробных бетонных блокаў, яго не зачэпіш, кавалак не адарвеш. Адно бацька выдзеліў 30 сотак — больш не мог, бо частку зямлі раздаў тым, хто ажаніўся раней за Івана, ды трэба было іншым пакінуць: пяць сыноў і дачок было ў Іванавага бацькі — таксама Івана. На гэтых сотках, паблізу — мо з кіламетр ад бацькавай сядзібы і распачаў Іван сваё гняздзечка.

Апыталі ў Рудаўцы хату на продаж. Але як прывязеш, калі амаль за светам. Не новая была, ды што зробіш, калі і за такую давялося аддаць ажно дваццаць тры пуды жыта. Каб не памаглі бацькі ды цесць з цешчай, то мо і не купіў бы.

Маня памятае, з якой радасцю, ажно да слёз, сустракала яна вазы, павозкі і калёсы, што расцягнуліся на палявой дарозе між жыта, з бярвеннем, крок-вамі, латамі. Гэта ж вязлі іхні — *і х н і!* — дамок, іхняе жытло, іхняе з Іванам шчасце.

Толькі пасля Маня спахапілася, што падумала пра дамок, а не проста пра хату — відаць, так хацелася быць самастойнай гаспадыняй на сваім агародзе, што і звычайная хата шыкоўным палацам уяўлялася. А яшчэ чамусьці запомнілася Мані, што на той палявой дарозе ў жыце было многа валошак. Сваімі блакітнымі вочкамі яны нібыта цікавалі: а што ж тут адбываецца такое, чыё шчасце едзе на малалюдны хутар? І так весела і добра стала Мані, што не стрымалася яна — усміхнулася, а тады нечакана з вачэй пырснулі няпрошаныя слёзы. Яна лёгка змахнула іх і кінулася насустрач сваёй хаце, свайму гняздзечку, у якое ўжо наважваўся ўсяліцца і нехта трэці, што часам трапятаўся ў Мані пад сэрцам.

Ды не лёс. Не так сталася, як чакалася. Дзе тонка, там і рвецца.

Маня нароўні з мужчынамі, што талакой прыходзілі ставіць Іванаву хату, шчыравала то тут, то там, усюды старалася падставіць сваё плячо. Ёй здавалася, што без яе дапамогі і хата не вырасце, а ёй жа так хацелася, каб як мага хутчэй заблішчалі на сонцы вокны, пасылаючы добры знак на вышыні: яшчэ адна божая сямейка справіла сабе дамок, каб працай сваёй і жыццём прадоўжыць род чалавечы, не даць знікнуць ні хутару Язавец, ні роду Гэтэвічаў. Што праўда, хутар з часу яго заснавання добра прырос новымі хацінамі. Калі жаніліся ці выходзілі замуж маладыя хлопцы і дзеўкі, не спяшаліся з'язджаць з роднай зямелькі, тут будаваліся.

Іван не раз крычаў на жонку, каб не лезла пад рукі, не бралася за цяжкае, ведаў, што шкодна гэта для неўзабаўнай маці. Але ж дзе ж ты тут усе-дзіш, калі хата будзеца? Твая хата! І Маня не звяртала ўвагі на мужаву незадаволенасць, рабіла ўсё, што здавалася ёй неабходным і патрэбным. Часам аж вочы на лоб вылазілі, а не адступалася. Бо ведала, што і Івану шкодна перасільвацца. Не дай Бог, палічаць іх людзі няздатнымі інвалідамі ці калекамі.

Відаць, перастаралася. Не прычкалі яны немаўляці. Дачасна і мёртвым нарадзілася яно. І замест вясёлых воклічаў ды песень маркотнымі галашэннямі агучылася новая хата. Так стараліся, так высільваліся, а для каго? Не адно ж ім самім патрэбна было гняздзечка. Птушаняткамі наважваліся засяліць яго. Ды на табе — засталіся на бабах. Такога гора зазналі, што і не перадаць. Як бы мала было яго раней. Несуцешнай бядой сталася гэта і для ўсіх Гэтэвічаў з Назанамі.

Маня ўсё плакала ды галасіла, пры кожнай нагодзе бегала на магілку, прыпадала да грудка і каляся: гэта яна вінаватая, што не дагледзела, не дашанавала, не данасіла, каб сваімі вочкамі глянула дзіцятка на свет Божы і на іхні дамок. Іван сварыўся, прасіў, пагражаў. Яна не раз абяцала адумацца, суцішыцца, але не магла ні дараваць сабе, ні забыцца. Ужо і маці Іванавы не раз папікала яе за гэткай настрой, суцяшала, дапамагала, чым магла, часцей звычайнага прыбягала ў хату да нявесткі, каб перакінуцца словам, нібыта параіцца, а на самай справе ўратаваць ад гнятлівасці ды панурасці, бо ведала: з гэткай настрой добра не чакай.

Справілася Маня са сваім горам, паціху выходзіла з панурасці ды схуднеласці. Станавілася гаспадыняй сваёй доўгачаканай хаткі, да ладу ўсё ў ёй даводзіла.

А яшчэ — пачала настойліва звабліваць Івана да кахання. І не таму, што маладзейшая за яго была, не з-за пажаднасці і прагавітасці да ласкі. Дзіцятка снілася ёй.

А што ён? Хіба мог Іван не падтрымаць сваю Мар'ю не адно ў горы, а і ў ейным спадзеве на сямейнае прыбаўленне. Не прычынай тут ні штодзённа ўтома, ні паганы настрой, ніякія іншыя беды ды непамысласці, калі Мані жадаецца кахання...

28

Сонца першага разбуральнага для Іванавай сядзібы дня яшчэ не схавалася за поплавам і хата ў яго апошніх промнях нагадвала нешта дзіўнае. Саломы, якая толькі што была страхой, абы як валялася зараз на надворку, на агародзе — не глядзелі «майстры», куды кідалі яе зверху. Вядома ж, не звязвалі ў снапы. Бо, калі папраўдзе, то й звязваць не было чаго — адна труха ды часам падзялененая мохам нібыта саломы. Але возьмешся яе згортваць у сноп і ломіцца пад рукамі, рассыпаецца. Таму і пакінулі марную справу.

Дзіўна было пазіраць на голяыя рэбры-латы. Гэты шкілет на фоне цямнеючага неба нагадваў краты. Ці то нямецкія турэмныя, дзе давлялося Івану пасядзець напрыканцы вайны — забралі проста з вяселля за сувязь з партызанамі. Ці то загарадка з нямецкага канцлагера, пра што расказваў Камунісцік, які вярнуўся з вайны худым, як чапля, і хворым на лёгкія.

Як толькі паехалі будаўнікі-разбуральнікі, не прамінулі прыйсці паглядзець на пачатак Іванавых прырэбараў суседзі, некаторыя нават здалёку, бо кожнаму карцела з першых вуснаў даведацца, на свае вочы ўбачыць, што тут адбываецца і што мае чакаць кожнага з іх. Яны то мо заявіліся б і раней, але не надта хацелі трапляць на вочы начальству. Васіль Пулікоўскі нават жарт адпусціў:

— Не прыходзілі днём, бо ведаюць салдацкі дэвіз: чым далей ад начальства, тым бліжэй да кухні.

— Ну, да кухні вы дарма спяшаліся, нашыя нязваныя госці ўсё з'елі і ўсё выпілі, — сумна аджартавалася Маня.

— Вы не вельмі перажывайце, — пачаў суцяшаць Валодзік Хвілосаф, заўважыўшы прыкметную заклапочанасць гаспадароў. — Та-скаць, калі ёсць пачатак, то будзе й канец.

— Ага, нам самім канец будзя, пакуль пераедзям, — астудзіла яго Маня. — Добро табе казаць, калі ты тут астаешся, а нам як?

— Нічога, бяда бядою, але і добра скоро прычкакаеца, — не здаваўся Хвілосаф. — Жывы, та-скаць, нажыве. Будзя ў вас новая хата.

— А ты як працядацель загаварыў, — умяшаўся Іван. — Мо вы з ім згаварыліся?

— Ды ты што, Іван, — спалохана апраўдваўся Валодзік. — Каб я са старшынёй? Ды я, ды ты... — заблытаўся ён ва ўласных словах.

Маня, якая пры гэтым зірнула на гаваруна, зразумела, што ён, відаць, усё ткі ведаў пра ссяленне, калі прыходзіў да іх на надворак нібыта папрасіць у Івана цвікоў, і дзе яны абое на дзіва доўга хвіласофствавалі.

— А нічога. Прыдзя той час, што і цябе паклічуць на квас, — адказаў на Валодзікава апраўданне Іван. — Паедзях і ты ў Бяры.

— Паеду, ну і што? — харахорыўся Хвілосаф. — А табе магу параіць: цярпі казак, та-скаць, атаманам будзяш.

І пачалася гарачая, часам аж занадта гучная, гамана пра тое, што ёсць, і пра тое, што будзе. Як заўсёды, дзе збіраецца больш за тры чалавекі, да згоды прыйсці было цяжка. Ледзь не за грудкі браліся. Адны падтрымлівалі ссяленне хутароў, іншыя катэгарычна не згаджаліся. Доказаў хапала вышэй галавы з абодвух бакоў. Прыхільнікі пярэбараў прыводзілі перавагі вясковага жыцця. Разам, казалі, і бацьку лягчэй біць. Там і школа для дзетак бліжэй, і на народ хадзіць недалёка. Ды наогул, у кагале ваду піць і то смачней.

— А што, табе тут не было з кім ваду хлябтаць? — запярэчыў пачутаму Іванаў брат Мікалай.

— Дак там людзей больш, больш ахвотнікаў знойдзецца, та-скаць, шклянку падаць, — не згаджаўся Валодзік Хвілосаф.

— А братачка ты мой, няўжо ты так абяссілеў, што сам шклянку ўжо не падымеш? — падчапіў нехта Камунісціка. — А калі так, то й не пі.

— Ага, ты скажы яшчэ — і не закусвай.

Гучны смех заглушыў словы Хвілосафа. Смех то гучаў, але нейкая нябачная трывога неадчэпна вісела над людзьмі. Перабіваючы адзін аднаго, падсмейваючы, стараючыся перакрычаць, усе разам шукалі адказу на балючае пытанне: ці так ужо добра там, дзе ракі зімуюць.

Калі трохі натаміліся, свае тры капейкі ўставіў Саша Назаноў, які прыехаў на ровары з той самай Каралёўшчыны, куды Іван з Маняй перабрацца мусяць. Ён, як вядома, выдатна ведаў на памяць паэму Якуба Коласа «Новая зямля». Вось і зараз Саша разважна-прымірэнча прамовіў:

— Не бярыцеся за чубы, Колас пра такія мітрэнгі даўно напісаў. І пра пярэбары таксама. І наконт іхняй страхавітасці, і пра выгоднасць і карысць. Так што вы сёння не адкрываеце нічога новага. Пераязджалі да нас, будуць перасяляцца і пасля нас.

— Будуць то будуць, але ж кожнаму сваё баліць.

— Дак у нас жа, та-скаць, добры доктар ёсць: наш старшыня Гарушка. Ён лепей за Сташэўскага (у Вялікай Ліпе сапраўды быў такі знаны на ўсе вакольнія вёскі і хутары доктар) ведае, што нам рабіць, — было незразумела, ці то з падначкай, ці то з адабрэннем прамовіў Валодзік Хвілосаф.

— Дак хай цябе і лечыць, — прапанаваў Васіль Пулікоўскі. — А мы на сваё здароўё ні скардзімсе...

Нарэшце Саша Коласавымі словамі падтрымаў тых, хто шкадаваў хутар:

— Што так, то так, ды працы шкода,
Якую мы тут палажылі;
Зямлю так добра мы ўгналі...

— От маладзец, Саша, от справядліва, — перабіла Гэтэвічава Шура.

— Не я маладзец, а Колас, — адмовіўся ад незаслужанай славы Саша і працягваў:

Апроч таго, тут абжыліся,
На ногі трохі падняліся;
Яшчэ б гадочак пажыць ціха,
Але найгоршае тут ліха —
Збірай зноў цапстрыкі, трасіся...

— Праўду, праўду, Саша, кажаш, — згадзілася Маня. — Ні паспелі тут абжыцца, а ўжо збірай манаткі і прыся да новай хаткі.

— Ого, бач як хутка паэзія на розум кладзецца, рыфма і з тваіх вуснаў саскоквае, — пахваліў ён сястру і дадаў:

— Колас і пра твой настрой напісаў, і пра ўсіх, каму моцна баліць, каго турбуюць пярэбары:

А маці слухае маўкліва,
Аб чымся думае тужліва;
Сказаць штось хоча і ўздыхае,
Штось за язык яе трымае.
— Вось як пачнеш так разважанне,
Агоркне ўсё табе дазвання, —
Нарэшце маці не ўтрывала:
— Таго няма, другога мала;
А як жывеш ды не гадаеш,
То й ліха тога не зважаеш...
Так... хоць зямлі свае нямнога,
Але ўсё ж лепей, як нічога.

— От жа праўдзіва сказаў твой Колас, брацік, — азвалася Маня. — Як пачнеш думаць ды галаву ламаць, то й праўда, агоркне ўсё...

— Дак не мой Колас, а наш. Усіхні, беларускі. Таму і ведае душу нашу, што сам наш, з нашае зямлі, стаўбцоўскай. Стоўбцы ж недалёка ад Нясвіжа. А Колас у Нясвіжы вучыўся. Але паслухаем Коласа:

Ўздыхнула цяжка-цяжка маці,
І зразу стала смутна ў хаце,
Як бы з усіх куткоў і шчылін,
З усіх чуць-чуць заметных звільін
Сюды бяда панapaўзала
І гэтак прыкра пазірала
На ўсіх, ад мала да вяліка,
Бязжаласна і без'языка,
Зрабіўшы ўмомант замяшанне,
І змоўклі ў хаце ўсе дазвання.
Знячэўку маці аж прысела —
Так пераборка ўжо дадзела!

— А мой ты Сашачка, во як самотна, аказваецца... А я ж і прысядала сёння, і жалілася, і прасіла, нічога ні памагло. Упёрсё Гарушка і — хоць ты кол на галаве чашы...

— Ну-ну, цішэй, Маня, не давай волю языку, — спыніў яе Іван.

— А я што? Я ж не на Гарушкавай галаве кол часаць сабралася, — набіралася смеласці Маня.

— А каб і на яго, то што? Святы ён, ці што? Маліцца на яго? — падала голас нябачная за плячыма мужчын Гэлька Нурашова.

— Не, людцы, вы мне агонь у хату ні кідайця, — спыніў асабліва гарачых Іван. — Мне і без вашага жару горачо.

— І праўда, што горачо, хоць і раскрылі ўжэ хату, — дадала Маня. — Так пячэ, што аж задніца смыліць, плакаць хочацца.

— Ну, тады ты паплач адна, а я ўжэ, та-скаць, дадому пайду, — устаў з лавы Валодзік Хвілосаф. — Бо ведамо, язык касцей ні мае, што наўме, тое і бае. А гавэнды вашыя, та-скаць, ажно аскому нагналі.

— А мо хай наастатак Васіль марша зайграе? — нечакана прапанаваў Косцік Сіневічаў. — Ці мо польку. Астатні раз тупням у Манінай хаці.

— А давай лепей «Шумеў камыш» зацягнем. Тожа апошні раз усе разам, — падаў голас Жэнік Юрашоў.

— Во-во, ты і зацягні, а мы, цвярозыя, паслухаем, — адпрэчыў Косцік Сіневіч.

— А я што — лысы? Я ж ні выпіўшы. Ты нешто ні тоё кажаш, — напусціў строгасці ў голас Жэнік.

Усе адразу зашумелі і было не зразумець, ці то згодныя, ці то насміхаюцца з прапановы. Але яснасці дадалі Васіль з Маняй.

— Дак я, каб і хацеў, ні магу вам памагчы, гармоніка ні браў...

А Маня трохі зласнавата разважыла:

— Ніхто не бача, як бедны плача, але кожны бача, як бедны скача. Хай ужэ ў некаго другога скачуць, у нас адтанцавалі. І спяваюць хай іншыя.

А тады нечакана звярнулася да свайго брата Сашы:

— А вось ты, Сашачка, лепш прачытай наастатак той верш пра жыццё. Ты некалі чытаў. Я забылася чый. Але ж словы там добрыя, ні слязлівыя.

— Мо Максіма Багдановіча? Ёсць у яго добрыя словы.

— Дак табе лепш ведаць.

— Мо гэты?

Падымі угару сваё вока,
І ты будзеш ізноў, як дзіця,
І адыйдуць-адлынуць далёка
Ад душы ўсе трывогі жыцця.

— Ага, гэты, — пацвердзіла Маня.

— Так, гэта верш Максіма Багдановіча, — патлумачыў Саша, а каб усім прысутным было ўсё зразумела, дадаў: — Наш беларускі паэт. Нарадзіўся ў Мінску, жыў у Яраслаўлі — у Расіі, памёр ад сухотаў маладым — было дваццаць пяць гадоў, пахаваны ў Ялце, гэта Крым. — І працягваў:

Ёй не трэба ні шчасця, ні ласкі,
Ў ёй няма ні нуды, ні клопот,
Ты — царэвіч цудоўнае казкі,
Гэта хмара — дыван-самалёт!

29

Людзі паразыходзілася, а Маня сама з сабой усё яшчэ разважала над словамі Багдановіча. Вельмі ж кранулі яе. Сёння асабліва. Бо на душу, на яе цяперашні настрой ляглі. Мо і праўда, трэба не губляць дзіцячай звычкі радавацца жыццю, часцей адрываць вочы ад бруду на гэтай зямлі, каб ачысціцца, каб моцы набрацца, сілы падмацаваць, настрой падняць і нястомна крочыць (ого, які высокі стыль!) па той дарозе, па якой вядзе нас Гасподзь усявышні...

Хай так і будзе. Маня села на столку, прыхінула да сябе Толіка і спытала ў Івана:

— Дак куды ж мы ўсё-такі паедзем, га? Пабудзь «царэвічам цудоўнае казкі», падкажы.

— Ого, каб я быў царэвічам, то чаго я тут сядзеў бы? — аджартаваўся Іван.

— Дак мо ўсё ж у Сноў? — прапанавала Маня і спытала: — А ці пытаўся ты ў свайго бацькі, ці пытаўся ён у Петрыка, ці пытаўся той у Аляксаніна наконт пераезду ў Сноў?

— Пакуль невядома, німа ніякага адказу.

— А я чула, што туды востраць лыжы і твае браты Міхась з Мікалаем. Добрая кампанія падбіраецца. Цэлы дом Гэтэвічаў. Пераедзем і мы, мы ж тожа Гэтэвічы. Што яны нам зробяць — солі на хвост насыплюць?

— Солі нам і свае хапае, а хваста, вось бяда, нямашака. Яно то добра было б у Сноў, — згадзіўся Іван. — Петрык там даўно, у яго можна пажыць. Ды і памог бы нечым. Але яшчэ ніхто са Снові нічога пэўнага братам ні сказаў.

Зноў памаўчалі ў роздуме. А тады нечакана Іван прапанаваў:

— Дак мо лепяй саўсім у Маскву рванём?

— Што-о-о?! — Маня не ведала смяяцца з Івана, ці злавацца на яго. — Во-во, бяры спашаленаё палено, кладзі на плечы, палку ў рукі і рві ў Маскву. Там прадасі яго і хату сабе купіш. Цагляную. А мо ў цябе ўжо і «дыван-самалёт» ёсца?

— Ага, два самалёты, кожнаму асобны — мне адзін, табе другі, — паддаўся на жарт Іван. — Я ж не адно сабе хату хачу. Табе таксама. І Масква табе бліжай, чым мне.

— Мне-е? Чаму гэта мне?

— Проста. Хіба забылася, што сваячка там у цябе?

Маня і праўда забылася, што недзе ў Маскве жыве яе хрэсная, далёкая сваячка Манінай маці. Некалі яна ў суседніх Доўкіндах з бацькамі жыла. А калі выйшла замуж, муж забраў да сябе ў невядомую хутаранам Маскву.

— Я ад той Тоні забылася, калі пісьмо палучала. А ты жыць хочаш у яе... Не, давай лепш у Сноў. Там твае родзічы, лаўчэй будзя, чым у Маскве.

— Але хто ж нас перавозіць стая? — засумняваўся Іван. — Хто дзераво на хату дасць? Ды і Гарушка проціў, — астудзіў яе імпэт Іван.

— Проціў-ня-проціў, — заартачылася Маня. — А хто вашых Гэтэвічаў перасяліць збіраецца? Аляксанін. Дак і нас возьма.

— Але ж мы яму нічога ні казалі. І як да яго дабярэцца, калі Гарушка проціў, — паўтарыў Іван.

— Зноў ты за сваё. Гарушка, бядушка... Сам ён у добруй хаці жыве, — усё больш набіралася злосці Маня. — Хай бы сам папрабаваў гэдакай жыткі. А то ўсё начальнікам, ні зачапі яго, шышка гэдакая.

— Сціхні ты, разышлася, — перапыніў Іван так гучна, што аж Толік зірнуў на яго са страхам. — Як усё-роўно ні ведаеш, дзе сіла. У іх сіла, у іх і праўда. Возьмуць пад белыя ручкі, і ні пікнеш нават. Пад гарачую руку ведаеш, што бывае? І мокрага места ні астанецца...

— О-о-о, не, мой даражэнькі Іванка, сарочка вышыванка, — запырэчыла Маня. — Сіла то й праўда ў іх. Але ж ні ўся сіла ў сіле, — ажно сама здзівілася, што выкруціла такое. Мані падалося, што нехта зверху, невядомы ёй і нябачны, нашэптвае гэтыя словы. Таму і наступнае сказала смела і пераканана: — Сіла яшчэ і ў праўдзе! Во як! — І паўтарыла: — У праўдзе сіла! Мо самая моцная сіла. Праўдзівая сіла. Як казаў мой дзед Фама: круцячы свет прайдзеш, але назад ні вернешся.

— Гэта праўда, — згадзіўся Іван. — Але ж мае рацыю і твой бацько, калі кажа: «Трэба жыць, як набяжыць». Бо іхняя сіла перасільвае нашу праўду. І нічога тут, відаць, ні папішаш, — прамовіў ён і глыбока ўздыхнуў. — Але на каго тут наракаць, чаго нас на хвіласофію пацягнуло? Хай яна Валодзіку Хвіласофу астаецца. А мы давай лепш у Толіка папытаем, — прапанаваў нечакана.

— А што, давай, — згадзілася Маня і першай звярнулася да сына: — А ці хацеў бы ты, Толічак, адгэтуль пераязджаць?

Пакуль сын шукаў адказ, Іван запырэчыў:

— Ты няправільно пытаешся. Скажы, Толік, куды ты хацеў бы пераехаць з хутара — у Баяры, ці ў Сноў? Ты ж быў і там, і там, праўда? Помніш, мы ў Снові на базары цукеркі падушачкі куплялі, а дзядзько Петрык табе часопіс «Вожык» аддаў. А праз Баяры ў цэркаў у Ліпу хадзілі.

— Ой, пра цяжкае вы пытаеце, — зусім па-даросламу адказаў сын. — Я ж ні ведаю, ці трэба з дому, — ён так і сказаў: «з дому», — з'езджаць. Тут прасторно, вольно і сонцо якоё... А дзе я тагды жыто пасею? — прамовіў сумна.

— Ну, што: бачыш? Дзіця праўду кажа, — узрадавалася Маня.

— Праўду ці ні праўду, але позно, даганяючы, ні нацалавацца, — уздыхнуў Іван. — Хату ўжо развальваюць.

Сын прадоўжыў свае меркаванні:

— У Снові цікавей, там базар ёсцака, а на ім падушачкі мае любімыя прадаюць, — на гэтых словах Маня павесялела. — Але там дзяцей много. Будуць у мяне цукеркі адбіраць. І дзядзькоў бязногіх процьма. На калясках егдзяць. Я баюсё іх, — сур'эзна разважыў Толік. — А што ў тых Баярах, то я ні ведаю. Мо лепш туды, дзе невядома? — як бы падсумаваў.

— Ну, у Баярах ні ўсё невядомае, — запярэчыла Маня. — Там жа мае родныя браты — дзядзька твай Янак з Ганнай і дзядзька Саша з Нюрай жывуць. Там і цётка Жэня са сваім Віцем з Нурашоў хату будуюць...

Выпытваць у сына яшчэ нешта патрэбы не было: не дзіцячая гэта справа — вырашаць такія складаныя пытанні, ад якіх у саміх галава пухне. Памаўчалі.

— А з чаго будавацца будзем у тых Баярах, га? — спытаў Іван, як быццам прыняў цвёрдае рашэнне. — Мо ў твайго бацькі папросім чаго? Мо дасць якоё палено?

— Ага, дасць, — запярэчыла Маня. — З калена выламаць палена і табе дасць. Хіба забыўсё, што хата яго даўно распасажаная?

— Што-што? — не зразумеў Іван.

— Сто-сто... Ні сто, а дзвесце, — злосна адказала Маня. — Распасажаная нашая хата, — яна і не заўважыла, што сказала «нашая», маючы на ўвазе не іхнюю з Іванам, а бацькаву — Міхася Назановага.

Іван моўчкі зірнуў Мані ў вочы.

— Ты ж ведаяш, параздаваў на пасаг свае вуглэ Міхась Назаноў. Ды і хатай называць тыя вуглэ ўжэ несправядліва, — сама з сабой заспрачалася Маня. — Бо некалі праўдзівы дом быў у нас, а ні проста хата. Цяпер жа адно котлішчо, можна сказаць, асталося.

Іван усё яшчэ маўкліва пазіраў на Маню.

— У Баяры — да Янка, Сашы і Жэні паехала Назанова хата. У Панюцічы — да Косціка. Каму ад хаты адрываў пасаг, каму ад хлява, каму ад гумна. Хіба забыўсё, га?

— Не, ні забыўсё, — неяк сцішана прамовіў Іван і паўтарыў: — Распасажаны дом... Ну й прыдумала...

— Таму саўсім ні асталося на пляцы ні гумна, ні хлява, — як бы не пачуўшы яго, працягвала Маня. — Карова і тая сённяя на кухні стаіць. Бо і сяней з каморкаю ў хаты німа. Як там бацько жыве, то я і ні ведаю. Ні жыве, а выжывае. Мо разам з кароваю снедая і абедая. А мо і саўсім ні абедая? — нібыта спыталася сама ў сябе. — Ён жа адзін астаўсё. І ўсё пыніць і пыніць тую невялічку ўжэ гаспадарку. Яму і паміраць ні будзе калі. А ў нас здаўна казалі, што гумно плача без гаспадара, а хата без гаспадыні.

Так, баба Воля, маці Маніна, сышла ад мужа, бо не магла змірыцца з ягонымі апошнімі выхадкамі. З гадамі бзікаваты стаў дзед Міхась. Часта на

корак наступаў. А тады свае парадкі ў хаце наводзіў, не раз з качаргой на бабу Волю кідаўся гэты ўвішны і грузны мужчына, лаяўся, сварыўся, крычаў. А што магла яна, дробненькая і нямоглая? Хіба што маўчаннем, каб яшчэ больш не злаваць Міхася, ды супакавальнымі словамі збіць ягоную пыху. Калі асабліва насядаў, брала жменю попелу ў печы і шпурляла ў твар, каб пацэліць у вочы. Але гэта дапамагала, як хваробе кашаль. Дзед станавіўся яшчэ больш грозным і раз'ятраным, форменны шалёны. Тады баба Воля ратавалася тым, што замыкалася ў зале, за тымі самымі філёнчатымі дзвярыма, якія пазней у новай баярскай Іванавай хаце аказаліся.

Такая вось выходзіла гісторыя з геаграфіяй. Таму і жыве Міхась адзін, трывае, суцішыўся, бо з каровай не пасварыўся. І не таму, што ў яе рогі, а хто ж тады малака, смятаны, масла, маслянкі дасць? За што капейку на Сноўскім базары атрымаеш? Што на стол сабе альбо ўнукам паставіш? Ды і пагаварыць ёсць з кім. Да любой жывёлы ён заўсёды ставіўся з шанаваннем, часам мо большым, чым да некаторых людзей.

— Як яму аднаму перасяляцца? Ён жа ні з кім ні ўжывецца. Выходзіць, трэба свой куток мець. А ці паможа яму калхоз яго вуглэ перацягнуць?

— Вытрымая, ён трывушчы, жылісты, — разважна прамовіў Іван. — Усё перанясе, вытрымая. Хіба забылася яго любімае: трэба жыць, як набяжыць. Ды і Гарушка ні кіня. Пастанова высокая да гэтага абавязвае — ссяляць усіх, а не асобных.

— Ого, ты ўжэ як праўдзівы дзіпутат гаворыш, — падчапіла Маня. — А з чым паедзя ў твая Баяры ці ў Ліпу бацько?

— Ну, відаць, у Ліпе яму рабіць німа чаго. Дзеці ж усе ў Баярах. І мы туды ж лыжы вострым.

— Ага, вострым, — запярэчыла Маня. — Не мы вострым, а нам востраць.

— Хай сабе і так, але ж усё роўно ў Баяры, на Каралёўшчыну, дзе Янак, Саша, Жэня.

Іван пачухаў патыліцу, сам сабе ўсміхнуўся і нечакана прамовіў:

— Дак мо ўсім нам разам сабрацца — Гэтэвічам і Назанам? І новы канец у Баярах засяліць? Каля Каралёўшчыны. Назановым назваць. Альбо Гэтэвічавай слабадой.

— А гэта трэба падлічыць, каго больш будзя: вас ці нас? Калі твае ў Сноў паедуць, то нас больш.

— Іш ты, як загаварыла: нас ці вас? Ні збівай з панталыку. А што, хіба мы ўжэ ні разам, хіба паасобку, хіба аддзяліліся Назаны ад Гэтэвічаў?

Іван так пільна зірнуў у Маніны вочы, што тая разгубілася, не ведала, што адказаць.

— Разам мы, хоць і распасажаныя, як ты кажаш, — падсумаваў Іван. — Але ж добрае слоўцо прыдумала: распасажаная хата. — Памаўчаў. — Вось бы нам дажыць да тае пары, калі сваю новую хату давядзецца распасажваць... — І хітравата зірнуў на Маню. А яна гэтак жа хітравата і ўжо без нядаўнай злосці адказала:

— Дак тоё ж ад цябе залежыць, — і з хітрынкай у голасе дадала: — Як старацца будзеш.

— Я то буду, — у тон ёй адказаў Іван. — Ні зломак, ты ж ведаеш. Але і ты ні павінна гультаяваць.

— Ні буду, Іванка, сарочка вышыванка, — згадзілася Маня і неяк асабліва ласкава прытулілася да мужа, адначасна прыхінуўшы да сябе Толіка.

— Ну то й добра, — падрахаваў Іван. — Бо сіла ў праўдзе. Так ты казалася?

Ён устаў са столка, цяжка ўздыхнуў і пакіраваў да дзвярэй. Перш чым адчыніў іх, Маня пачула яго здзіўлены голас:

— Іш ты, распасажаны дом... Ну й прыдумала.

А Маня пайшла слаць пасцелі — сабе, Івану з Талікам. Іх чакала першая ноч у парушанай для пярэбараў хаце. Вядома, не апошняя, але адна з самых апошніх у першай сваёй хаце на хутары.

30

Маня не верыла сваім вачам: хата знікала не па днях, а па гадзінах. Як цяжка было яе будаваць, так проста і хутка, аказваецца, можна разабраць, раскатаць па бярвяну. Толькі што была страху, а ўжо і крокваў няма. Стараліся разбіральшчыкі, памяталі старшынёва рашэнне — да зімы збудаваць Івану новую хату. Таму адначасова з разборкай, адвозілі на падводах у Баяры лагы, кроквы, усё іншае, што для новага будаўніцтва прыдасца. Здаралася, тапталі калгаснае жыта, што расло вакол хаты. Не дай Бог, каб такое зрабілі Гэтэвічы, ці хто іншы з хутаран, дорага б ім гэта каштавала.

Жыта было асаблівай захопленасцю Мані, сапраўднай святыняй, да якой у яе і адносіны адпаведныя. Кожны год на пачатку жніва — ці то на сваім полі, ці на калгасным — яна казалася малітву і паўтарала адно і тое ж: «Радзі, Божа, жыто на другоё лето лепшаё за гэта». Ад саладжавага паху зернеек яна ажно на сёмае неба падымалася. І не важна, дзе было збожжа — у дамашнім кубле ці на калгасным таку, у недаспелых яшчэ каласах, ці ў састаўленых мыдлях. Яна гэтым святым зернейкам пакланялася, песні ім спявала. Заўсёды. Калі жала сярпом, калі веяла збожжа, нават калі складалі снапы ў сцірты на калгасным полі, і тады ўмудралася нешта мармытаць сабе пад нос, альбо разам з іншымі наспеўваць нападўголаса ў кароткія перадышкі. Ну а калі мясіла ў вялікай дзяжы свой хлеб, гэта было для яе найбольшае свята, нягледзячы на тое, што і без таго натруджаныя рукі ажно гулі ад стомы. Але гэта была акурат тая стома, якая радавала, паляпшала настрой, мацавала перакананне, што ўсё будзе добра, калі на сталю ляжаць пахкія свежаспечаныя боханы, акропленыя халоднай вадой і накрытыя чысценькім кужэльным ручніком. А водар ад іх ажно па надворку гуляе, нават куры весялей кудахтаць пачынаюць. Хлеб у Мані лепшы за белыя булкі выходзіў. Мо таму, што пякла іх не часта, ашчаджала пытляваную муку, бо не заўсёды было на яе ўдосталь пшаніцы. І не змелеш яе на жорнах, што ў хаце Манінага бацькі, як жыта, везці на млын трэба.

Цяпер жа цяжка сказаць, які хлеб будзе, бо хто яго ведае, што за печ у новай хаце. Гэтая во ўдалай аказалася — моцна і непарушна стаіць, хоць і не пад страхой. Маня паліць у ёй, як і раней. Ставіць гаршчок з капустай, панцак варыць, умудраецца аладкі пячы. Бо не захацелі дакучаць сваякам, не пайшлі ў падсуседзі. Як і некалі, падчас будаўніцтва тут свайго гняздзечка, змайстравалі будан і хаваліся ў ім, спалі там ночамі, пакуль было цёпла.

На пляцы ж у Баярах несціхана кіпела праца, праўда, пакуль што на ўзроўні фундамента, які нечакана аказаўся вельмі ж высокім з аднаго боку, а з другога ледзь не ў зямлі хаваўся — гэтакі круты быў касагор. Гарушка прыспешваў цесляў. Даў крэдыт Івану, паставіў яго даглядчыкам цялят, каб больш зарабляў і хутка з пазыкай разлічыўся.

Івану не хапала часу кожны дзень бываць на будоўлі: як папікала Маня, ён не стамляўся цялятам хвасты круціць. Толькі познім вечарам, калі ўжо

сыходзілі будаўнікі, часам завітваў на пляц. Маня ж пільнавалася хутарскога гняздзечка, развітвацца з якім ой як не хацелася, таму і не мела асаблівага жадання пазіраць, што і як там робіцца.

І вось аднойчы, перад нядзелай, Іван прынёс вестку:

— Паклалі падваліны нашай новай хаты... — паведаміў Мані і дадаў: — У Баярах... На Каралёўшчыне...

Тая ў адказ толькі плечукамі сцёпанула. Толькі жа радасна зірнуў на тату з мамай і нечакана сур'ёзна, старшынёвымі словамі прамовіў:

— О-о, будзе ў нас новая хата.

Муж з жонкай здзіўлена-ўсмешна пераглянуліся.

— Ну што ж, — уздыхнуў Іван. — Што ўсяму міру, то й бабінаму сыну.

А Маня не прамінула падчапіць Івана:

— Ну, тады, Іванка, сарочка вышыванка, пачынай рахтавацца да ўхошчын, калі так, — трошкі памаўчала і, уздыхнуўшы, дадала: — Хай сабе будзе так. Не са злом жа ехаць у новую хату, праўда? Ды і тоё вядома, як казаў дзед Мацейка, што жыццё пражыць — ні полё перайсці. А мы ж ужэ на трэцяё полё пройдзем. Відаць, так на раду напісано...

— Ага, трэба жыць, як набяжыць, — Іван хітравата зірнуў на жонку.

Маня прыгарнула да сябе Толіка, абняла мужа за шыю. І нечакана для самой сябе ўсё гучней стала выводзіць:

Ой, жала я жыта пры дарозе,
Павесіла калыску на бярозе.
Ой, жала я жыта пры даліне,
Павесіла калыску на яліне.
Вісіць мая калысачка, а я бачу.
Плача мая дзяціначка, а я чую.
Ой, пайду дзяціначку падгадую.

31

Іван прыносіў усё новыя звесткі з будаўніцтва новай хаты. Будаўнікі і праўда стараліся, Гарушка прыспешваў. А паспяшыш, вядома, што зробіш. У цесляў таксама хапала недаробак — майстра відаць па рабоце. Прасілі Івана, каб не казаў Гарушку, маўляў, пазней яны самі ўсё паправяць. Івану не выпадала ні сварыцца з будаўнікамі, ні скардзіцца старшыні, не прывык ён на людзей кляпаць, лічыў: хай лепш маё прападзе, чым іншым бяды нарабіць і сабе нервы патрапаць.

Хата стаяла ўсё яшчэ ў рыштаваннях. Страху, так на хутары здаўна называлі дах, гонтай накрылі. Франтоны-фацыяты дошкамі забілі. Вялікую печ і малую печку для абагрэву «залы» зладзіў Манін брат Янак, якому работы гэтым перасяленскім часам хапала па горла. Дзверы ўваходныя з новых тоўстых дошак на завесы павесілі. Няма пакуль што дзвярэй на кухню. Бо старыя паставілі ў каморку, якую вырашылі зменшыць на карысць кухні. А вось у «залу», альбо проста ў хату, як заўсёды казалі на хутары, прыладзілі дзверы дзед Назана. З таго самага распасажанага дома. Філёнчатая, двухстворкавая, з залатымі, бо блісчучыя, ручкамі. Не дзверы — адна любата, жыві і радуйся.

Падчас размовы адным познім вечарам Маня нечакана спытала:

— А ці не забыліся майстры крыжык драўляны да вільчыка хаты прыбіць? Пакуль рыштаванні стаяць, хай зробіць.

— Дак зрабілі ўжэ. Адно як страху накрылі, адразу ж і крыж я сам зрабіў, а яны прыбілі.

— Ну то й добро, — пахваліла Маня.

Іванава хата хутка можа лічыцца жыллой, а вось дзве іншыя, гаспадары якіх у Баяры перабіраюцца, няскора комінавым дымком аб’являць аб сваёй гатоўнасці. Хутка толькі байка баецца, а добрая справа няспешна робіцца. Цесляў не хапае. Таму і стаяць былыя хутарскія «харомы», як жартам прызвалі іх карэнныя жыхары Каралёўшчыны — таго пасёлачка баярскага, куды хутаране перабіраюцца, без страхі і без вокан, без падрубывы — на высокіх камянях, бо цэменту нестася, каб фундамент заліць.

Неўзабаве ўставілі Івану вокны, зашклілі, дубэльты новыя зрабілі. Пакла-лі новую столь — дошкі ажно свецяцца, такія жоўценькія. А вось на падлогу дошак няма, не напілаваў калгасны тартак.

— Ат, бог з ім, — махнула рукой Маня на Іванава буркатанне. — Хіба ж нам прывыкаць? Жылі на Язаўцы без падлогі, пражывём і ў Баярах. А свету там тожа німа? — спытала нечакана наконт электрычнага асвятлення.

— Німа, лініі яшчэ німа, — патлумачыў Іван. — А хіба адвыклі мы ад лямпы? У нас жа сямёрка, добра свеціць. І карасіна ёсцака.

Маня змаўчала.

Побач з хатай асобна пабудавалі хлёў, бо на хутары іхняя будыніна была суцэльнай — усё пад адной страхой. Хацелі нават падвал-пограб, чаго на хутары зусім не было, пад хатай зрабіць. Але не хапіла цэменту. «Зробім пасля», — паабяцалі. Ды Маня з Іванам ведалі гэтка абяцанкі-цацанкі. Так яно і выйшла. Гадоў праз пяць давялося самім капаць той падвал-пограб і прасіць суседзяў на падмогу, каб ацэментавалі яго.

Не заўважылі, як адляцела ў вырай лета. Восень пачала перабіраць свае ўборы. Толькі не прыбірала яна старой Іванавай хаты. Не было яе. Не прыбірала і новай, баярскай — не гатовая яшчэ. Іван з Маняй пачалі не на жарт турбавацца: ці паспеюць будаўнікі, ці не давядзецца туляцца па чужых кутках зімой?

32

Як толькі ў Мані пачалі набіраць сілу развагі адносна справядлівасці іхняга прымусова-добрахвотнага перасялення ў Баяры, як толькі яе захапіў клопат пра новую хату, прыходзіла разуменне немагчымасці змяніць абставіны, а разам з гэтым нараджалася адчуванне безвыходнасці. Але адчуванне гэтае, што дзіўна, не выклікала супраціўлення, наадварот, яно супакойвала, здымала трывогу, гасіла эмоцыі. Аказваецца, безвыходнасць можа мець і свой станоўчы ўплыў.

Аднойчы Маня разам з іншымі хутаранамі перажыла ўжо нешта падобнае. Тады, калі калгас стваралі. І сёння яна ўсё больш разумее, што іменна адчуванне безвыходнасці прымусвала згаджацца тады і змушае супакойвацца цяпер, больш рэальна зірнуць на ўсю тую сітуацыю, у якой апынулася Іванава сям’я. У Маніні плач па хутары, у яе хваласпеў у гонар непаўторнасці і вышэйшасці хутарскога жыцця сталі ўплятацца ніткі рэальнасці, якія гэтае ўзнёслае палатно міжволі пазбаўлялі многіх яркіх фарбаў. Чым больш астывала Маня, тым больш красак губляў хутарскі дыван.

Быццам нехта іншы нашэптваў ёй: а што, хіба заўсёды такім замілаваным і бясхмарным было тутэйшае жыццё? Няўжо мала было плачу, бяды, гора,

нястач? І за палякамі, і пры саветах. Незразумелы хапун зімой 1940 года бязвінных людзей, правінай якіх хіба лічылася тое, што былі беднымі, не маглі купіць зямлі за палякамі, а таму ніякага набытку не нажылі, яшчэ дагэтуль выклікае дрыжкі і страх. А калгасная старонка хіба не чорнай фарбай пазначана, хіба без страху абышлася? Усё яшчэ не гоіцца баячка. Толькі закрані яе, такім болем адгукнецца, што мала не пакажацца.

Гэта ж трэба было дадумацца, каб самахоць, добраахвотна кідаць у нябачны і недаступны пасля гэтага агульны кацёл усе свае пажыткі і набыткі, расставацца з тым, што нажыта такім салёным потам, які аж вочы выядаў. Чаму самахоць? Бо ўсё рабілася пад маркай уласнага, асабістага жадання хутаран як мага хутчэй далучыцца да савецкай рэальнасці, якая ўжо даўнавата панавала ў Савецкай Беларусі. Выходзіла, што кожны гаспадар сам, па сваёй уласнай волі запрагаў свайго каня, грузіў на воз свае плуг, барану, увесь іншы сельскі інвентар, прывязваў да аглоблі сваю карову і як мага хутчэй самахоць пёрся у Вялікую Ліпу — у калгас. Там пакідаў не толькі карову, а і каня, вядома. А без каня не адно ў Сноў не з'ездзіш, каб парася на базары купіць і дадому прывезці, а і са сваімі соткамі не ўправішся. Праўда, тым, хто нічога не меў, не надта балела, не баяліся ў калгас ісці — усё адно нічога не губляюць. Ім усё гэта дзіўным прадстаўленнем здавалася.

Каб паказаць і даказаць наяўнасць радасці наваспечаных калгаснікаў, прадстаўнікі сельсавета і калгаснай канторы, якія прыехалі на хутар разам з карэспандэнтамі радыё і цэнтральнай газеты, арганізавалі першы абоз калгаснікаў з чатырох падвод. Героямі дня зрабілі чатыры сям'і. На першую падводу прымацавалі чырвонае палотнішча з нейкім патрыятычным лозунгам. Чырвонымі сцягамі ўбралі і іншыя падводы.

Усё хораша, усе задаволеныя.

А чаго ж тады галасілі жанкі, чаго плакалі дзеці? Чаго прыехаў на хутар міліцыянер Пахомаў, які непрыкметна, але вельмі ж пільна сачыў за паводзінамі ўсіх — і тых, хто ехаў на вазах, і тых, хто праз вокны альбо з-за кустоў на надворку цікаваў, як і што там адбываецца ў добраахвотнікаў-калгаснікаў?

Агітацыя за калгас не спынялася да той пары, пакуль усе хутаране не прызналі сваёй згоды стаць калгаснікамі. Апошнім аказаўся Міхась Назанюў. Доўга трымаўся ён, не разгадваў ні на хутарскія пакепліванні і абзывалкі аднаасобнікам, куркулём, кулаком, ні на пакуль што нягучныя страшылкі з сельсавета, якія называліся агітацыяй. Урэшце перамаглі страх і агітацыя. Страх не за свой уласны лёс. За сыноў з дочкамі баяўся Міхась. Невядома, як паглядзяць на іх начальнікі, калі яны, маладыя, свядомыя не могуць справіцца са старымі бацькамі. Пад галашэнне Міхасёвай жонкі Волькі і плач іхніх дачок паехала ў калгас, хоць і без чырвонага палотнішча на возе, усё, што трэба было туды аддаць. Адалі і карову, пакінуўшы сабе цялятка.

А без усяго гэтага які ж ты гаспадар? Звычайны галадранец. Праўда, не зусім звычайны, бо калгасны. Ды паспрабуй толькі пікнуць, тут ужо адным Пахомавым не абыдзецца. Хоць плач, хоць смейся, а нічога не паправіш, не зменіш і не адменіш. Таму і станавіліся калгаснікамі. Зубамі скрыгаталі, а везлі на калгасны двор усё, без чаго зусім нядаўна не маглі ўявіць уласную гаспадарку. Вялі коней, кароў, нават авечак, калі яны ў некага былі. Калгаснікам не павінна нічога замінаць працаваць на агульную карысць. А на сваю? Дак пра гэта ёсць каму паклапаціцца — калгаснага начальства ніколі не бракавала. Было каму палачак наставіць, працадні падлічыць, нядоімку за недаплачаныя падаткі прызначыць. Толькі вось з клопату таго аніякай карысці не мелі хутаране.

Праўда, не былі б хутаране хутаранамі, каб вась так, без усяго ўсякага пажадалі застацца без інвентару, з якім за многія гады звывліся, зжыліся, як са сваёй уласнай жонкай. Хто прыхаваў барану, хто плуг, а нехта пастронкі, сявеньку. Адным словам, каб было ў выпадку чаго і песеяць, і вырасціць, і жжаць, і абмалаціць, і муку змалоць, аб'яднаўшы высілкі ўсіх. Цішком пакідалі, ніхто ні перад кім нічым такім не хваліўся, але, каб добра пашукалі, то яшчэ не адзін калгасны воз наладавалі б. Хавалі так, на ўсякі выпадак, а можа, і прыдасца.

Шкадаванне доўга не давала ім спакою. Адно ратавала: показка пра тое, што ніколі не можа быць так кепска, каб не стала яшчэ горш. Дык вась, якраз гэтая боязь, каб не стала яшчэ горш, і змушала трымаць язык за зубамі, працаваць за палачкі, а на сходах хваліць свабодную працу на свабодным палетку — відаць, ад гаспадара свабодным, бо цяпер гаспадарамі лічыліся ўсе, нават тыя, хто нічога не прывёз і не прынёс у калгас, бо не было чаго, як, напрыклад, Валодзік Хвілосаф і Жорыка Бандзюковага бацька. Праўда, Жорыка не прамінулі падкузьміць: вась каб не спаліў твой бацька крэсла, што ты са Сноўскіх кашараў прыцягнуў, прагадзілася б у калгасе, мякка было б некаму ў канторы сядзець.

Маўчалі, працавалі, прывыкалі. Прывыклі. І нават песні пачалі гучаць не толькі на ігрышчах, а і на калгасным полі ці сенажаці. Даказвалі: чалавек трывушчы, любую бяду вынесе, стрывае любы здзек, а вась наконт багацця, дастатку, сытага жыцця — то яшчэ пытанне. Любая рэчаіснасць — іхняя хутарская, чужая для іх вясковая, невядомая ім гарадская — і за палякамі, і пасля іхняга сыходу не раз давала такія прыклады.

Праўда, знаходзіліся на хутары вастрасловы, якія і пра калгаснае жыццё анекдоты паспелі пачуць, і баязлівых хутаран падсмейвалі, пакеплівалі з іхняга страху перад калгасам. Закапёршчыкамі гэтых размоў-падсмейванняў як правіла былі Жорык Бандзюкоў ды Валодзік Хвілосаф, ён жа Камунісік. Як толькі збярэцца дзе-небудзь якая-небудзь кампанія, абавязкова нехта наконт калгаса рэпліку кіне. Слова за слова, і пайшло, і паехала.

— Чаго вы так перажываеце? — пытаўся Хвілосаф у тых, хто адважваўся выказаць хоць бы нясмелую нязгоду з калгасам. — Баіцеся, та-скаць, без працы застацца? Не бойцеся. Яе яшчэ больш будзе. Ні сумнявайцеся.

— Праўда, — устаўляў свае тры капейкі Жорык. — Якія некалі ў вас былі надзелы? Каб села на Іванаў участак Пахвалёнчыкава Стася, то сваёй спадніцай усю зямлю накрыла б. А цяпер жа, каб нават усе жанкі з Язаўца свае сукенкі ды спадніцы над калгаснай зямлёй распусцілі, дак і то не справіліся б. Во дзе зямля, дак зямля. Працуй — не хачу...

— Дак я і ні хачу, — ціхенька падаваў голас нехта з-за спінаў іншых.

Нягучны смех і невясёлыя ўсмешкі суправаджалі гэтыя словы. А Камунісік далей вёў агітацыю, як называў ён апошнім часам свае развагі.

— Ці мо багацця свайго шкадуеце? — звяртаўся ён да прысутных і чакаў іхняй рэакцыі. Але людзі звычайна маўчалі. — Дак чаго тут шкадаваць? Бог даў, та-скаць, Бог і ўзяў...

Ну, тут ужо было не вытрымаць. Чуліся гучныя пярэчанні.

— Ну ты і загнуў. Бог даў... Табе то мо Бог і даў. А я сваім гарбом усё нажываў, — казаў Васіль Пулікоўскі.

— Ага, даў яму Бог, — падчэпліваў Хвілосафа Саша Назаноў. — Пустую міску даў, ды язык як памяло, які ні томіцца лухту малоць.

— Я то хоць нешто мялю, а ў цябе, та-скаць, і гэтаго німа, — не лез у кішэню па слова Валодзік.

— Толькі твайго змолатаго нават свінні есці ні хочуць, — зусім сур'эзна прамаўляў звычайна маўклівы Сіневічаў Косцік. — Бо пустое ў іх карыто.

— А Божа ж ты мой, а дзе ж ты ў яго тых свіней бачыў? — пляснула рукамі Жэня Назанова.

— Дак мо таму і не вядуцца свінні, што адным балабольштвам корміць, — смяяўся Васіль Пулікоўскі.

Хвілосаф мужна вытрымліваў паўзу, даваў усім ахвочым пазубаскаліць, як казаў ён, а тады сур'эзна працягваў:

— Вы ж усе, та-скаць, Божыя людзі. Праўда? За палякамі яшчэ большымі вернікамі былі, — трошкі пачакаў адказу, а не дачакаўшыся, працягваў: — У царкву ходзіце, та-скаць, нешто слухаеце там. Дак няўжо ні чулі, што бацюшко казаў, га? Зямноё багаццё, та-скаць, на небе непатрэбно. Разумеце, га? Не-пат-рэб-но. Ні пусцяць вас туды з ім. Усё-роўна тут, на зямлі яго пакідаць прыйдзеца. Дак нашто, та-скаць, абцяжарваць сябе?

— А ты ўжо і з нябеснай канцылярыяй сувязь маеш? Іш, які быстры, — падсмяяў Васіль. — Тады перадай на небо, што нашаё багаццё ў нас адабралі. Каб ні пускалі на небо тых, хто яго адбіраў, — і хітравата так зірнуў на Хвілосафа. Але той не надаў гэтаму аніякай увагі.

— Во-во, — замяяўся Камунісцік. — Нават бязбожныя камуністыя, та-скаць, зразумелі нябесныя парадкі і памаглі вам вашу веру ўмацаваць. Адабралі, та-скаць, ад вас лішняё багаццё, каб вам лягчэй і скарэй было ў царство нябеснаё патрапіць.

— А ты ні грашы, бязбожнік ты.

— Во-во, каб скарэй...

— У каго ты лішняё багаццё бачыў?

— Мо табе яно і лішняё, бо ў цябе яго ніколі ні было. А мне пяць ратоў накарміць трэба, тром дочкам пасаг сабраць.

— Дак ты мо яшчэ раней за нас на небо сабраўсё? — пытаецца Васіль Пулікоўскі ў Хвілосафа. — Бо ты ж і за палякамі, і цяпер гол як сакол.

— Ні толькі гол, але добры пусты балабол, — трохі зласнавата падчапіў Саша Назаноў.

— А гэта, та-скаць, хто на што радзіўсё, той на тоё і згадзіўсё, — адказаў Валодзік Хвілосаф, і было не зразумець, ці то ён спрачаецца з Сашам, ці то згаджаецца з ім.

Такія альбо падобныя размовы-спрэчкі-падсмейванні на пачатку калгаснага жыцця былі частымі. Але з часам пачуцці прыгаслі, языкі прытамліся. Людзі паступова прывыкалі да новага становішча, злосці і крыўды ў іх паменшала — ці мо прыхавалі ад чужых вачэй і вушэй. А неўзабаве і зусім спакойна сталі пачувацца. Хадзілі ў калгас, адзначалі не толькі царкоўныя святы, а і савецкія, калгасныя зажынкі, дажынкі, дакопкі — усе разам збіраліся, гулялі, забаўляліся, песні спявалі, танцавалі — вальсы круцілі, польку скакалі, умелі абэрак, кракавяка, каробачку. Адным словам, жыццё ўвайшло хоць і ў новую, але ў сваю каляіну. Па каляіне той і каціліся звыклія калгасныя будні. Хутаране не перасталі быць хутаранамі. А з новымі абставінамі звыкліяся. Ды на табе — збірай манаткі і прыся да новай хаткі...

33

І вось наступіў той абяцаны Гарушкам дзень. Перасяленне. Пярэбары. Пераезд. Ухошчыны. Апошні хутарскі дзень для Мані, Івана і іхняга Толіка. Адзін з першых дзён лістапада. Кастрычнік і пачатак новага месяца не былі

халоднымі. А вось сённа ў паветры адчуваўся халадок, стаяла стыласць, бачна, што бралася на зіму.

Старшыня Гарушка паабяцаў даць машыну для перавозкі хатняга набытку. Дакляраваў, што сам разам з тэлевізій да новай хаты пад'едзе, каб сустрэць навасёлаў. Ці будзе тое на самай справе, то хто ж яго ведае. Аднак пра пачастунак для першых наведнікаў новай хаты Іван паклапаціўся, сабралі гасцявы пакунак.

Старшыні карцела зрабіць Іванавы ўхошчыны якраз перад днём Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, які адзначаўся 7 лістапада. Во тады, разлічваў, будзе годны падарунак і тэлевізійнікам, і святу. Ды і самому старшыні — стрымаў Гарушка слова наконт новай хаты Івану, не падвёў дэпутата.

Абяцаная Гарушкам палутарка з'явілася толькі пад самы абед — псавалася па дарозе, глухла, як патлумачыў шафёр. Грузавік пад'ехаў да хаты дзед Яся, Іванавага бацькі, дзе ў прасторным хляве было складзена ўсё нажытае невялікім сямействам. Аказалася, нажытага не так ужо і мала. Пакідаць жа не хацелі нічога, бо невядома калі дадуць і ці дадуць наогул машыну яшчэ раз. А свайго каня і воза зараз ні ў кога няма. Пакавалі ўсё ў кузаве сам Іван і ягоны брат Мікалай. Насіць дапамагалі дзед з бабай, Маня, прысланыя з машынай калгаснікі і нават Толік. Ды ўсё адно загрузіліся толькі надвячоркам. А пакуль павячэралі, узяўшы, каму можна, па кроплі самагонкі — бо як жа на сухую развітвацца з родным, сваім, дарагім? — пачалі насоўвацца прыцемкі.

Перш, чым назаўсёды з'ехаць з хутара, усе аднасямейнікі Гэтэвічы вырашылі пайсці на котлішча былой хаты. Каб развітацца. Каб пакланіцца гэтаму наймільшаму для іх куточку. Каб сказаць гэтай потам мытай-перамытай зямельцы шчырае дзякуй. За хлеб, за соль. За слёзы радасці і пакут, апошніх, праўда, было непараўнальна больш. За даброты і шчодрасць яе, за выпрабаванні, якія — без патэтыкі — гартавалі і школілі характар, вучылі жыць. «Жыць, як набяжыць...»

Стаялі. Маўчалі. Кожны думаў аб сваім. Нават Толік, які пакідаў тут свой недасаджаны і недавыраслы лес. Не, не лес, вядома. Проста лясок, лясочак, а праўдзівей — падлесак. Рэдкія елачкі, некалькі бярозак і хваінак і праўда выжылі ў разбуральнай перасяленскай мітусні. А каму яны дастануцца, хто будзе і ці будзе імі апекавацца, Толік не ведаў. Шкадаванне змусіла яго інстынктыўна паглядзіць самую большую з елачак. Тая ў адказ развітальна кальнула ў руку. Ды так, што кропелька крыві выступіла на пальчыку. Цярплівы Толік не стрымаў пякучую слязу, якая самахоць выплыла з вока і пакацілася па шчацэ. Каб не бачылі гэтага дарослыя і не пачалі супакойваць ды шкадаваць, хлапчук адварнуўся да гонкай хваінкі і другой, не балючай, рукой сціснуў адну з яе галінак. Доўгія і мяккія іголки схаваліся ў кулачку. Толік няспешна правёў ім да самага канца галінкі.

А тады нечакана хлопчык заўважыў на нядаўна яшчэ цалкам зялёнай хвойцы некалькі сучкоў з карычневымі іголкамі. «Што, хвойка, пачала засыхаць?» — не паверыў ён сваім вачам. Але ад праўды нікуды не ўцячэш. Маленькая сасонка была пазначана немінучай бядой засыхання.

«Дак гэта яна ні хоча аставацца адна, — падумалася Толіку. — Але ж ні адна ты тут, — суцяшаў ён сасонку. — Увесь мой лясок пакуль што жывы...»

Толік яшчэ пэўны час ціхенька — адно у думках — размаўляў са сваім лесам. Яму было і ўсцешна, што лясок выстаяў і будзе расці, і трывожна за тое, што без нагляду ён прападзе, засохне, знікне, яго зааруць трактары.

І ён паабяцаў: «Не сумуйце, сябры мае. Я буду прыязджаць да вас».

А што ён мог прапанаваць яшчэ? Паскардзіцца? Дык дрэўцы гэтыя і без таго сумам ахінутыя. Сказаць праўду? Але якую? Ён і сам не ведаў яе. А тады нечаканая думка нарадзілася ў галаве і ўжо ўголос, але не надта гучна, Толік прамовіў:

— Як толькі разбяромся з новаю хатаю, я папрашу тату прыехаць сюды. І мы перасадзім вас на новае место. Так, — ужо зусім пераканаўча паабяцаў ён, — мы абавязкова вернемся сюды і перавязём вас. Я абяцаю...

Маці заўважыла і Толікаву крывяную кропельку, і ягоную пякучую слязу. Ды не прамовіла ні слова, толькі мацней сціснула зубы, ажно да скрыгату. А ў самой горла перахапілі нечаканыя спазмы, з вуснаў гатовы быў сарвацца крык адчаю. Стрымалася. Стрымала і слёзы, і крык. Аднаго не стрымала: кадык-яблычак у горле сам па сабе пачаў то скакаць угару, то апускацца ўніз, ганяючы балючы камяк, які намагаўся выціснуць з вачэй непатрэбныя тут слёзы. Каб схаваць міжвольную праяву слабасці, Маня знарок закашлялася, прыкрыла рот рукой. Затым рушыла да печы. Комін, які без хаты стаў неверагодна высокім, адзінока-гаротна панаваў над пляцам і нібыта маркотна пытаўся: «Ну што, пакідаеце? А на каго? Хто бараніць мяне будзе ад ветру, ад навальніцы, ад сцюжы? Каму служыць буду далей?»

Іван стаяў моўчкі. Пазіраў то на наваколле, то на сваіх аднасямейнікаў і маўчаў.

Маня нібыта пачула голас печы і падышла да чалеснікаў. Ды не было тут ні чапалы, ні вілак, ні качаргі. Не было і скаварады, і гаршкоў, і чыгуноў. Нават засланкі не было. Ні-чо-га... Пуста на прыпечку. Пуста ў падпечку, дзе некалі зімавалі куры. Пуста ў самой печы, якая ўмела выпякаць пахкія і вельмі ж смачныя боханы. Толькі кучка не зляжалага яшчэ попелу ўсярэдзіне нагадвала, што зусім нядаўны тут гарэў агонь. Тут варылі крупнік, смажылі бульбу, пяклі аладкі. Бо тут жылі людзі. Вось гэтыя самыя, што дзіўна аціхлыя стаяць зараз каля гэтага адзінага напамінку аб нядаўнім сумесным жыцці тут, на хутары, які быў для іх без перабольшання цэнтрам сусвету, святым месцам на гэтай грэшнай зямлі, магутным магнітам, што прыцягваў усе іхнія думкі і памкненні. І нават тое благое, што давялося перажыць, зараз бачылася не такім ужо страшным і балючым.

Маня, не хаваючыся, пагладзіла печ. Гладзячы, абышла яе ўкруга. Паклала руку на чэран. Але не цяплом, а холадам азваўся ён. Вецер разніс па наваколлі ўвабраную ім некалі гарачыню ад спаленага ў печы торфу. Гарачыню, што заўсёды ператваралася ў прыёмнае і жыццядайнае хатняе цяпло, якое трывала цэлую ноч, нават самую доўгую — восеньскую.

Ды ніколі больш не нагрэе печ хаты, якой няма. Ніколі не сагрэе схаладалых на дварэ Толіка і самой Мані, якія пакінулі яе адну сярод бязмернай і безагляднай палявой пустэчы пад насупленным і пракіслым ад нуднага дажджу небам. На каго пакінулі? На гэтае пытанне ні адзін з прысутных не здолеў бы адказаць ні самому сабе, ні іншаму. Пакінулі і ўсё тут... Хоць і не па сваёй волі, не самахоць, а пакінулі ж.

«Дак скоро ж і самога хутара ні стане?!» — гэтая думка, якая і раней вярэдзіла душу, прымусіла Маню сцэпануцца. Назаўсёды спыніцца хутарскі гадзіннік. Не будзе іхняга Язаўца, на якім нарадзілася не адно тутэйшае немаўля — іхні сыночак таксама, з якога ў жыццё вечнае выправіўся не адзін тутэйшы жыхар — іхняе немаўлятка таксама. Ніколі больш не назавуць іх хутаранамі, хіба што былымі. Ніколі больш не прыедуць сюды, да дэпутата Гэтэвіча, упалнамочаныя, не будуць грукаць у дзверы, якіх няма, не сядуць

за стол з бульбай і бутэлькай, якіх таксама няма. Не зазірне ў хату міліцыянер Пахомаў, каб запытацца, ці ніхто з іх і ім самім не робіць нічога благога. Не збяруцца на чарговае ігрышча і на танцы пад Васіля Пулікоўскага гармонік хутарскія кавалеры і дзеўкі. Не будзе дзе і не будзе каму.

Не будзе каму...

А так жа зжыліся тут людзі. Хоць і далёка адзін ад аднаго, ды ўсё-ткі можна сказаць, што сталі адной сям'ёй. Усё рабілі разам, талакой і весела — спраўлялі вяселлі і радзіны, адзначалі даты і святы, памагалі жаць і касіць, сеяць і малаціць, вязаць і насіць, разумелі адзін аднаго з паўслова. Сапраўдная людская рознасямейная супольнасць, з'яднаная і хрышчаная адным лёсам. Што праўда, як і ў асобнай сям'і, так і на хутары здаралася рознае — радасныя і насычаныя прыемнымі справамі дні часам перамяжаліся з неспрыяльнымі і сварлівымі. З большасцю хутаран Гэтэвічы жылі душа ў душу, разам дзялілі і песню, і апошнюю бульбіну, а з некаторымі (іх вельмі мала) абыходзіліся маўчанкай. Але ж тут яны ведалі, як паводзіць сябе, каму давяраць, а з кім лепей не распачынаць шчырай споведзі. А там жа прыйдзецца пачынаць усё спачатку...

Яны стаялі б на сваім котлішчы і гадзіну, і другую — моўчкі, не адчуваючы стомы ў нагах, не зважаючы на холад, які назойліва прыставаў да цела, проста стаялі б і стаялі, бо — апошні раз, бо — назаўсёды развіталіся са сваёй першай у жыцці хатай, са сваім хутарскім лёсам.

Але ўжо каторы раз гукаў ім з дзеда Ясевага надворка шафёр, клікаў, палыхаў, што паедзе адзін, калі яны не хочуць.

На развітанне Маня пакланілася печы, котлішчу, былым соткам, перахрысцілася сама і перахрысціла гэтае месца. Пасля ціхенька папрасіла прабачэння за тое, што мо малавата шчыравала на гэтай зямлі, што крыўдзіла тутэйшую расліннасць і жыўнасць. А яшчэ прасіла Бога, каб дараваў ёй грэх колішніх міжвольных непаразумеў з аднахутаранамі, каб не браў пад увагу знарочыстыя і ненаўмысныя крыўды ім, каб не лічыў грахом яе міжвольную насцярожанасць да тых, хто разбіраў іхнюю хату, бо зразумела, што невінаватыя яны, не ў іх справа, яны мусілі выконваць загад зверху. І паспрабуй не выканай. Напэўна, Іван з Маняй рабілі б тое ж самае, калі б Гарушка накіраваў іх на падобны занятак.

— Бывай, родны хутарок. Бывай, калыска нашага сямейнага пачатку. Бывай, радзінны Толікаў куточак... Бывай і нас не забывай. А мы не забудзем цябе ніколі...

Маня непрыкметна церанула рукой па вачах, і ўсе яны, пабраўшыся за рукі, рушылі са свайго котлішча — во якое невядомае слова ўваходзіла ў іхнюю свядомасць.

34

Усё невялічкае сямейства Гэтэвічаў апошні раз ішло па ўсё яшчэ зялёнай і да драбніц, да кожнай травінкі знаёмай сцежцы на дзеда Ясеў надворак. Там чакае не дачакаецца перасяленцаў калгасная палутарка, якая першымі і назаўсёды вывезе іх з Язаўца.

А ў сваёй баярскай хаце, што на Каралёўшчыне, Манін брат Саша гэтым не познім яшчэ вечарам займаўся зусім іншай справай. Ён ведаў, што калгасная машына паехала да Івана, каб перавезці іх у новую хату. І не мог Саша не сустрэць сваякоў на гэтай ужо і ягонай Каралёўшчыне вітаннем. Таму гартаў

і гартаў зачытаную Коласаву кніжку з «Новай зямлёй». Шукаў адпаведныя словы.

— Мо гэтыя? — сам сабе задаваў пытанне і ўголас чытаў кавалачак:

Дзень добры, новая мясціна!
Спаткай ты нас, як маці сына
Па часе доўгае разлукі,
І разгарні прыветна рукі
Для тых, хто змушаны ў няволі...

— «Ў няволі...» Не, яны ж не з няволі едуць і не ў няволю. Не зусім добра. Але ладна, паглядзім, што далей:

Для тых, хто змушаны ў няволі
Жывіцца хлебам твайго поля;
Зірні ты светлым вокам ласкі,
Авей крылом прыгожай казкі,
Каб гэта жыцце-пуцявіна
Была нам светлая часіна;
Узброй надзеямі нам грудзі,
Бо мы твае, зямелька, людзі!

— Няблага, надзею цепліць. А мо гэтыя радкі лепш падыдуць:

Каб даў Бог здольнасці, ахвоты
Да вашай новае работы,
Панятнасць добрую і памяць
Ўсё браць на розум вам і цяміць,
І каб да кнігі вас гарнула...

— Не, пра кнігу Івану з Маняй ранавата думаць. Хіба што Толік адчытае за ўсіх. Тады мо яму, каб не забываўся пра непаўторную адметнасць Язаўца, вось гэтыя радкі працываць:

Малюнкi родныя і з'явы!
Як вы мне любы, як цікавы!
Як часта мілай чарадою
Вы ўстаяце перада мною!
І так панадна смеяцесья
Жывою баграю на лесе,
І златаблескімі снапамі
Праменняў-стрэлаў над палямі,
І брыльянцістаю расою,
Калі гарачаю касою
Скрозь лісцяў сетачкі-аконцы
На ёй зазьяе ціха сонца,
Яе так песціць, так кахае,
Па ёй вясёлкі рассыпае!...

— А во яшчэ, мо і гэта дадаць:

Я чую шум рознагалосы
Лясоў, лугоў, дзе звоняць косы
У часе дружнай касавіцы;
Я чую громы навальніцы,
І шум глухі буйных дажджоў,
І песні звонкія палёў,
І ціхі плач ускрай магiлы.

— Толіку пра магілу? А што, мо і не лішне. Каб не забыўся, што там, удалечыні ад Баяраў, застаецца на Доўкіндскіх могілках грудок, пад якім пахаваны ягоны маленькі родзіч.

Саша гартаў і гартаў кнігу, зноў чытаў і ў каторы раз перачытваў свайго любімга Коласа.

А хутар Язавец жыў сваім жыццём.

35

Іван з Маняй і Толікам прытупалі на дзеда Ясеў надворак. Сталі абдымацца, цалавацца, плакаць, жадаць, абяцаць — развітваліся. Шафёр усё прыспешваў. Нарэшце пачалі займаць месцы на машыне.

У кабінку ўсадзілі Маню. Толік не захацеў ціснуцца там і разам з іншымі залез у кузаў, дзе для гэтага спецыяльна паставілі столік. Адзін з калгаснікаў, што быў прысланы ў падмогу, пажартаваў:

— А давайце пасадзім Толіка ў куфар. Чаго ён будзе пустым ехаць? Ды і цяплей там.

І нечакана Толік, які не вызначаўся ні агрэсіўнасцю, ні непаслухмянствам, рэзка запярэчыў:

— А вы самі туды залезця. Там і мякко будзе. Там жа нашыя дзяружкі, коўдры, падушкі...

— Ладна, сыноч, не крыўдуй, — супакоіў бацька. — Дзядзько пажартаваў. Толік змоўк, аднак скоса кідаў вокам на дзядзьку, які так няўдала жартуе.

На развітанне баба Гандзя папрасіла:

— Ты, Толічак, ні забывайся пра нас. Прыезджай, пакуль мы тут. Яблыкамі пачастуем, скібачкай хлеба, падушачкамі.

— Ага, добра, — коротка адказаў Толік і ўсяго адзін разоў махнуў рукой.

Ехалі паўз хаты тых, хто пакуль заставаўся на хутары. Сёй-той выходзіў на свой надворак, махаў машыне рукой, жадаў Івану добрай дарогі, шчаслівага новага жыцця, казаў, што хутка сам паследуе за імі.

Калі пад'ехалі да Школьнага лесу, добра такі прыцямнела. Стала халадней. Бацька прапанаваў Толіку куртку. Той упарціўся. Не хацеў вылучацца сярод дарослых, але ўрэшце згадзіўся: цяпло яшчэ нікому не шкодзіла.

Маўчалі. Толік назіраў за наваколлем, якое было яму добра знаёмым, бо нямала дзён і вечароў хадзіў ён гэтай сцежкай-дарожкай у школу і назад. А калі зірнуў угару, не мог стрымаць здзіўлення:

— Глядзіце-глядзіце, якія яркія зоркі на небе! — усклікнуў ён. — Асабліва адна. Вунь тая, над лесам, над дарогай, што на Баяры...

Бацька падняў вочы да неба. Пакуль ён моўчкі пазіраў, каля той, першай, адна за адной запальваліся ўсё новыя і новыя зорачкі-свечкі. Іван апусціў вочы, глыбока і чамусьці цяжка ўздыхнуў.

Грузавік, натужна раўнуўшы маторам, адолеў невысокі пад'ём і выкаціўся на прамую дарогу, што вяла проста ў Баяры. На Каралёўшчыну. У новую Івану хату.

